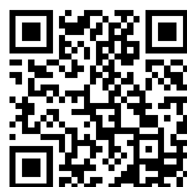

Bilaga till Hist. Tidskrift N:o 1. 1928.

HISTORISK TIDSKRIFT
FÖR
FINLAND

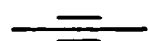
ÅRG. 12 1927

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

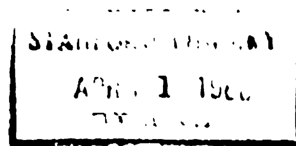
UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE.

HELSINGFORS. 1928

HELSINGFORS
MERCATORS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1 9 2 8

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 1 1927 Årg. 12

INNEHÅLL:

Hur födes och dör kultur?

AV

P. O. von TÖRNE.

Efterföljande utgör ett fördrag, hållet vid fjärde nordiska historikermötet i Köpenhamn och Sorö, vilket ägde rum under början av juli 1926. Det ingår här i sin helhet och har endast på enstaka punkter underkastats obetydliga omarbetningar.

Då jag haft djärvheten försöka upptaga till behandling ett ämne av en innebörd som detta, har det skett i livligaste medvetenhet om uppgiftens vansklighet. Det kan icke bliva mer än en ansats, en antydan om ett problem, som jag anser det vore på tiden att med ett metodiskt tankearbete mer än tidigare skett söka tränga in i. Jag måste på förhand anhålla om överseende med att vad jag här kan komma att prestera i all sin knapphändighet måste te sig mycket ofullkomligt och därjämte, befarar jag, även ytligt. Men jag upprepar det, vad oss nu göres behov, förefaller att vara en mer psykologisk blick på företeelserna eller på det historiska sammanhanget, hur vi vilja kalla det; och äro vi än i någon mån ovana och oskolade för en sådan behandling av ämnet, skall väl förmågan kunna uppövas, blott vi engång ge oss i kast med uppgiften. Helt främmande stå vi historiker ju visserligen icke för psykologiska betraktelsesätt, men jag tror vi måste börja anstränga oss att på visst sätt tränga djupare än förr eller ställa oss högre upp på kammen av den »seklernas klippa», där Michelet med sin överdådiga élan en gång placerade oss. Någonting ditåt är det prof. Brisman velat leda uppmärksamheten på i sin studie »Historiska framtidsuppgifter», införd i festskriften till prof. Stavenows sextioårsdag (1924). Våra förklaringar måste bliva mera psykologiska, menar han; vi iakttaga tillsvidare för-

ändringar i folks och kulturers livskraft — det är allt — men dessa förändringar måste ju i sista hand bero på omskiftningar i viljeliv och andlig vitalitet hos folken. Vi tillägga: även i fysisk vitalitet, på degeneration eller materiell krafttillväxt. Ja, denna underbara företeelse i historien att ett folk med ens tillväxer i kraft, att det plötsligt visar sig i stånd av en mångfaldig expansion, som spränger alla tidigare gränser, den ha vi föga någonsin på allvar analyserat, så gärna vi än iakttagit den och så utomordentligt betydelsefull den än städse visat sig vara för kulturmänsklighetens frammarsch.

Det är ju klart, att vi i detta sammanhang måste stöta på Spengler's teorier.[1] Vad som för oss egentligen har intresse i dem är hans schema: Man bör icke tala om *kulturen*, utan om *kulturer*; sådana äro organiska företeelser, som uppstå och gå under enligt vissa lagar de där kunna fastslås. Kulturerna förete en del gemensamhetsdrag, såsom organismer av samma slag, men egentligen icke därför, att de skulle påverkat varandra. Likheter eller släktskapsdrag, som i speciella fall onekligen orsakats genom direkt kulturpåverkan, ha inför den stora generalmönstringen likväl ingen betydelse. Här avse vi speciellt första delens första upplaga av *Der Untergang des Abendlandes* (1918 o. 1920) samt partier i del II. Kan då allt detta vara riktigt, d. v. s. fullt ut riktigt? Förhåller det sig icke fastmera så, att kultur är någonting, som mänskligheten alltid alstrar, på vilken punkt av jordytan hon än uppträder? Kulturen blir då en funktion av människans tillvaro, icke alltså en organisk företeelse med någotslags eget liv, uppträdande än här, än där efter vissa engång bestämda normer. Det är *människan* vi studera i kulturen och i de skiftande sätt på vilka hon, efter huvudsakligen samma i hennes själ inneboende anlag, kämpar sig fram till en allt högre form av kultur, däri kanske just fyllande sin väsentligaste uppgift. Människan skapar kultur, såsom det vill synas, av en stark inneboende drift, vilken manar henne att genom arbete och tanke höja sig över den henne omgivande materien, som hon drives till att vilja behärska. Pro-

---

[1] Här må hänvisas till E. Karsten, *Huvudproblemen i Oswald Spenglers »Der Untergang des Abendlandes»* i denna tidskrifts årg. 9 (1921), speciellt s. 24—31.

dukten av tanke och arbete blir med andra ord alltid hos människan kultur. Vi nå härmed åtminstone i det närmaste fram till formuleringen av en definition. Som en mycket vid sådan skulle vi tillsvidare kunna godkänna en formulering som denna: Kultur är människans bearbetning till sina syftens tjänst av det, som naturen bjuder henne i rått tillstånd[1].

En egenhet för kulturen är tydligen, att ju högre den stegras, desto mer potentieras den; dess tillväxt i intensitet och rikedom synes m. a. o. vara progressiv, dess rörelse framåt — sålänge den pågår — accelererad. Då människan som kulturskapande varelse underlyder samma lagar som allting levande, blir frågan, företrädesvis vilka bland dessa fysiska lagar, som inverka på henne just som kulturskapande väsen. Med hänsyn härtill kan det endast bli tal om en skillnad i grad och i form inom människans kultursträvan, allteftersom under olika tidsperioder och olika betingelser skilda folkslag lytt kulturdriften och förverkligat sin inneboende kultursträvan. I viss mån blir Spenglers krav på ett »morfologiskt» betraktelsesätt härigenom berättigat, dock uteslutande såtillvida, att uttrycket »en kultur» eller »kulturer» blir en hjälpkonstruktion, en förkortad term, som endast och allenast betyder *kulturform* eller *kulturformer*. Men visserligen kan också denna term bli farlig, då den lätt nog tar ett oberättigat välde över tanken och på sådant sätt leder denna vilse. Med »kulturer» menas i det följande alltså blott mera utpräglade kulturformer, som betingats av vissa rådande tids- samt geografiska, historiska och etnologiska förhållanden.

Vi må heller icke låta oss leda på avvägar av de gemensamma typiska drag som obestridligen finnas även hos kulturformer, som äro inbördes vitt skilda till tid och rum, icke heller å andra sidan av de speciella säregenheter med lokal betoning, som ju ock städse sticka i ögonen, då vi skärskåda en »kultur» som företeelse. De förefintliga gemensamhetsdragen bero givetvis på, att det ju alltid är samma väsen, homo sapiens, som alstrar kulturen. Och vad olikheterna beträffar, betingas de ju av miljön och sammanhänga uppenbarligen med lagen om mångfalden, livets på jorden

[1] För uppslaget till denna formulering har jag att tacka doc. R. Lagerborg.

strävan till mångfald och rikedom på former. Den härtill ytterst motsatta strävan till typisering, som vi ock finna hos kulturen och som just lett till utgestaltning av olika kulturformer, ha vi då att sammanställa med den »polära» lagen om livets strävan till unifiering, enheten som motsats och motpol till mångfalden. Det blir alltså mångfalden, eller de många inbördes skiljaktigheterna mellan de olika kulturformerna, som föranleda oss att tala om kulturer, medan åter det typiskt gemensamma, som enligt Spenglers betraktelsesätt inger oss föreställningen att vi ha att göra med en serie »organismer» av faktiskt dock samma art, ingenting annat är, än ett karaktärsdrag hos »kulturen» själv, som föds överallt där människan rör sig, lever i vissa former och stundom i någon av dessa dör.

Om de ifrågavarande formerna vilja vi här söka skaffa oss en något större klarhet, innan vi tränga vidare in i ämnet. Vad själva kulturens födsel eller uppkomst beträffar, må vi få nöja oss med att som sagt axiomatiskt konstatera, att kultur, låt vara också blott som embryo, överallt födes och fötts, där människan har eller haft sin varelse på vår jord.

*   *
*

Med kultur förstå vi då även primitiv sådan, d. ä. de primitiva folkens kultur, oberoende av dennas kvalitet. Men i själva verket intresserar oss icke här den primitiva kulturen ur överblickens synpunkt. Ty antingen är den ju blott urstadiet till vår egen civilisation — och då hör den visserligen med i betraktelsen, om vi ock ej här kunna egna tid åt den — eller iakttaga vi den hos något mer eller mindre exotiskt folk och beteckna den då som ett stadium på utvecklingens väg för detta folk, vilket är efter oss i väglängd; eller äntligen ha vi att göra bara med en svag yttring av kultur hos ett primitivt, vad vi kalla »lågt stående» folk, vars kultur avstannat i framåtskridande eller åtminstone stiger med avtagande kraft, oändligt långsamt. Ett sådant primitivt folk intresserar oss blott som fenomen, och det är klart, att dess kulturarbetes torftighet beror på dess egen svaghet. Dess begåvning har från början varit svag — dess urförfäder ha icke varit en från urhemmet framtidsvisst uttågande elit, utan något slags vrakat

mänskligt utskottsgods (zigenarne!) — de naturbetingelser de stött på ha varit dem övermäktiga eller i varje fall ej sådana, som stimulerat den mänskliga begåvningen tills den övervunnit naturkrafternas motstånd. De ha kanske först som sist lidit av att ha råkat leva avsides, leva i isolering, något som på människan ofrånkomligt verkar förlamande. Det förefaller alldeles tydligt, att själva kulturen slutligen stagnerar, om det folk som uppbär den lever i en mer eller mindre fullkomlig isolering. Kulturen behöver kontinuitet, den stannar i sitt lopp och stelnar, där folket självt icke vill eller kan gå vidare; den vill fortsättas, isoleringen som föder stillaståendet drar upp en gräns kring den och avklipper fortsättningen. En annan sak är, att en kulturform kan övertas från ett folk av ett annat och fortsättas av detta, och denna företeelse har ju spelat en utomordentlig roll i mänsklighetens historia, ja förmodligen varit en av de allra betydelsefullaste däri.

Visserligen ha vi väl aldrig sett en isolerad kultur självdö, åtminstone icke i historisk tid. Ty i alla de fall av undergång vi kunna visa på, har städse ett nytt, kraftigare och primitivare folk uppträtt som inkräktare och underlagt sig det gamla kulturfolkets bosättningsområde för att därpå delvis förstöra och delvis i sig upptaga, d. v. s. fortsätta detta folks kultur (ex. de många folkvandringarna in i Främre Asien ända från förhistorisk tid, den stora germanska och den arabisk-islamitiska folkvandringen.) Vad det kunnat varda av den peruanska inkakulturen eller av mayafolken och aztekerna med deras likaså rätt höga materiella kultur i Centralamerika om ej spanjorerna kommit med sitt förstörelseverk, är ju en lockande tanke. Å ena sidan stå vi emellertid här inför faktum, att en beröring mellan de båda folken redan syntes på väg att komma till stånd, varigenom ju isoleringen skulle brutits, å den andra ha vi att även här konstatera att avbrottet i utveckling inträdde till följd av utifrån kommande erövring. Om egypterna säger Charles Richet i sin kulturhistoria (tyska upplagan, *Kulturgeschichte,* I s. 5), innefattande i sitt omdöme även negrerna och den gula rasen, att de »hade bort kunna nå lika långt som européerna, vilka följde efter dem, om de förmått; men de lyckades ej förfina sina andliga färdigheter, de förblevo stående vid de skrankor dessa dragit kring dem.» Dessa folk ha drabbats av ödet att deras kultur varit den enda och

de ha alltså ej kunnat träda i fruktbringande beröring med någon annan sådan, de ha lidit av isoleringens dödande sot. Och särskilt om egypterna gör han (s. 13) den slående iakttagelsen, att de redan 5,000 år före vår tideräknings början hade ett fullständigt ståndssamhälle, förutsättande en redan då gammal samhällsutveckling, men att detta folk sedan förblev stående stilla i 4,500 år; det behövde slutligen influeras av främmande folk för att »fullkomnas.» Varför, frågar han, måste det vara så?

Härmed äro vi emellertid framme vid huvudföremålet för vårt intresse: de höga kulturformerna; och vi vilja inskränka termen kultur uteslutande till dem och lämna ur räkningen de slutgiltigt primitiva kulturarterna, likasom de i förtid degenererade och de som tyckas ha stannat på en avväg. Det är alltså blott de folk, som förmått skapa sig en historia och ett samhälle, som nått till en viss förfining av intellektet och livsbehoven, vilka kunna skänka oss stoff för vår betraktelse. Det spelar till en början en mindre roll, om deras kulturliv varit mera materiellt eller mera ideellt betonat; det väsentliga är, att de äro vad vi med en sund uppfattning av sakens innebörd vant oss att kalla »kulturfolk». Hos dessa kan som antyddes kulturens riktning ju gestalta sig olika. Den kan vara påfallande materialistisk och utilitaristisk som hos egypterna, likväl här med en dragning till raffinemang, eller hos det gamla Mexikos folk (här åter med en tillspetsning åt brutalitet); och den kan få en läggning mot det översinnliga som hos semiterna i Palestina och Babylonien.

Åkerbruket är det första trappsteget till högre kultur, handeln det andra, kriget det tredje. Och det är måhända riktigt, som Spengler tyckes mena, att utan kriget en verkligt ideell läggning på ett folks kulturliv icke blir möjlig, då först kriget synes kunna föda en sådan genom det hjältemod det framalstrar och den uppfattning om den enskildes plikt att offra sig för allmänt väl det småningom kallar till liv. Tydligt är i varje fall, att såsnart ett folk höjt sig till åkerbrukets nivå, kan en kulturutveckling börja. Men det vill synas, som om på mycket få ställen jordbruket verkligen vore inhemskt. Sålänge jakt, fiske, tämjande av boskap eller insamling av vilda frukter givit människan tillräcklig bärgning, har hon knappast av egen drift övergått till det mödosammare brukandet av jorden. De allra flesta folk synas ha lärt jord-

bruket av andra, d. v. s. jordbruket med hacka och plog (ej blott gräftandet med grävkäpp). Autoktont har det förmodligen varit i Centralamerika, i Kina från ögonblicket för de nuvarande kinesernas invandring, i Indien och möjligen ock hos en del negerfolk, där det överallt dock torde stannat på en lägre nivå; därjämte kanhända i Nilens delta, men med säkerhet i Eufrats och Tigris' flodland. Måhända är det ej för djärvt att påstå, att vi på den sista platsen ha att söka det europeiska jordbrukets vagga. Den nyttiga kunskapen har härifrån i ringar spritt sig över främre Asien, Medelhavsbäckenet och Europa, försåvitt icke arierna rentav vid sin invandring hit medfört en genom grannskap med östligare folk vunnen färdighet i åkerbruk. (Jfr M. Haberlandt, »Die Völker Europas und des Orients», 1920, s. 12—13; G. Bolinder, »Naturfolkens kultur», 1922, s. 33 ff.).

Den högt utvecklade kultur, som tidigare än någon annanstädes frambragtes å ena sidan i Nildalen, å den andra i Eufratdalen, lockar oss med säregen makt till studium. Hävstången till en allt högre kultur var på båda hållen jordbruket, men icke blott detta rätt och slätt, utan för det första att det fordrade metodiska, varaktiga, anordningar för bevattningen, när det gällde att föda en tillväxande befolkning, för det andra, som prof. K. Tallqvist i sin ypperliga översikt av de äldre orientaliska folken i första delen av Norstedts Världshistoria (1916) understrukit, att på båda platserna det erfordrades samverkan och gemensamma ansträngningar av människorna för att kunna blomstra, vilket ledde till sammanslutningar för gemensamma kulturuppgifter och därmed till samhälleliga bildningar (s. 27 o. 225). Klart är dock, att detta trots all floddalens fruktbarhet mödosamma jordbruk icke betecknar ett ursprungsstadium och att ett sådant står till finnandes endast under förutsättningar, där själva jordbrukets början försiggått särdeles lätt, så gott som utan möda. Ty endast vid dylikt förhållande kunna vi vänta, att ett någorlunda primitivt folk tar itu med jordens varaktiga bearbetning och antagligen icke ens i första hand för att förbättra sin egen, utan fastmer sin boskaps föda. Detta skulle bl. a. tyda på, att arbetandet i jorden haft sitt upphov i de båda flodernas feta och mjuka deltaland och därifrån vandrat uppåt floddalarna. I själva verket förtäljer en uråldrig sägen, relaterad av

Tallqvist (s. 23), att ett sagolikt väsen, uppstigande från Persiska viken på det ställe där denna gränsar till Babylonien, kommit till människorna och lärt dem vetenskap, skrift och mångahanda konster, ävenså hur sådd och skörd förrättas. Detta tyder ju på ett fortlevande medvetande på platsen om att kulturen spritt sig uppåt från havsbredden, utan att man ju i sägnen alls, som en del forskare velat det, behöver söka något bevis för att den sumeriska invandringen skulle skett från detta håll. Sägnen är förmodligen äldre än sumererna i denna nejd. De nyaste geologiska och klimatologiska forskningarna synas på dessa punkter i stånd att bringa oss ytterligare handräckning.

Prof. W. Ramsay har i Finska Vetenskaps-Societetens Minnesteckningar och Föredrag (IV: 2, 1926) publicerat en studie benämnd »Dränkta länder och kulturer» och däri framhävt, att några spår av den försumeriska kulturen icke finnas i flodlandet, varför sådana måste stå att söka på annat håll; och han hänvisar på de rubbningar i bosättningen istiderna och de interglaciala perioderna åstadkommit. Klimatförändringarna medförde yttermera förändringar i havets nivå, i det denna under tider, då landisen i norr minskades, steg över sina bräddar, under skeden åter, då isen ånyo tillväxte, sjönk tillbaka därhän att differensen uppgått till 150—300 m. Under den sista nedisningen var klimatet behagligt i de två äldsta kulturgebit vi nu tala om, och samtidigt låg här havsytan lägre. Under denna tid bör därför bebyggelsen ha legat på områden, som nu befinna sig under havsytan. Enligt klimatologernas forskningar (R. Witting) rådde intill c:a 4,000 f. Kr. ett särskilt gynnsamt klimat i den forna orientens gamla kulturbygder, och det är ju påfallande, att just då tydligen det första stadiet av en högre kultur uppnås. Därtill kommer som Ramsay påpekar, att deltat vid Eufrat och vid Nilen med sin mjuka svämlandsjord »inbjöd en intelligent befolkning till utveckling av jordbruk och boskapsskötsel» (s. 7). »Man valde de lämpligaste växterna och djuren, och det uppstod en vid den stora floden bundens vämlands- och övervattningsodling.» Senare, då havet steg, blev man tvungen att flytta uppåt floddalen. Klimatet fortfor dock att vara behagligt, för att strax efter år 500 f. Kr. åter något vinna genom avkylning (den grekiska kulturens höjdpunkt), och från 200 e. Kr. i de gamla länderna bli jäm-

förelsevis hett och torrt, »aridare» som termen lyder. Ramsay påpekar, att de äldsta sumeriska orterna ligga nära Persiska vikens strand, f. ö. samtida med kjökkenmöddingkulturen i Danmark, eller c:a 4,500 år f. Kr.[1] Iakttagelserna beträffande Egypten gå i samma riktning; utvecklingen fortlöper parallellt med den urmesopotamiska; vid det nämnda året leva människorna på båda hållen i en sen neolitisk period med hög teknik, utbildade samhällen och någon kännedom bland metallerna åtminstone om kopparn, och de äldsta egyptiska kulturorterna ligga nära intill de nuvarande odlingsområdenas kanter, vilket väckt arkeologernas förundran (s. 14).

De båda gamla kulturområdena levde rätt länge helt isolerade från varandra utom att Egypten i allra äldsta tid starkt påverkats av sumerer. Det är rentav med spänning iakttagaren under följande årtusenden väntar på det ögonblick, då de skola komma i inbördes beröring. Detta inträffar ju faktiskt icke förrän betydligt efter 2,000 f. Kr. Ända dittills har isoleringen varit så komplett, att invånarne i Sumer-Ackad eller Sinear påstått sig ha utbrett sitt rike till »världens fyra hörn», då det nått fram till Armeniens berg, det inre av Mindre-Asien, Medelhavet, den Arabiska öknen och de iranska randbergen. Isoleringen bröts äntligen genom kriget, som här alltså faktiskt utförde ett verk av oöverskådlig betydelse. Det babyloniska låglandets tidtals övervägande semitiska, tidtals övervägande ariska folk voro härvid de aktivare, såsom deras kultur ju överhuvudtaget var expansivare än den egyptiska med dennas dragning mot typisering och standardisering. De mesopotamiska folken till och med perserna hade däremot ett behov av expansion och assimilering, som var egypterna främmande och som befordrade utbredningen av deras kultur, vilken ju från ett mycket tidigt stadium (minst c:a 2700) f. ö. icke längre var rent nationell utan till karaktären sammansatt av något olika assimilerade element och som ju snart sagt under årtusenden i riksförvaltningen kände till flere eller åtminstone två officiella språk. Att åter den egyptiska kulturen likväl i någon mån ock förmått avge tillskott till närboende folks kultur

[1] Jfr. ock Br. Meissner, *Babylonien und Assyrien*, I (1920), kap. I o. s. 184 ff.

berodde helt enkelt på den mänskliga förmågan att tillägna sig tekniska färdigheter och intellektuella inflytelser och därmed överhuvud kulturella vinningar från andra folk. Hos en del ha anlagen härför ju visat sig påfallande, så hos semiterna, från ackader och fenicier till judar och araber, hos japanerna och hos åtminstone de gynnsammast placerade bland de finsk-ugriska folken, såsom finnar och ester i nyaste tid. Att helt tillägna sig en främmande kulturs väsen går emellertid för ett folk nog icke, därest det ej blir fråga om fullständig och visserligen alltid långsam sammansmältning av folkelement, varvid miljön i regeln dock blir den på resultatet starkast verkande faktorn; och här stöta vi på den invecklade frågan om den *nationella* grundens betydelse för kulturens framväxt, styrka och hälsa, men detta spörsmål må vi i detta sammanhang lämna därhän. Huvudsaken är synbarligen, att det överhuvud frambringas en möjligast hög och utvecklingskraftig kultur, och genom stark nationell begränsning nås en sådan uppenbarligen icke, medan å andra sidan med en svag nationell botten kulturen återigen synes dömd att bliva något haltlös, såsom hos fenicierna, judarna och etruskerna.

Vilken effekten av beröringen mellan de två tidigare nämnda gamla kulturerna blev, är svårt att exakt ange. Tydligt synes dock vara, att Egypten alltjämt var den passivare parten. Låt oss blott ett ögonblick dröja vid krigstågen eller erövringskrigen, som nyss berördes. De spelade en roll för kulturnivåns höjande på vartdera hållet; de skapade av allt att döma rikedomar åt nationen, d. ä. den segrande staten. Krigen fördes för att skaffa riket tributpliktiga lydfolk, ja för att hemföra hela folkslag i ett slags fångenskap förbunden med arbetsplikt, såsom exempelvis hebréerna blevo det först i Egypten, senare i Babylonien. Med den tribut som uppbars av lydfolken bestreds kostnaden för hov och krigshär, utfördes stora byggnadsverk och underhölls förmodligen en viss statlig industri. (Skattebördan var visserligen åtm. i Egypten ock mycket hög.) En väldig skara statsslavar kunde underhållas, helt eller delvis rövad under krigstågen, och tack vare dessa tillgångar, främst på arbetskraft, steg i varje fall momentant och materiellt den kulturella nivån. Slavarbetet representerade den billiga arbetskraften, då den ju var underbetald

i och för sig, men skillnaden i pris mot det fria arbetets värde torde varit ringa på en tid, då den frie arbetaren knappast betaldes över existensminimum. Mer än så betydde otvivelaktigt, att slavarbetet var en arbetskraft som städse stod tillbuds, oberoende av varje lag om tillgång och efterfrågan. Må vi i förbigående betänka, vilken roll tvångsarbetet spelat i det mänskliga framåtskridandet, då vi vid ett överslag kunna konstatera, att det icke, enstaka undantag frånräknade, såsom exempelvis Peterskyrkan, som ju åstadkoms genom en insamling efter oerhörda mått, i verkligheten lyckats kulturfolken att åvägabringa stora byggnadsföretag utan anlitande av slavar, krigsfångar, tukthusfångar eller konskriberade bönder förrän under det nittonde århundradet efter vår tideräknings början.

Hur ha då dessa två gamla kulturformer, som vi så länge uppehallit oss vid, gått under? Ty om de ock till icke ringa del uppgingo i senare kulturformer, är det ju dock obestridligt, att de som företeelser med eget liv helt försvunno. Jag tilltror mig icke att kunna uttömmande besvara frågan. Men må vi i alla fall fästa uppmärksamheten vid, att de vardera ändock slutligen tillintetgjordes genom yttre anfall: Den babyloniska kulturformen är väl att anses som i stort sett bruten i sin kraft efter Alexander den stores erövring, och medan åter den egyptiska överlevde både honom och ptoleméerna, blev den genom kristendomens seger äntligen otrogen sitt eget väsen, så nära som detta städse varit förbundet med religionen, och dukade till sist under för den arabiska invasionen. Men detta utesluter ju icke, att båda dessa kulturformer före den brutala förstöringen redan kunnat bära inom sig begynnelsen till självdöd. Och i verkligheten har väl alltid ett kulturfolks och en kulturforms förintelse ytterst berott på en tilltagande inre svaghet, minskad försvarskraft och underminerad politisk sammanhållning. Må vi ock minnas klimatförsämringen, med övergång till hetare och torrare klimat. Att underhålla en gammal odling är ju ock mödosamt, det kräver kapital och arbete; avtaga båda dessa tillgångar, synes det betyda, att ett folk, ett samhälle tvinar. Å den ena sidan uppstår tvånget att arbeta, alltså arbetet ter sig som ett tvång, å den andra fanns åter och finnes under primitivare kulturstadier, i nybyggarens röjningsarbete, en omedelbar skapandets glädje, som

under den övermogna kulturens välde endast med möda kan hållas vid liv. När ett kulturfolk blir gammalt, får det motvilja mot hårt arbete, och en yngre, primitivare ras kommer och övertar dettas utförande. Det högre skiktet i samhället får lust för ett liv i raffinerad materialism, och det konsumeras som följd härav så småningom av kulturen, därest icke tillräcklig motvikt mot dennas notoriska förstörelseverk skapas. Måhända ha Orientens gamla kulturfolk lidit av alla dessa kulturblomstringens förstörande inverkningar. Kanske har bland dem yppats en dylik till. känd från senare tid både bland greker och romare, nämligen det kulturbärande överskiktets i samhället decimering genom inbördeskrig först, genom avtagande nativitet och äktenskapsfrekvens senare.

* *
*

Den grekisk-romerska civilisationens undergång har ju under de gångna åren varit rätt mycket under debatt. Vad det egentligen rört sig om, har dock varit endast det romerska riket, eller faktiskt blott dess västromerska hälft, ty den bysantinska har onekligen levat sitt liv framåt ända till sin ödestimma ettusen år senare, vilket man under diskussionen måhända i någon mån glömt. I alla fall står det ju omotsägligen fast, att den i egentlig mening romerska kulturvärlden: 1:o gick under genom främmande, primitivare folks angrepp, såsom i Orienten också redan långt tidigare barbarfolk upprepade gånger brutit in över kultursamhällets försvagade gränser, då motståndet bakom dem brast, och hade: 2:o dock begynt visa tydliga tecken på en betänklig söndersmulning av sina grundvalar. Riktig är väl Ferreros diagnos, att den romerska civilisationen förvanskade sitt eget väsen genom att i sig upptaga kristendomen, vars anda var av helt annat slag än dess; vi kunde kanske tillägga, paradoxalt nog, att kristendomen ej mer förmådde i dess helhet rädda den då tida kulturvärlden, i trots av den fond av idealitet den var i stånd att tillföra den.[1] Ty i den tilltagande mekanisering och materialise-

[1] G. Ferrero, *Der Untergang der Zivilisation des Altertums* (ty. övers. 1922), s. 40—41, 61, 77—80, 171.

ring den romerska civilisationen var utsatt för låg troligen en av orsakerna till dess avmattning. Eljes passar Spenglers specifikation på storstadskulturen med dess förflackning, nivellering och utplånande av alstringskraften och omedelbarheten hos människan obestridligen in på senantikens tillstånd.[1] Det måste överhuvud ha förhållit sig så, att det var själva människomaterialet, som gick tillbaka. Slaveriet och slavarbetet har härvid måhända ekonomiskt betytt mindre, men genom den import av exotiska element det nödvändiggjorde bör, som från många håll gjorts gällande (och vilken import just tillföljd av slaveriet blev så stor) befolkningens underskikt ha utsatts för en avsevärd försämring i kvalitet. Därtill kom själva den absoluta folkminskningen, som redan rätt tidigt under kejsartiden ju blev påfallande. Vidare tillkom motviljan mot krigstjänst och mot hårt arbete, kroppsarbete överhuvud. Så tidigt som i det andra århundradet e. Kr. visade det sig redan svårt att rekrytera blotta pretoriangardet med italiker[2]; legionerna voro då redan helt sammansatta av utomitaliker. Och svårigheten att få yrkesarbete utfört nödgade under kejsardömets sista århundraden, som vi veta, staten att belägga de s. k. fria yrkena med ett tvång, som ju icke kan undgå att på oss göra intryck av en avsiktlig damm mot upplösningen. Man led tydligen brist på kapital och arbetskraft, och då ju kapital alstras genom arbete, var det sist och slutligen just arbetet, som tröt. Andra samverkande orsaker, alla på det ekonomiska planet, ha även fullt naturligt inställt sig: Stegrat skattetryck, våldsam inflation av valutan, växande inflytande av hellenistiska och ptolemeiska styrelseprinciper med bl. a. statsdrift för manufakturerna. Minskad ekonomisk bärkraft förband sig med en betänklig tillbakagång i företagsamheten (Jfr. A. Montgomery, »Stat och manufaktur i romerska riket»; Hist. Tidskr., Sthlm, h. 4 1925). Då vi ha att härmed sammanställa en omisskännlig andlig sterilitet under den romerska senantiken, inställer sig det intryck av »förändringar i viljeliv och andlig vitalitet», som visar, att ett folk, i detta fall det romerska, var på upphäll-

---

[1] O. Spengler, *Der Untergang des Abendlandes,* II s. 122–127.

[2] O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt,* I (fjärde uppl. 1921) s. 263—268.

ningen. Och då det specifikt romerska Italien som det centrala området i ett väldigt västerländskt-romerskt kulturgebit alltsa nu var förbrukat, var i och med detsamma den ifrågavarande kulturformen åtminstone berövad sin naturligaste och starkaste fästepunkt.

Men låtom oss i alla fall minnas, att av denna kulturform väsentliga beståndsdelar levde vidare hos de såkallade romanska folken och i den katolska kyrkans organisation och formspråk. Här ha vi alltså åter ett exempel på, att en »kultur» kan föras vidare av andra krafter än de som alstrat den. Och det är ju så, att den romerska civilisationen icke blott anammats av en mängd samtida främmande folk; den har sedan oupphörligt och intermittent påverkat de europeiska folkens kulturliv, särskilt starkt under renässansen, ja den fortfar onekligen alltjämt att göra sig tydligt förnimbar som en komponent i vår tids civilisation. Här ha vi då åter en vederläggning av satsen, att »kulturer» vore slutna företeelser med ett på förhand begränsat, städse likformigt eller åtm. enligt vissa kategorier bestämbart levnadslopp. Och en likadan utom alla kategorier stående företeelse var ju den grekiska bildningens utspridning över den antika Orienten genom Alexander den store, då f. ö. något så paradoxalt inträffade, som att en kulturform efter att redan ha passerat sin höjdpunkt hemma av de halvbarbarer makedonierna ohjälpligen då voro fördes ut till folk som själva besutto en hög men visserligen till idéinnehållet dock lägre kultur. Den hellenistiska »kulturen» visade därtill på främmande botten en i sanning förvånande livskraft, tydligen emedan den besatt vissa allmängiltiga drag, som gjorde den egnad att betjäna en världscivilisation. Den tyckes bland många andra exempel visa, att »kulturen» dock i så måtto vore att anse som ett väsen med organiskt liv, att den synes oss äga en egen inneboende drift till spridning. Men detta beror nog blott på, att människan som sagt *vill* skapa kultur, och var gång hon, själv efterbliven, kommer i beröring med en sådan, som ligger över hennes egen tillfälliga nivå, tillägnar hon sig den, såvida hon ej råkar tillhöra någon svagt begåvad ras med ringa förmåga av dylik tillägnan.

Både hellenismen och romanismen ge oss yttermera en aning om personlighetens betydelse i kulturförloppet. Ty tala vi blott

om stereotypa organismer, där vi faktiskt mena kulturellt liv, så eliminera vi ohjälpligt personligheterna. Var stode väl hellenismen utan Alexander den store, och vad gjorde icke Caesar för det nuvarande romanska västerlandets romanisering genom sina fälttåg i Gallien? Och falla icke Michelangelo, Shakespeare, Kopernikus helt utanför alla kategorier med sin oöverskådliga betydelse för det andliga framåtskridandet? Redan den gamla Orienten har att uppvisa gestalter, som givit sitt folks begränsade kulturliv en ny fart, som Tothmes III och Ramses II i Egypten, Hammurabi i Babylon, Assarhaddon och hans efterföljare i Ninive. Vi komma på denna väg till, att t. o. m. talet om »kulturformer» har sina betänkligheter. Ty icke blott överraskande stegringar och expansioner kunna förekomma; högst märkliga fall av intensifiering av kulturlivet i en viss miljö, med skapande av ett slags allmängiltighet i dess grunddrag, höra till saken; så hellenismen, den romerska kulturen i Occidenten, den typiska medeltidskulturen i Västerlandet, senare mer än annat renässansen, och därpå de skeden vi mest med tanke på den bildande konsten kalla barock och rococo. Här är det på visst sätt fråga om kulturformer, men icke hos ett folk allenast, utan hos ett tidsskede, under vilket en hel komplex av folk trätt i nära inbördes beröring med varandra. Visst ha de, alla dessa allmängiltigare kulturyttringar, undergått förvandlingens lag, men förvandling har ock här haft sin betydelse av övergång i något annat, och endast beträffande rococon kunde vi tala om ett brådstörtat slut, en bråd död, om man så vill. Denna bråddöd berodde ju på, att det gamla då ovanligt våldsamt undanträngdes av något nytt; på att hela denna kulturriktning väsentligen uppbars av det franska samhället, som mot tidevarvets slut onekligen led av sjukdom, av överkulturens sjuklighet med dess typiska dekadenssymptom. Då detta samhälle med ens brutalt revs ned, försvann ock den naturliga grunden för den till ytterlighet raffinerade kulturella påbyggnad som hela det europeiska samhälls- och bildningslivet, likasom följande en enda linje ut i dess spets, kontinuerligt alltifrån renässansen skjutit upp i höjden, svindlande högt över alla samhälleliga bottenskikt.

Må det sist ännu häntydas på de utomordentliga verkningar på kulturens blomstring och nedgång, som de ekonomiska välv-

ningarna medfört. Hur blomstrar icke Italien upp under den senare medeltiden, tack vare de rikedomar dess levanthandel, penningrörelse och manufakturindustri skapa, — så födes ju renässansen — och hur hastigt — blott inom några få år i 1500-talets början — kommer icke Venedigs rikedomsalstrande handel på Egypten helt på upphällningen, sedan den egyptiska transitohandeln genom upptäckandet av sjövägen till Indien och turkarnes härjningar hastigt upphört.[1] Hur beror icke Spaniens världshistoriska roll i det sextonde århundradet kännbart av guld- och silverflottorna från Amerika, som åtminstone under ett par mansåldrar sätta det i stånd att underhålla sina arméer i halva Europa! Och hur begränsade voro icke det engelska rikets möjligheter, innan de koloniala rikedomarna från början av det adertonde århundradet begynte strömma in och sedan århundradets slut stenkolen och maskinerna visat sig förmå skapa enormt stegrade materiella värden! Företagsamhet har kunnat både gynnas och förlamas av konjunkturer, och mot inbrytande fattigdom och utarmning ha kulturfolken åtminstone i en del fall trots all energi förgäves kämpat. (Ex. den ödeläggande verkan på de vid Östersjön belägna hansestäderna, som förorsakades av att sillen mot medeltidens slut förflyttade sina lekplatser från den skånska kusten, och den norska koloniens på Grönland tillbakagång genom påtaglig utarmning före dess slutliga tillintetgörelse).

Komma vi så äntligen till frågan, huruvida »kulturen» verkligen visat sig ha egenskapen att kunna dö, att »gå under», så torde vi väl redan med stöd av det ovansagda våga påstå, att något sådant hittills icke inträffat åtminstone i den bemärkelse att undergång skulle varit helt liktydig med hel förintelse. Vissa element av en »död» kulturform eller av en högre kvalificerad kulturell rörelse ha nämligen alltid levat vidare och upptagits av nya folkmedier. Men likvisst har ju ett folk, en viss till kulturfolk avancerad beståndsdel av jordens befolkning, kunnat förlora sin civilisation och upphört att fungera som kulturfolk, ja slutligen kunnat som folk helt försvinna. Vad allt rent yttre orsaker, såsom klimatförsämringar och avtagande av tidigare anlitade

[1] Belysande uppgifter härom hos Ch. Diehl, *Venise* (1916), s. 195—197.

naturtillgangar (metallfyndigheter, skogar, fiskrikedom m. m.) härvid kunnat verka, bör ej få underskattas. Men någotslags inre orsaker till ett framträdande förfall kvarstå det oaktat som obestridligen reella, och under denna aspekt framstår »kulturen» åter skenbart som ett organiskt väsen, i stånd av ett eget liv, som tyckes inriktat på att förtära och förstöra människan. Ty den förgiftar och konsumerar henne genom att driva henne till en överhandtagande mekanisering av sin tillvaro och locka henne till en visserligen sist i hög grad raffinerad materialism i tanke- och själsliv. Den yttersta konsekvens vi kunna draga av detta blir, att i den man människan förmår göra sig immun mot kulturgiftet, i den man hon förmår uppbåda ett tillskott av livskraft, som gör att hon motstår den högre kulturens notoriska kraftkonsumtion, i samma grad visar hon sig mäktig att bära, att uthärda kulturen och föra den vidare. De västeuropeiska folkens utveckling har ju sedan länge erbjudit en rikedom av samtidigt existerande, varandra inbördes berörande kulturformer. Redan denna mångfald har betecknat en överlägsenhet, jämförd exempelvis med de äldsta antika folkens snabbt stereotyperade samhälls- och kulturliv, där förlamningen jämförelsevis hastigt förmådde sprida sig över hela organismen — ett ord, som här kunde vara på sin plats. Det synes vidare vara uppenbart, att ju mera en kulturform resp. den stam, ras eller nationalitet som uppburit en sådan, haft sin begåvning riktad åt det ideella, desto mer ha förutsättningar skapats för den att kunna motstå den hotande förflackningen till materialism, såsom ock dess förtäring genom sin egen överkultur. De europeiska folken ha ju alltsedan kristendomens seger och den medeltida civilisationens tillkomst i en påfallande grad just haft denna riktning mot det ideella, mot att skjuta ideella eller moraliska värden upp i tillvarons spets, där de åtminstone teoretiskt åtnjutit anseende som det högsta människan sett sig i stånd att skapa.

Kriteriet på att ett kulturbärande folk ägt sin märg, sin livskraft och sin viljas spänstighet i behåll synes städse ha varit dess förmåga att prestera arbete. Om vi med begagnande av en något annan formulering än den tidigare använda säga om »kulturen», att ifall den är teknisk, materiell och andlig rikedom, under ständigt arbete av människan förädlad som produkt och förfinad, så tyckes lika-

ledes kulturens framåtskridande rörelse, ja dess blotta fortvaro, bero på arbete, d. v. s. på en fortbestående förmåga av arbete hos den ras, den speciella del av människosläktet, som i vart fall uppbär den. Denna arbetsförmåga har kunnat försvagas och i de typiska storstadscivilisationerna måhända rentav gå förlorad, men den har ock obestridligen och rentav periodvis kunnat stegras till nya och underbara prestationer hos vare sig nyare eller äldre folk i historien, och den har därmed icke sällan bragt på skam tillsynes säkra förebud om att ett folk eller en s. k. kultur skulle hålla på att självdö, förtvina och gå under.

Michael Agricolas modersmål.

AV

ANDERS ALLARDT.

Michael Agricola, biskopen, reformatorn och skaparen av det finska skriftspråket var som bekant född i Torsby i Pernå socken omkring år 1510. Han skriver sig en och annan gång »Torsbius» efter sin födelseort. Alla ha vi läst om fiskarsonen, som blev en märkesman i vår historia. Uppgiften om att hans fader var fiskare och hette Olov Simonsson stöder sig på en senare tillkommen tradition. Enligt Jully Ramsay (Frälsesläkter sid. 2) torde hans fader varit Olov Larsson, hemmansägare i Torsby. Måhända var »hustru Ingeborg i Torsby» stammoder (farmoder) för Michael Agricola (a. a. sid. 426). Denna Ingeborg Andersdotter tillhörde den äldre Stensböle-släkten. Vad Agricolas moder hette är icke bekant. Man vet blott, att hon efter sin förste mans död gifte om sig med Tomas Larsson, även han omnämnd som hemmansägare i nämnda by. Med honom hade hon dottern Katarina Tomasdotter. Michael Agricola var sålunda den sistnämndas halvbroder. År 1582 överlät hon till Michael Agricolas son Kristian Agricola »allan sin andel den hon skulle ärva i Torsbyn både uti gård och tomt.»

Av det ovananförda vore man böjd att förmoda, att Michael Agricola — något som tidigare tämligen allmänt antagits — härstammade från den svensk-nyländska befolkningen. I det nyligen utkomna första häftet av standardverket Kansallinen elämäkerrasto uttalar sig signaturen J.(aakko) G.(ummerus) visserligen något tveksamt i frågan om Agricolas modersmål, men antyder med beaktande av de forskningsresultat, till vilka framlidne professorn Heikki Ojansuu kommit, bl. a. att språkgränsen under

Michael Agricolas barndomsdagar synes ha gått i trakten av Torsby (hänen kotikylänsä seuduilla). I doktor Aarne Anttilas arbete Vihtori Peltonen-Johannes Linnankoski Del I, sidd. 1—2 ordas det däremot om Agricolas finska härstamning som något givet. Dessa uttalanden ge oss anledning att stifta bekantskap med Ojansuus avhandling Agricolan äidinkielestä, tryckt i Suomalainen Suomi 3. Vi finna där sid. 114 åtskilliga ortnamn av finskt ursprung, hopplockade från det svenska språkområdet inom Pernå socken, som under förra delen av 1500-talet var rätt vidsträckt. Och han förutsätter, att finskt folk vid denna tid fortfarande var bosatt på dessa orter. Särskilt vinnlägger sig Ojansuu om att visa det bygden närmast Agricolas födelseort var i hög grad finskspråkig. I Strand fjärding, där Torsby var beläget, funnos 13 byar. Namnen på 5 av dessa äro enligt Ojansuu av finskt ursprung, nämligen Hardom by = Hartola, Tetom = Teitti(lä), Hopom = Hoppu(la) eller Haapakylä, Serkelaxby = Särkilaksi och Sarvelax by = Sarvilaksi eller Sarvalaksi.

I Lappträsk Bäckby ha vi en skog Hardn eller Hardskogen, i Lindkoski Hardnäsbacken. Fornsvenskans hardh återges med skogigt berg. Mycket talar för att Hardom har sin upprinnelse ur ordet hardh.

I Pernå kyrkoarkiv förvaras en handling, uppsatt och bevittnad av nådårspredikanten därstädes 1756, Georg Lagus, efter ett senare förkommet dokument. Avskriften lyder: »En adelsman ifrån Skottland, benämnd Teet av Pernå, tjente Börje Jarl i krig, den tid han intog Tavastehus och Nylandh — — — han lät byggioo Perno kyrka i Nyland, och nembde socknen och kyrkan efter sitt fäderliga säte Pernå (= Pirn) i Skottland. — Hans son het Jöns Teet och war Håkans Fader till Teetom.» Jully Ramsay anser, att trovärdigheten av denna sägen icke kan bestridas och hänvisar till en adlig släkt Tait i Skottland, som blev stadfäst i sin besittning av Pirn = Pern i sistnämnda land. »Genom förgreningar svåra att förbinda har den gamla släkten Teet = Teit spritt sig över Finland — — Under det förfinskade namnet Teittinen fortleva talrika avkomlingar i Savolaks.» Men låt oss antaga, att Ojansuus tolkning av de två bynamnen är den riktiga, att Hardom har sin upprinnelse ur Hartola och Teytom ur Teitti(lä). De bägge bynamnen skrivas emellertid Hardom och Teytom i 1540-

talets jordeböcker d. v. s. i de äldsta urkunder de förekomma. Och den gamla dativändelsen -om vittnar, att svenskt folk redan då bott länge i dessa byar.

Hopom-namnet har uppkommit av »Hopjärv» (Hopomträsk). Men även i detta ortnamn ha vi dativändelsen -om redan vid dess första framträdande under 1540-talet. Något bynamn Hoppu(la) eller Haapakylä behöver knappt förutsättas, ty byn hade ännu år 1556 icke flera än 3 rökar eller hemmanslotter.

Serkelax=Särkilaksi=Mörtviken var ursprungligen ett finskt fiskeläge. Härur uppväxte en by, som under 1540-talet räknade 6 rökar. På en karta av 1707 förekomma bland de svenska ortnamnen enligt Ojansuu följande finska, nämligen Pitkäpä åkern, andapå och vialåkern. De två sistnämnda återges av honom med Antapää och Viialaåkern. Förleden i Vialåkern torde dock snarare böra härledas från balj- och foderväxten vial (ängsvial, gul vial=lathyrus pratensis) än från ett försvunnet ortnamn Viiala. Ur Pitkäpää åkern är man böjd att läsa ut: åkern, belägen invid eller på Pitkäpää landtunga. Men för oss skola de tre åkernamnen gärna få stå som minnen av finsk odling.

I anförda arbete sid. 114 skriver Ojansuu: I allmänhet äro de vidsträcktare (laajempien) områdenas namn i Pernå socken — liksom även annorstädes (muuallakin) i det svenska Nyland — finskspråkiga och ådagalägga härigenom, att finsk odling delvis har sträckt sig genom hela landskapet under den tid då den svenska kolonisationen i huvudsak riktades hit d. ä. mellan åren 1000 och 1250.

Sarvlaks må här tjäna som exempel på huru skevt ovanstående uttalande är. Byns namn härstammar från finskan. Öppen och vidsträckt var den; räknade 21 rökar eller hemmanslotter år 1540 och 26 år 1556 Men Sarvlaks — låt oss kalla byn Stor-Sarvlaks — var en kameral benämning, som täckte icke blott det egentliga Sarvlaks, utan därjämte åtskilliga smärre byar, som icke omnämnas i jordeböckerna, nämligen Helsinge by, Sparvom, Jussom, Grevböle, Hormnäs, Bagarböle, Lappnor och Strömen samt Tjuvö (jmfr. V. M. von Born, Sarvlaks egendom, 2 uppl. sidd. 14—17). En Anders Munck och hans ägor i Sarvlaks omtalas redan under åren 1348 och 1357. Under senare hälften av 1400-talet levde den Creutz'ska ättens stamfader Lars Matsson eller Markusson i Sarv-

laks. Hans maka Margareta var dotter av Lasse (Ekelöf) i Sibbo Gästerby och Margareta Jägerhorn av adliga Hertonäs-släkten (Jully Ramsay, Frälsesläkter). Deras ättlingar utvidgade sin gård i Sarvlaks genom köp och byte i de nämnda små byarna och skapade sålunda godskomplexet Sarvlaks. »Bland samtliga namn under egendomen, vare sig på bostäder, ägor, åkrar eller holmar — antalet av sådana överstiger tusen — finnas endast följande av finskt ursprung: Sarvmossen, Kjevsalö (= Kivisalo) och möjligen Påsalö. Alla övriga äro svenska, mestadels gammalsvenska» (V. M. von Born, a. a. sid. 2).

Då de svenska nybyggarne kommo till dessa trakter, voro de ett jordbrukande folk, och landet blev för dem ett sannskyldigt Nyland. Endast här och där mötte de vid kusten enstaka tavaster, som vid denna tid ännu icke synnerligen mycket hade höjt sig över jägar- och fiskarfolkens ståndpunkt. Likaså då de småningom sökte sig upp längs åar och bäckar. Så förtälja sägnerna och traditionerna. Dessa sakna visserligen i och för sig beviskraft, men de vinna stöd i byarnas hemmans- och åkernamn, vilka i regeln undantagslöst äro svenska, ofta gammaldags vackra.

Det är mer än vanskligt att av befolkningsstatistiken i en nyare tid med dess sågverk och industriella inrättningar draga slutsatser angående språkförhållandena under 1500-talet. Men då Ojansuu för sina syften framhåller antalet finnar i Pernå socken åren 1880 o. 1895, må det enligt A. J. Hippings sockenbeskrivning sid. 4 antecknas, att »knapt 20 bosatte Finnar» år 1817 förekommo i nämnda socken.

Av vad här ovan anförts framgår, att språkgränsen under förra hälften av 1500-talet icke gick i trakten av Torsby; den står nog att söka i närheten av Mörskom by (sedermera kyrkoby) och Porlom, vars namn, 1400-talets Porlampi, som bäst höll på att underga ombildning till Porlom. Över dessa byar, med deras redan då täta finska bosättning orkade språkgränsen icke, och den svenska kolonisationen stannade i stort sett söder om deras rålinjer. Men denna språkgräns var i äldre tider i dessa trakter fast och bestämd och började först i nyare tid bukta neråt. Agricolas hemby var som vi sett svensk och likaså hans hembygd. Hans föräldrar voro rotfasta jordägare i Torsby. Allt detta gör det antagligt, att hans modersmål var svenska.

Det är med vördnad man tänker på Agricolas omfattande och banbrytande skriftställarverksamhet, utförd under en jämförelsevis kort livstid och vid sidan av en arbets- och tidsdryg lärarverksamhet. Och med vördnaden blandas en angenäm känsla av överraskning, då man får del av hans arbeten. En biblisk stämning buren av poetisk styrka är det utmärkande för de delar av hans skrifter, som tillkommit i hans bästa stunder. Så i de utdrag Julius Krohn gjort ur hans Rucouskiria, Se Wsi Testamenti och Psaltari. Själv antyder Agricola, att han haft medhjälpare. Antagligen återknöt han vänskapsbanden med en och annan av de i Åbotrakten bosatta personer, som han visste sig ha gagn av. De spår av olika munarter man varsnat i hans skrifter torde delvis kunna anses härstamma från hans skoltid och framför allt från den tid han som sekreterare åtföljde biskopen och predikade i olika trakter vid biskopsvisitationerna (jmfr. Julius Krohn, Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet). Självfallet måste en banbrytande skriftställarverksamhet av den omfattande art som Agricolas bliva behäftad med fel. Satsbildningar och ordvändningar insmögo sig, som röja hans svenska härkomst. Arvid Genetz (Arvi Jännes) antyder, att Agricola icke hade tillräckligt säkert finskt språksinne (Suomalainen Suomi 3 sid. 112). Själva Heikki Ojansuu låter oss i Suomi 1909, sid. 109 veta att Agricolas svenska modersmål utövat sådant inflytande på hans finska skriftställarskap, att man icke på alla ställen kan läsa hans arbeten med nöje (nautinnolla). Och senare (Suomalainen Suomi 3 sid. 113) heter det: »vi finna att Agricolas arbeten delvis äro av sådant slag, att det är omöjligt att anse finskan som hans modersmål. Då man därjämte tager i betraktande hans hembygd och den oklanderliga språkdräkten i hans bevarade svenskspråkiga brev, så måste man anse som vittnad sak, att svenskan varit hans modersmål. Härtill torde komma det sakförhållandet, att han haft finskspråkiga medhjälpare, något som förklarar de äktfinska uttrycken i en del fall (selittää muutamien kohtien aitosuomalaisuuden).

Professor Ojansuu har emellertid gjort fullständig frontförändring i sin år 1918 publicerade avhandling Agricolan äidinkielestä (Suomalainen Suomi 3). Vi ha redan här ovan sett prov härpå i den frihandsteckning han gett av språkförhållandena

i Pernå. Vad Mikael Agricolas skrifter beträffar, betonar Ojansuu till en början hans lediga (sujuva) språk, som icke lider brist på synonymer och äktfinska ordvändningar. Läsaren tycker sig även förstå, att grundläggaren av det finska skriftspråket nödtvunget måste använda svenska lånord, även om dessa stundom äro bra alldagliga, såsom gropi eller cropi, falski, forbannattu, skenkätä o. s. v. I högre grad bära de svenska satskonstruktionerna vittne om Agricolas modersmål t. ex. Carialaiset ylitzevoitettiin Rotzalaisist; catsocat taiuan linduin päle; armachta heidän päle; he nauravat hänen ylitzens. Även vimlar det — vilisee, säger Krohn — i hans text av överflödigt använda prefix, sådana som ulosiaghetta (att utdelas), edesseisoi (förestod) o. s. v. Men Ojansuu har sitt program givet, och dessa företeelser besvära honom icke mycket. Däremot anstränger han sig att hänföra likt och olikt till en förment »Pernå munart». Till en början antecknar han de personliga pronomina myö työ, hyö, som han ställvis (toisinaan) påträffat. Dessa äro ju karakteristiska för talspråket i Östra Nylands finska byar men kunna, undantagsvis som de förekomma, ha influtit i Agricolas språk pa olika vägar. En hel mängd andra ord och uttryck, fortsätter Ojansuu, kunde även vara gammalt Pernå-arv (voisi olla vanhaa Pernajalaista perua). Och därpå tillägger han, att en avsevärd mängd (melkoinen määrä) drag i Agricolas språk få sin bästa och mest tillfredsställande förklaring om man förutsätter, att Agricola lärt sig finska redan i sin hemsocken Pernå. I Agricolas finska förekomma dessutom åtskilliga (muutamia) gammaldags urfinska drag som icke anträffas hos äldre eller nyare skriftställare. Och han finner det troligt, att även detta urfinska arv tillhört just Pernå gamla finska munart. Det svenska Pernå var med andra ord härden, var så att säga pesäpaikka för vårt lands djupaste finska. Men vidare i texten. Hos Agricola möter man särdeles ofta nekningsordet ei oböjt — liksom i svenskan — t. ex. ei minä, ei sinä o. s. v. Och även denna egenhet finner Ojansuu påtagligen ha varit utmärkande för den gamla Pernåfinskan, som blivit påverkad av svenskan. Alltnog: Vad man icke kan förklara, måste Pernå munart vara; mycket, som man kan förklara, kan ock Pernå munart vara. Det tyckes dock som ovannämnda ei-företeelse i all enkelhet bort sammanställas med felen

i verbformerna, även om dessa äro enstaka och blott i Rucouskiria förekomma litet ymnigare (hiukan runsaammin). Som exempel härpå må anföras: ettei minä lakkaisin kiittämästä; en olen; eikä ensinkä muistelen; joka ei poisotetaan häneltä.

Till tvivlaren riktar Ojansuu slutligen frågan: Huru skulle Agricola vågat taga ihop med sina arbeten, om han icke haft finskan till modersmål? I Wittenberg studerade nog sådana, som hade det. — Historien om Columbi ägg upprepar sig, och svaret kan ju avfattas sålunda: Det fanns bland dem blott *en* Michael Agricola.

Men huru var det med den av Ojansuu tidigare framhållna oklanderliga språkdräkten i Agricolas bevarade svenskspråkiga brev? Den böjliga flöjten ljuder år 1918 så här: Agricola har kunnat svenska så pass bra, att han vågat (uskaltanut) träda fram även som skriftställare på svenska. Han har nämligen översatt Visby sjörätt från plattyska till svenska. Men resultatet blev mindre tillfredsställande. Den berömde juristen Karl Johan Schlyter lät trycka en översättning av annan hand. Agricolas — dåmera tre hundra år gamla — översättning ansågs icke förtjänt av att tryckas. Bland de brister, som vidlåda icke-juristens arbete, förekommer dock ej något klander av hans svenska språkbehandling. Det förefaller som hade han icke kommit sig för att lägga sista hand vid denna översättning, strängt upptagen som han städse var av mångahanda göromål. Hans hälsa var icke stark, och han rycktes bort av döden den 9 april 1557 vid ännu icke fyllda 50 år i Nykyrka socken på återfärden från den bekanta fredsbeskickningen till Moskva.

Som prov på Agricolas svenska må anföras följande utdrag ur ett brev, skrivet »met hast» till boktryckaren i Stockholm Amund Laurentii (Arv. Handl. VI. sidd. 318—320):

— — Så bidher Jag ännu ganska kärliga, att I wele met then Erwerdige fadren, Magistro Olauuo petrij, Holmensi, wisseliga förhöras, om Kon: Ma:tt, wår allernådigste herre, måå werdiges gunsteliga tilstädhia, at samma Dauidz Psaltare Boock, och andra slijka, aff then helga Schrifft, som offtaste och mest i Tijdhegärderna och Forsamlingen brukas plegha, Oc her i Landit wäl behöffuas, kunde Trychte oc prenthade warda: Sedhan arbetadhe man teste tryggeligare in transferendo och wttolkande, när thet finge en wiss oc oförtuifflat framgångh. Ty fåfengt werck komber alleena arbetaren till skamm oc skadha. Men

ingom till nytto oc gangn. Therföre görer wäll, min gode vän i Herranom, oc scriffuer mich her wpå itt wist behageligt swar, ther man sig kan endeliga eptirretta. Käre Amunde, bewijser her wtj, såsom gudz äro thet kräffuer, oc thenna arma, groffua Finscha Almoghans kennedom, tuchtan oc läran eskiar.

Förty aff thenna metföliande wtschrifft, måå J förståå huru her j landit, met then meningha arma Stackars almoghans hoop, wijdha wegna nu tilståår, så att hungren är huarsz mandz gest hoss Bönderna, oc iemuel presterskapit. Och finnes her i köpstäderne intit faalt — — Jtem her ligger Jszen oc Sniön än nu idagh så starck oc fast såsom om midwinters tijdh: Och platt intit Booskaps ffodher finnes för handenne huarken hoss enom eller androm. Ffordom war Finland wist itt Fijntland, Men hereptir rådhe gud, huad her aff bliffuer. — — Gud betrit, som alt förmåår, Then och ider her met euigt befallendis. Aff Abo met hast. Anno dominj 1551. Aprilis prima.

Michael Agricola.

Meddelanden och aktstycken.

En tillämnad diktaturförordning år 1901.

AV

M. HORNBORG.

Följande framställning utgör ett något förkortat utdrag ur senator M. Hornborgs minnesanteckningar.

Efter det prokurator Söderhjelm i slutet av augusti 1900 blivit kallad och förordnad till senator, nödgades jag i min egenskap av prokuratorsadjoint övertaga handhavandet av prokuratorsämbetet i hela dess vidd. Bobrikoff åtnjöt då sommarledighet och vistades på sitt gods i Ryssland, men återvände därifrån till Helsingfors i början av oktober. Under förra delen av februari 1901 avreste han till Petersburg för att stanna därstädes någon tid, varunder hans adjoint Schipoff fungerade som generalguvernör. Då denne i sådan egenskap plägade, så vitt möjligt, förhålla sig fullkomligt passiv och därför ej, likasom Bobrikoff, hade för vana att oupphörligen låta kalla mig till sig, emotsåg jag med en viss lättnad att omsider efter flere månaders oavbrutet jäktande få åtminstone för en kortare tid framåt njuta av ett relativt lugn. Denna förhoppning blev dock i grund gäckad genom de händelser, som inträffade i Helsingfors den 18 februari, årsdagen av februarimanifestets tvenne år tidigare skedda promulgation. En klick av unga män hade — utan tvivel därtill drivna av varm fosterlandskänsla — hittat på att allmänheten borde på något i ögonen fallande sätt påminnas om nämnda manifest och dagen för dess offentliggörande. I sådant syfte hade de överenskommit att i staden kringsprida hektograferade lappar med uppmaning till stadens invånare att efter mörkrets inbrott sagda dag inte låta ljus lysa ur fönstren i de rum, som vette åt stadens gator och öppna platser Dessa lappar torde företrädesvis ha utdelats i gårdar inom de centralare delarna av staden, eftersom ingen sådan lapp hamnade i den gård vid Sandvikskajen 13, där jag hade min bostad. Utan en aning om vad som försiggick inne i staden, satt jag berörda afton i mitt hem sysselsatt med arbete vid mitt skrivbord, då jag av-

bröts av ett besök av länets guvernör von Minkwitz. I något upprörd sinnesstämning meddelade han mig, att han kort förut gjort en promenad inom en stor del av staden och därvid erfarit, bl. a. att de flesta fönster åt gatorna voro mörka och butikerna stängda, men att stora folkmassor rörde sig på gatorna; att oljud förts utanför några hus, vilkas fönster varit upplysta, och att dylika även på långt avstånd förnimbara uppträden ägt rum utanför några senatorers och ett par ryska officerares bostäder, varvid man t. o. m. inträngt i trappuppgångarna och där förövat ofog. För att, så fort ske kunde, få dessa excesser stävjade hade von Minkvitz sökt anträffa polismästaren Gordie. Da detta emellertid ej lyckats, hade han nu velat besöka mig för att underrätta mig om det passerade, som, enligt vad han befarade, komme att åsamka ej allenast honom själv och stadens polismästare utan kanske också mig varjehanda obehag.

Denna spådom visade sig riktig, ty sällan har ett pojkstreck kommit så mycket ont åstad som dessa gatuuppträden.

Den första följden av desamma var, att polismästaren Gordie redan den 22 februari blev avskedad. Schipoff hade av direktorn vid generalguvernörskansliet Seyn blivit underrättad om att Gordie under den oroliga aftonen ej åtgjort något för att återställa ordningen. I hög grad uppretad därav, rapporterade han omedelbart om förhållandet till Bobrikoff och föreslog Gordies avsked, vilket genast av Bobrikoff godkändes. Enligt då gällande förordning angående polisinrättningen i Helsingfors ägde generalguvernören i själva verket ej allenast att utnämna utan ock att från tjänsten entlediga stadens polismästare. Då emellertid enligt samma förordning polisinrättningens verksamhet utövades under guvernörens överinseende, var denne att betrakta såsom polismästarens närmaste chef. Det var alltså på honom det bort ankomma, att, om han i föreliggande fall så funnit nödigt, väcka fråga om en sådan straffåtgärd, som nu blivit vidtagen emot Gordie. Med allt skäl fann sig von Minkwitz därför förnärmad i sin rätt, då avskedandet skett utan att han på något sätt blivit därom rådfrågad eller ens på förhand underrättad. Framhållande detta för Schipoff, råkade han därvid med denne i en så svår kontrovers, att även han omsider fann sig föranlåten att avgå från sitt ämbete. Detta hade åter till påföljd att en rysk man, överste Kaigorodoff, kommendör för ett då i Helsingfors förlagt ryskt skarpskytteregemente, utnämndes till hans efterträdare.

Men icke nog härmed. Inom de ryska regeringskretsarna väckte dessa oroligheter stor uppmärksamhet. Chefen för den i Helsingfors förlagda gendarmavdelningen, överste Freiberg, hade företagit sig att i en rapport till sina överordnade i Petersburg påstå, bl. a., att oroligheterna blivit iscensatta och ledda av en klick separatistiskt sinnade personer med L. Mechelin i spetsen. Däri fann tidningen Moskowskij Wjädomosti ett tydligt vittnesbörd om vad man redan tidigare enligt tidnin-

gens förmenande haft skäl att misstänka, nämligen att vid sidan av Finlands lagliga regering fanns en annan hemlig, som med Mechelin såsom främste man och sammanhållande kraft styrde och ställde i landet i enlighet med sina separatistiska tendenser. I dessa beskyllningar såg Bobrikoff ett misstroendevotum även emot sig och sin förmåga att upprätthålla ordning och lugn i landet. Och då han under sin vistelse i Petersburg icke kunnat bilda sig något självständigt omdöme om de samtidigt i Helsingfors timade händelserna, suggererades han efter hand allt mer och mer av de fantastiska skildringar av desamma, som Schipoff och Seyn flitigt meddelade honom. Såväl av egen drift som av andra högt stående ryssars påtryckningar fann han sig därför manad att söka av monarken åt sig utverka sådana exceptionella befogenheter, att han bl. a. bleve i tillfälle att ur landet utvisa personer, vilka befunnos skadliga för den statliga ordningen och det allmänna lugnet, eller att låta förflytta dem till viss, för ändamålet bestämd ort i Ryssland för att därstädes ställas under offentlig uppsikt av polisen enligt de i kejsardömet gällande stadgandena. Under intryck av Bobrikoffs och andras utläggningar i saken lovade även monarken att tillmötesgå denna Bobrikoffs anhållan. Redan vårvintern 1901 var det alltså fråga om att tilldela Bobrikoff en sådan diktatorsfullmakt, som han i själva verket först tvenne år därefter erhöll genom det den 27 mars 1903 till honom utfärdade reskriptet angående åtgärder för vidmakthållande i Finland av den statliga ordningen och det allmänna lugnet samt genom den några dagar dessförinnan stadfästade förordningen i saken.

Omedelbart efter erhållandet av detta monarkens löfte infann sig Bobrikoff i Helsingfors, dock endast på ett par dagar. Därunder lät han kalla mig till sig på ett besök, varvid han naturligtvis — dock med största lugn — bragte de förelupna oroligheterna på tal. Å min sida framhöll jag, att dessa alls icke varit av så betänklig art som det måhända kunnat synas för den, som ej själv varit på orten, utan blott av andra personer erhållit synbarligen överdrivna beskrivningar om vad som inträffat. Lämnande denna min anmärkning därhän, frågade han, om jag såsom högste åklagare i landet hade för avsikt att vidtaga någon åtgärd i saken. Jag upplyste honom då om att von Minkwitz med anledning av berörda oroligheter hade anbefallt anställande av polisundersökning och meddelat mig, att det därvid förda protokollet komme att insändas till prokuratorsämbetet. Innan jag fått del av detsamma, kunde jag ej nu med bestämdhet säga vad i ärendet borde av prokuratorsämbetet åtgöras. På grund av vad jag redan hade mig om saken bekant syntes det mig dock otvivelaktigt, att prokuratorsämbetet komme att anmoda vederbörande stadsfiskal att anmäla målet vid domstol och att yrka straff å de personer, som bevisligen gjort sig skyldiga till en eller annan förbrytelse. Denna upplysning tycktes emellertid alls icke intressera honom, ty han började genast därefter orera om det oefterrättliga tillståndet i landet och ansvaret för den, som

fått sig ålagd den tunga plikten att bringa ordning och reda i förhållandena. Medan han sålunda vidlyftigt ordade härom, observerade jag, att han efter hand började röja en viss oro och nervositet, en hos honom högst ovanlig företeelse. Utan att han ens med ett enda ord direkt yppade, vad han trodde sig ha utverkat av monarken, lät han dock undfalla sig vissa antydningar om att något allvarsamt förestod. Ehuru han sedan plötsligt övergick till en helt annan sak, rörande vilken han önskade höra min mening, och oaktat han under vart samtal därom tycktes fullkomligt ha återvunnit sitt vanliga lugn och sedan ej vidare återkom till frågan om oroligheterna, syntes mig dock hans yttranden ge vid handen, att man hade för avsikt att genom något slags våldsåtgärder av mer eller mindre betänklig art söka kväva den upprorsanda, om vars förekomst i landet man synbarligen ansåg oroligheterna bära vittne. Det var därför i djupt missmod jag efter besöket hos Bobrikoff begav mig till mitt ämbetsrum. På vägen dit sammanträffade jag med referendariesekreteraren i senatens militieexpedition von Christierson, som bl. a. omtalade, att hans chef general von Blom hade utverkat sig en audiens hos kejsaren för att bli i tillfälle att enligt militärisk sed frambära sin tacksamhet för sin kort förut skedda utnämning till senator och att han av sådan anledning skulle avresa till Petersburg efter ett par dagars förlopp. För tillfället ägnade jag ej någon vidare uppmärksamhet åt detta Christiersons meddelande. Men samma dag på aftonen, då jag i mitt hem grubblade över det obehagliga intryck förmiddagens samtal med Bobrikoff kvarlämnat, vaknade hos mig tanken på att genom von Blom försöka få sakenliga uppgifter om de den 18 februari timade händelserna framförda till monarken. Med von Blom hade jag då — frånsett vid ett eller annat senatsplenum — sammanträffat endast tvenne gånger: då han efter sin flyttning till Helsingfors såsom just förut utnämnd senator gjort en visit hos mig och då jag kort därpå besvarat densamma. Vid vartdera av dessa tillfällen hade hans personlighet på mig gjort ett behagligt intryck. Under sin tjänstetid i den ryska armén hade han i flere år såsom rysk militärattaché i de skandinaviska länderna varit bosatt turvis i dessa länders huvudstäder, en omständighet som tycktes mig ägnad att skänka honom en mera västerländsk uppfattning av folkfrihet m. m. dylikt än den han under en oavbruten vistelse i Ryssland kunnat förvärva sig. Trots denna min helt ytliga bekantskap med von Blom, gjorde jag dock honom följande morgon ett besök för att söka utröna, huruvida något med hans tillhjälp kunde uträttas i syfte att avvärja den olycka Bobrikoffs ovan antydda yttranden syntes mig förebåda. Sedan han till en början jakande besvarat min fråga, huruvida han skulle resa till Petersburg för att uppvakta kejsaren, meddelade jag honom under tysthetsförbehåll, huruledes jag på grund av åtskilliga föregående dag av Bobrikoff fällda yttranden trodde mig ha skäl att misstänka, att denne redan erhållit eller inom kort komme att erhålla

något slags extra befogenheter, som kunde leda till oerhörda övergrepp gentemot landets medborgare. »Ja, Er gissning överensstämmer fullkomligt med underrättelser, som även jag erhållit direkt från Petersburg», svarade von Blom. Och då jag därefter frågade honom, huruvida det icke syntes honom antagligt, att kejsaren, då denne nu fick emottaga ett besök av en finsk senator, därvid komme att väcka fråga om de ökade befogenheter generalguvernören skulle erhålla och orsakerna därtill, svarade han, att detta syntes honom mycket troligt. »Nå» — sade jag då — »vore Ni vid sådant förhållande villig att till monarken framföra en underdånig hälsning från prokuratorn i senaten jämte meddelande, att denne funnit, att de i Helsingfors nyligen försiggångna oroligheterna icke hade någon nämnvärd betydelse, att de tillställts av några enstaka, av den stora allmänheten därförinnan okända individer, att de huvudsakligen inskränkt sig till ett visserligen lugnet störande, men i och för sig ofarligt skrål på några av stadens gator, och att dessa oroligheter därför alls icke varit av beskaffenhet att påkalla några som helst andra åtgärder än den prokuratorn komme att vidtaga genom anbefallande av åtal mot de skyldige vid vederbörlig domstol, som otvivelaktigt kommer att fälla dem till straff.»[1] Med största tillmötesgående förklarade sig von Blom villig att efterkomma denna min anhållan, och då jag därefter ytterligare frågade, om han mahända även vore villig att låta monarken märka, att han, von Blom, delade prokuratorns uppfattning i saken, svarade han utan tvekan, att han också i detta avseende skulle förfara såsom jag önskade.

Med stor otålighet avvaktade jag sedan von Bloms återkomst från Petersburg, vilken inträffade några dagar därpå. Med ännu större fättnad mottog jag sedan hans redogörelse för audiensen. Såsom vi förmodat, hade kejsaren därvid bringat på tal de i Helsingfors passerade oroligheterna och därvid nämnt, att han om dem erhållit sådana underrättelser, att han ansett sig icke kunna avvisa generalguvernörens anhållan om rättighet att låta från landet avlägsna sådana personer, som gjorde sig skyldiga till handlingar, vilka vore ägnade att framkalla den statliga ordningen och allmänna lugnet störande uppträden. Enligt vår överenskommelse hade von Blom då framfört min hälsning till kejsaren och tillika sagt, att även han för sin del delade min åsikt. Med påfallande stor uppmärksamhet hade kejsaren lyssnat till von Bloms utläggning och därpå efter en kort stunds betänkande sagt: »Eftersom saken förhåller sig på detta sätt, skall jag lämna det slutliga avgörandet av generalguvernörens anhållan beroende tills jag får erfara, huru rättegången mot de åtalade utfaller.» Och kejsaren hade uttalat detta med en så bestämd röst, att von Blom var fullt övertygad om att han ej komme att svika sitt löfte.

En sådan i och för sig obetydlig tillfällighet som den, att von Blom

[1] Jfr nedan Fria Ords uppgift om kejsarens svar.

just då råkade erhålla audiens hos monarken, och visserligen framför allt den omständigheten, att von Blom redan tidigare var personligen känd av kejsaren jämte det han hade förmåga att på rätt sätt framställa vad i saken borde sägas, hade vi sålunda att tacka för att icke de rättsvidriga och varje stolt sinne djupt kränkande utvisningarna av landets egna medborgare redan då vidtogo.

Jag kan ej neka, att jag med en viss beundran iakttog det sätt, på vilket Bobrikoff bar detta sitt nederlag. Ehuru av monarken underrättad om vad jag låtit till denne framföra, röjde han ej på något sätt att han misstyckte mitt ingripande i hans förehavande, varom för övrigt oss emellan aldrig blev fråga. Vardera låtsade vara okunnig om den andras görande och låtande i denna sak. I vår skygghet för ämnet gingo vi å ömse sidor t. o. m. så långt, att vi aldrig vid våra samtal ens med ett ord berörde den rättegång jag med anledning av oroligheterna låtit anställa, ehuru vidlyftiga redogörelser för förhandlingarna vid varje domstolssammanträde ingingo i huvudstadens tidningar, vilkas innehåll i viktigare delar städse översattes för Bobrikoff. Detta hans orubbliga lugn kom mig närapå att tro, att han sist och slutligen var nöjd med att de påtänkta drakoniska åtgärderna ej behövde komma till utförande.

Trots von Bloms fasta förlitan till hållfastheten av kejsarens till oss givna löfte, hade jag dock med honom överenskommit, att vi ej skulle för någon, eho det vara må, röja vare sig Bobrikoffs förslag om utvisningar eller vår vädjan till monarken i syfte att få detsamma avböjt. För att ej reta Bobrikoff till försök att förmå den svage och osjälvständige monarken att återigen ändra åsikt i saken ansågo vi det nödvändigt, att allmänheten inte fick ens en aning om sagda förslag och dess misslyckande.

Beträffande en person, fann jag mig dock sedermera förpliktad att frångå överenskommelsen. Denna person var L. Mechelin. Mer än de flesta andra hade han starka skäl att vredgas över ifrågavarande demonstrationer, då han, som sagt, på ryskt håll blivit beskylld för att ha anstiftat och lett desamma, en beskyllning som — huru löjlig den än i och för sig var — dock var ägnad att åsamka honom mycket obehag. Jag fick från honom en dag ett genom ett särskilt bud mig tillsänt brev, däri han meddelade, att han gärna önskade sammanträffa med mig. Men då alla hans steg ute i staden iakttogos och följdes av en spionerande individ, som man kort efter den 18 februari aktat nödigt postera utanför det hus, där han bodde, drog han sig för att kompromettera mig genom ett besök i mitt hem eller i min ämbetslokal. Om det däremot någon dag passade för mig att bakom den nitiske spionens rygg smyga mig till hans hem, bleve vi på detta sätt i tillfälle att råkas. Vid det besök jag med anledning härav gjorde hos honom kommo givetvis de förargelseväckande gatuuppträdena på tal. Genom någon av sina bekanta i Petersburg hade han erhållit underrättelser, som

tycktes antyda, att man inom ryska regeringskretsar vore betänkt på att sätta i gång något slags våldsåtgärder gentemot misshagliga finska medborgare. Han sporde mig därför, huruvida något härom även kommit till min kunskap. För att lugna hans av sagda underrättelser synbarligen upprörda sinnesstämning meddelade jag honom da emot tysthetslöfte, vilket han sedermera även noggrant höll, allt vad jag i saken visste: Bobrikoffs dunkla antydningar åt mig, mitt därpaföljande besök hos von Blom, dennes uppvaktning hos kejsaren och kejsarens löfte att åtminstone tillsvidare låta anstå med sitt bifall till de ifrågasatta våldsåtgärderna.

Av det föregående framgår, att jag med anledning av gatuuppträdena vidtog åtgärd därhän, att åtal vid domstol utfördes emot de personer, som efter verkställd undersökning befunnits hava deltagit i desamma och därvid gjort sig skyldiga till en eller annan straffbar handling. I den skrivelse, varmed guvernör von Minkwitz insänt det vid polisundersökningen i saken tillkomna protokollet till prokuratorsämbetet, hade även han för övrigt för sin del hemställt, huruvida icke åtal borde anbefallas av prokuratorsämbetet. I syfte att vederlägga det myckna osannfärdiga, som gendarmeriets rapporter och en del ryska tidningar innehållit om ifrågavarande uppträden, hade jag visserligen låtit genom general von Blom till monarken framföra en sadan skildring av desamma, som avsåg att ådagalägga, att de, ehuru klandervärda och straffbara, dock icke hade någon större betydelse. Nu däremot — då kejsaren lovat låta sitt bifall till den av Bobrikoff begärda utvisningsrätten bero, tills han finge se, om de, som tillställt excesserna, verkligen bleve av domstolen fällda till straff — var det naturligtvis av yttersta vikt, att så skulle ske och att straffen icke bleve alltför milda, utan tvärtom så stränga lagen medgav. Eljes vore ju att befara att hela rättegången kunde komma att i kejsarens ögon te sig eller för honom framställas som en komedi, avsedd att föra honom bakom ljuset.

Åtalet utfördes av den ena av de två stadsfiskaler, som då hade att tillvarataga statens straffanspråk vid rådstugurätten i Helsingfors. Såsom hans främste motståndare i rättegången uppträdde juriskandidaten Jonas Castrén, vilken då hade en advokatbyrå i Helsingfors och av några av de i målet anklagade anlitades som deras biträde. Utan aning om det egentliga syftemålet med rättegången och vikten av att den skulle leda till hans klienters bestraffande lade han vid förandet av deras talan i dagen all den hänsynslösa energi och storordighet han i så rikt mått hade till sitt förfogande.

Efter åtskilliga sammanträden i målet avkunnade domstolen den 20 maj sitt utslag, varigenom envar av de åtalade fälldes till straff, bestående av böter till olika belopp. De sålunda straffade voro inalles fem personer, tvenne arkitekter, en ingenjör, en filosofiemagister och en f. d. militärkapten.

Det straff dessa herrar erhöllo var visserligen en obetydlighet i förhållande till det straff hela landet genom dem blivit utsatt för, främst genom utnämningen av en rysk man till guvernör. Men det värsta onda deras tilltag hotade att framkalla blev dock genom deras bestraffande avvärjt, då frågan om vidtagande av förvisningsåtgärder numera för denna gång helt och hållet fick förfalla.

Emellertid fann jag någon tid efter det rättegången avslutats i en utländsk tidning ett över Berlin från Petersburg ingånget meddelande, att generalguvernören över Finland erhållit bemyndigande att »med finska senatens samtycke» företaga administrativa förvisningar. Detta meddelande oroade mig dock icke, emedan jag då på grund av uppgifter från fullt säkert håll visste, att sagda meddelande endast gav vid handen, att det löfte kejsaren tidigare givit Bobrikoff rörande förvisningsrätt nu först sipprat ut till den utländska pressen. Att detta löfte återtagits, var för den och för dess meddelare i Petersburg obekant.[1]

---

[1] I Fria Ord ingår en artikel, som visar att Bobrikoffs planer blivit kända även bland kagalens män. I ledande artikeln av 1 juni 1901 talas det nämligen om de försök, som Bobrikoff tid efter annan gjort för att erhålla bemyndigande att extra judiciellt få behandla misshagliga individer, att få förvisa dem eller visa ut dem ur landet. »Vid det »tredje försöket» i samband med »gatuoroligheterna» den 18 febr. hade Bobrikoffs förslag emellertid blivit avvisat. Monarken säges hava förklarat sig »icke vilja göra ett helt land olyckligt för det några enstaka individer skrålat på gatorna, varför ärendet borde få vila åtminstone tills domstolsutslag fallit i processen mot dem, som anställt demonstrationerna.» Såsom synes skulle kejsarens svar stått i nära överensstämmelse medt prokuratorns genom general Blom gjorda framställning. Likväl innehåller Fria Ord flere smärre misstag, såsom då det låter Bobrikoff föra den förvanskade gendarmrapporten till Petersburg. Ej heller tyckes man vetat något om det löfte kejsaren tidigare givit Bobrikoff eller om orsaken till dess återtagande. Den 10 juli ställer sig Fria Ord starkt skeptiskt till nya förvisningsrykten. Omedveten om huru nära faran varit, tror tidskriften sig icke behöva befara, att »kejsaren-storfursten skulle kunna förmås att stadfästa ett förslag», som »gjorde varje enskild individ i landet fullständigt rättslös gentemot generalguvernören». (Red:s anm.).

Översikter och granskningar.

Norstedts världshistoria I.

Norstedts världshistoria. I. De äldre orientaliska folken. Stockholm 1926. P. A. Norstedt & Söners förlag VI + 552 s.

Efter långvarig ebb i fråga om serieverk i Sverige över vad vi pläga kalla »världshistorien» är det f. n. starkt högvatten. Det har igångsatts icke mindre än 5 dylika serieverk som skola stå färdiga under de närmaste åren, fyra direkt under ovannämnda rubrik. Ett utges från Bonniers förlag av lektorn dr J. Häggman, ett från J. A. Lindblads av riksarkivarien Helge Almqvist och hela tre från Norstedt & Söners. Ett av dessa är Grimbergs, ett annat upptar Sven Tunberg och bibliotekarien S. E. Bring som redaktörer; till dem fogar sig en ny upplaga av »Världskulturen», redigerad också den av Aage Friis.

Man tager kanske icke fel då man betecknar det Grimbergska som det konkurrenskraftigaste folkligt-kulturhistoriska; det kommer med sina 10 band till omfattning ungefär att överensstämma med hans »Öden». Av det Bonnierska och det sistnämnda har något band ännu icke nått förf. av dessa rader. Av det Lindbladska föreligger ett antal häften. Det är av övervägande kulturhistorisk karaktär, av något mindre omfattning och kostnad och mera populärt hållet än det Tunberg-Bringska: 9 band med inalles 5000 sidor, utkommande i 30 30-sidiga häften à 75 öre, hela verket i klotband 144 kr. Det senare är strängare vetenskapligt och företrädesvis politiskt lagt, dock med tillbörligt beaktande av sociala, ekonomiska och kulturella företeelser. Till gengäld för en något större kostnad är verket av vidlyftigare omfång: det är avsett att omfatta 15 delar med inalles 7500 sidor, varje del till en kostnad av 12 kronor — hela arbetet i klotband 225 kr. — och skall föreligga färdigt om 3 a 4 år. I de 14 första banden skall givas en kronologiskt sammanhängande framställning av den europeiska civilisationen och den med denna intimt sammanhängande muhammedanska kulturvärldens historia. Då skildringen når fram till nya land och folk vilka för första gången komma under den europeiska kulturens

inflytande, blir deras äldre utveckling föremål för en kortare behandling — så t. ex. Amerikas förhistoria. De av européer utom vår världsdel vunna områdenas senare öden — i Amerika, Australien och Afrika — skola behandlas i samband med den europeiska kulturens fortskridande. I det 15 bandet kommer uppmärksamhet att egnas åt de relativt särstående asiatiska kulturerna, främst Kinas och Japans.

För det första föreliggande bandet stå som författare professor Knut Tallqvist vid vårt statsuniversitet samt docenten Jarl Charpentier i Uppsala. Den sistnämnda bidrager dels med en kort inledning, dels med avdelningen »Det indoeuropeiska urhemmet. Iran och Indien till Alexander den stores död.» Tallqvist behandlar »den semitiska orienten» och Egypten. Bandet kan påräkna ett alldeles särskilt intresse. Folken i Egypten och den främre orienten stå för oss såsom grundläggare av den Medelhavskultur, som är en så utomordentligt viktig faktor i Europas; från dessa länder, Iran och Indien hava religioner och religiösa föreställningar av utomordentlig betydelse gått fram över jorden. Det finnes vidare intet historiens område, inom vilket en så omfattande nydaning och så revolutionerande vinningar skett under de senaste decennierna som inom detta. I avdelningen det indoeuropeiska urhemmet kommer slutligen på tal en fråga av enastående vikt i Nordeuropas urhistoria.

Nillandets tre och ett halvt årtusen långa utveckling, i dess växlande skeden före vår tideräkning, framträder här inför svensk publik med de nya linier i konturerna och den ökade fördjupning i detaljerna som den senaste forskningen möjliggjort. Tallqvist håller sig i sin skildring påfallande fri från den försköningslust man ej sällan spårar också hos modärna egyptologer. Det förefaller t. o. m. som skulle han i sitt totalomdöme om kulturen i faraonernas land vara något för sträng. Han betecknar den som »trång» och »framförallt inriktad på det praktiska livets behov». Han betonar dock själv den egyptiska konstframställningens erkänt höga nivå. Och de kända avbildningarna av Chefrens staty och Hor ka, av de verk som bevarat drottning Tejes drag och Tutanchamon med familj, samtliga pärlor i alla tiders konst och samtliga reproducerade i arbetet, giva läsaren ett vältaligt vittnesbörd om huru högt den nått.

Ännu mer än i fråga om Egyptens historia har Tallqvist i sin framställning av främre Asiens fått tillfälle att ådagalägga huru perspektiven över det förgångna vidgats och klarnat i forskningens ljus. Ty här har den under senaste tid gjort sina största vinningar. Nya orter som centra för odling och härskarmakt, städer om vilka man för några decennier tillbaka knappast hade en aning, nya folk, hela nya kulturer som engång spelat en världshistorisk roll ha återuppväckts ur glömskan. Ännu helt nyligen samlade Hamurapis lagbud på dioritpelaren från Susa från ungefär 2000 f. Kr. omkring sig huvudintresset inom den orientaliska arkeologin. Nu avslöjar man åtgärder av härskare vilkas

regeringstid infaller c. 4000 f. Kr. och följer dynastier, som togo vid omkr. år 3000. Statsbildningar, som konkurrerat med semiternas i Mesopotamien och hamiternas i Egypten och som hittills framträtt endast glimtvis, börja få en sammanhängande historia. Mången, som fördjupar sig i arbetet, skall säkert känna sig frestad att upprepa den gamla satsen, att »allting går igen», och till sin förvåning konstatera, att partier ur främre Asiens fornhistoria kunna behandlas hart när lika ingående som partier ur vad vi kalla nyare tidens första århundraden. Perioder av vad man kunde beteckna som nationalism och internationalism, av rationalism och bigotteri, av klassisism och romantik ha följt varandra då liksom under den korta eran av vår egen tideräkning. Härskare och dynastier införa nya trosformler och gudar och plundra grannländerna på kulturskatter, alldeles som den siste och störste av vår världsdels kondottierer sökte göra och gjorde för tolv decennier tillbaka. Assurbanipals utomordentliga bibliotek utgöres till stor del av babylonisk litteratur i original eller översättning. Och den förstörelse, föryngring och nydaning som den germanska folkvandringen betytt för Europa har under årtusendena före vår tideräkning de mest påtagliga motsvarigheter i Syriens, Eufrat- Tigris- och Nilländernas historia. Hyksosinvasionen i Egypten på 1600-talet f. Kr. är av dessa tidigare folkrörelser den mest kända. Den förde i sitt spår Egyptens största maktutbredning. Men över Eufrat- och Tigrisländerna gick under seklernas lopp åter och åter en sådan härjning och återuppståndelse i modifierad gestaltning av floddalskulturen på grund av erövringståg av steppernas nomader. Den kassitiska invasionen där varade ett halvt artusen.

Palestinas historia har naturligtvis icke den dominerande plats i Tallqvists framställning, som den på grund av gamla testamentet fått i äldre verk av denna art. Den skildras — i full belysning av den modärna orientaliska forskningen — i ett par självständiga kapitel; annars inskjutes den här och var i redogörelsen för den allmänna utvecklingen. Man frågar sig om den ej ytterligare kunnat inskränkas och i stället större plats beredas för andra riken och folk. Om Urarturiket t. ex., i sekler Assyriens farligaste konkurrent om makten i västra Asien, hade man gärna och just av Tallqvist erfarit något mera, likaså om elamiterna, semiternas förnämsta motståndare i bergländerna österom Babylonien. Båda dessa folk hava gjort en betydande insats i den kulturutveckling, som utgör förspelet till den europeiska. Framförallt hade man önskat en mera ingående behandling av hettiterna, om också det hittills kända materialet ger anledning till divergerande tydning. Det rör sig särskilt i fråga om dem om en förgången och rik kulturvärld som ännu för några decennier tillbaka var så gott som fullständigt glömd, om ett rike som på 1300- och 1200-talen f. Kr. jämte Egypten var det som främst drager till sig uppmärksamheten i dessa nejder. Sedan slutet av förra århundradet följde så upptäckterna om

hettiterna slag i slag. Hieroglyfskrifter bragte underrättelser om deras strider i Syrien med faraonerna, och i början av vårt årh. återfanns deras gamla huvudstad och Hatti-konungarnas arkiv i det nuvarande Boghazköi i Mindre Asien, innehållande lagsamlingar, brev och fördrag i kilskrifttext på 8 olika språk.

Ännu är mycket flytande i den långt före vår tideräkning förgångna värld som i arbetet behandlas. Forskarna differera i fråga om en del tidsbestämmelser på hundratal år. Tallqvist har i en del remarkabla fall, där han avviker från en något äldre uppfattning och då säkert med vägande skäl, valt det i många avseenden för populärt bruk lämpligaste att sätta sina årtal utan frågetecken. Så t. ex. i fråga om Hamurapis regeringstid: (Tallqv. 1947—1905, äldre forskare c. 2100).

Vetenskapen tillåter än så länge ingen jämt flytande skildring av Egyptens och främre Asiens forntid. Framställningen sönderfaller här i en rad fristående tidsmonografier kring de fasta, men glesa astronomiska dateringarna, de litterära notiserna och de arkeologiska fynden, som naturligtvis nått oss i mycket ojämnt flöde. Man konstaterar ofta slutsatsernas trevande skick och konstaterar framför allt att framställningen blir fyllig eller krymper ihop beroende av materialets större eller mindre rikedom. För de läsare som önskade se det förgångna behandlas enligt riktlinjerna av den historiska forskarskola som i skildringen så vitt möjligt vill eliminera det efemära och som mödar sig att söka giva »vad som innerst enar det hela» — för dem skall framställningen säkert te sig nog rik på personhistoriska detaljer. »I allmänhet», läsa vi t. ex. sid. 311, »har man hittills, ehuru utan fullgiltiga skäl, hyst den uppfattningen, att Echnaton till sin medregent och efterträdare antagit sin dotter Merit-Atons make Sakereē». Är det icke tämligen likgiltigt nu 3200 år senare om Sakerē faktiskt antagits till sin svärfaders medregent eller icke? Det säger ändå ingenting om huruvida han faktiskt utövat något inflytande under Echnatons tid. Att framställningen är grundlig och måttfull, försiktig och rikt dokumenterad och full av intressanta iakttagelser skall den omdömesgille läsaren snart konstatera. Det ligger allvarligaste forskning och mycken fördjupning bakom den.

De svårigheter som docenten Charpentier mött äro av annan art än de som Tallqvist haft att övervinna. I semiternas och Egyptens historia stå forskaren och skildraren inför ett överflöd av data, en förvirrande mängd person- och ortsnamn. De indoeuropeiska folken, de s. k. arierna ha under sin forntid ingen historia i betydelse av ett faktiskt händelseförlopp, markerat av data och regentlängder, krig och politik. Det första kända årtalet i Indiens historia kan sättas först vid Alexander den stores ingrepp på 300-talet f. Kr. Charpentier har varit hänvisad att rekonstruera förhållanden som ligga bortom all historisk tids gryning och har gjort det huvudsakligen på språkvetenskapens grund. Han har under detta arbete kommit till väsentligen annat resultat, än vad som blivit den härskande riktningens inom vetenskapen

i våra dagar. Den har som känt förlagt indoeuropeernas urhem till mellersta Europa i något vidare mening, men trott sig böra hålla möjligheten öppen att det sträckt sig också över en del av de rysk-sibiriska stepperna. För Charpentier är det, liksom för den äldre forskningen för cirka 50 år sedan, de centralasiatiska stepperna österom Ural: Turkestanområdet. Och vidare: Montelius hade stannat vid uppfattningen att indoeuropéer (germaner) bebott åtminstone den sydliga delen av Skandinaviska halvön under två årtusenden f. Kr. Hans bevisföring har blivit styrkt genom ett omfattande material av andra forskare. Det har t. o. m. ådagalagts att danska och svenska skelettfragment från tiden 8000—5000 f. Kr. förete påfallande släktskap med den nuvarande nordiska rasen. Charpentiers framställning ger det intryck att han icke erkänner tillvaron av germaner i norden förrän vid järnålderns början, c. 600—500 f. Kr., att m. a. o. germaner först vid denna tid skulle förts upp till Skandinaviska halvön. Det är — också om man frånser från det ovananförda — svårt att förlika denna uppfattning med den flerfaldigt framförda att en germansk utvandring från omkr. år 500 f. Kr. under följande århundraden skulle från Skandinaviska halvön gått söderut till Tyskland. Och om, såsom Charpentier i överensstämmelse med många andra håller före, det är riktigt att indogermanerna först började använda hästen som husdjur, så är det icke lätt att få detta att gå ihop med hans teori om tiden för germanernas bosättning på Skandinaviska halvön att hästen och vagnen redan under stenåldern voro kända i Sverige. Charpentiers arbete skall påtagligen framkalla en intressant och givande diskussion. Här stå mot varandra å ena sidan vägande argument från den lingvistisk-filologiska vetenskapens område, å den andra mycket vägande från geologins, arkeologins, kraniologins och rasbiologins, men också den lingvistiska paleontologins, framförda av skandinaviska, tyska och engelska forskare.

I Charpentiers framställning konstaterar man annars alla de egenskaper man är van att finna hos denne forskare: vidsträckt lärdom, stora linier och livlig och medryckande framställningskonst. Hans stil är smidig; det blir livlig rapport mellan läsare och författare. Han har en särskild talang att popularisera vetandet och infriar lyckligt prospektets löfte om »allmänfattlig form.» Redogörelsen för Zarathustraproblemet för Cyrus, för de sista akemeniderna och teckningen av Alexander den store skall mången taga del av med stort intresse och behållning.

Utstyrseln är i allmänhet verket värdig och trycket gott. Vad man främst saknar är kartor. Sådana över Egypten och isynnerhet främre Asien hade varit så mycket nödvändigare som kartor med de stads- och ortsnamn den nyare forskningen arbetar med i dessa länder i allmänhet icke förekomma i de vanliga historiska kartverken. Med tillfredsställelse konstaterar man att arbetet är försett med register, men

det hade underlättat studiet av boken om detta omfattat icke blott de i den förekommande personnamnen utan namnen i allmänhet.

Ovan har redan omnämnts några av bandets bäst motiverade illustrationer. En del andra ha så ofta gått igen i populär framställning att man gärna hade sett dem utbytta mot nyare. Illustrationsmaterialet hade synes det också kunnat fördelas jämnare. Man noterar ett 10-tal för Indien och Iran, ett 80-tal för Egypten och främre Asien. Bilderna äro vidare ofta placerade långt ifrån det ställe i texten, dit de höra. Sådant kan vara betingat av att de ej kunna ställas för nära inpå varandra. Men hänvisning från text till bild och tvärtom hade i dylika fall varit önsklig. Planen över Marduks tempel i Babylon, s. 200, innehåller siffror och bokstäver utan att man får veta vad de betyda. Planen över Ninive, s. 173, har förklaringar, men i engelsk text. Det skulle giva det förtjänstfulla verket ökat värde om dylika brister i de följande banden bleve avhjälpta.

Hjalmar Crohns.

Från stora ofredens dagar.

En spanare under stora ofreden. Stefan Löfvings äventyr 1710—1720. Med inledning och förklaringar av *Eirik Hornborg.* Helsingfors 1926. Holger Schildts förlag.

Rektor Hornborgs bok håller mer än dess rubrik lovar. Stefan Löfvings dagboksanteckningar omfatta visserligen något mer än hälften av boken, men rektor Hornborgs egna inlägg skjutas därför ingalunda i skuggan. Utom de orienterande förklaringar och anmärkningar, vilka han bifogat dagboken och vilkas utarbetande säkert fordrat mycken möda, ger han en på samma gång översiktlig och kritisk som populär framställning av först Stefan Löfvings levnad och sedan förhallandena i Finland under stora nordiska kriget.

Redan den förra av dessa framställningar erbjuder ett och annat av intresse. Stefan Löfvings person är visserligen ej okänd i Finland, men det finns dock punkter i hans liv, om vilka vi haft ganska liten kännedom och som måste förefalla oss dunkla. Omdömena om Löfving växla också. Det är ett långt steg emellan Topelius skildringar av den oförvägna hjälten och Danielsons uttalande (i Die nordische Frage 1746—1751, s. 423) om »reine Schurken», till vilkas skara han räknar Löfving.

En spanare kallas denne av rektor Hornborg i bokens rubrik, men längre fram nämnes han också partigängare, kapare och spion, allt detta med rätta. Det är nämligen omöjligt att hos Löfving draga upp gränserna emellan de olika sidorna av hans verksamhet. Man är ej

spanare blott, när man ställer sig helblind och låter sig genom av fienden ockuperade trakter ledas vid en käpp av en kamrat, som å sin sida ställer sig enögd och puckelryggig, medan båda i byxorna mellan benen gömma en fyrboll, varmed de antända fiendens förrådshus. Spioneriverksamheten ger väl också en förklaring till Löfvings annars svårförklarliga försök att år 1746 komma i förbindelse med ryska ambassadören i Stockholm. Det är just detta försök, som kommit Danielson att räkna Löfving bland skurkarnas antal. Men att en man med Löfvings föregående går så långt som att erbjuda sig bränna hela den svenska skärgårdsflottan, borde väcka tvivelsmål om erbjudandets uppriktighet. Snarare får man den uppfattningen, att han underskattat ryssens slughet och trott sig kunna föra honom bakom ljuset. Därpå tyder ju ock Löfvings av rektor Hornborg omnämnda skiftliga uppgift till en onämnd, högtstående person, att han velat utforska den ryska regeringens hemliga planer, men hindrats av den ryska ambassadörens misstänksamma uppmaning att avgiva en edlig försäkran om trohet. Utan tvivel har rektor Hornborg rätt, då han förklarar det hela med en hänvisning till spionens spännande dubbelspel. Vårt eget århundrades och samtidigt vårt eget lands historia visar ju också paralleller härtill. Att den, som misslyckas, kommer att hos alla icke initierade stå kvar med en misstanke om förräderi, är en eventualitet, som spionen får finna sig i.

En annan likaså dunkel punkt i Löfvings historia utgör hans rapport till Lewenhaupt februari 1742. Den olyckliga utgången av hela fälttåget s. å. har i viss mån tillskrivits denna rapport eller åtminstone den tolkning och den vikt Lewenhaupt gav dem. Då dess ordalydelse emellertid är okänd, blir ett definitivt omdöme naturligtvis omöjligt. Rektor Hornborg nöjer sig därför med uttalandet, att den grundlösa rapporten sannolikt var baserad på okontrollerade rykten, och anser det klart, att Löfving åtminstone ej gått ryssarnas ärenden. Samtidigt nämner han, dock utan ställningstagande, K. G. Malmströms förmodan (Historisk Tidskrift 1896), att Löfving vid tillfället arbetat för det holsteinska partiet.

Frågan är intressant och hade gärna kunnat något närmare beröras. Malmströms förmodan kan ju tyckas ha ett gott stöd i Löfvings tidigare vistelse i Holstein och i de av Danielson (Die nordische Frage s. 40 ff.) meddelade uppgifterna om finländska hänvändningar till kejsarinnan, åsyftande hertigens av Holstein förhjälpande till Sveriges kungatron eller, som Åbo lantdag 1742 föreslår, till Finlands storfurstetron. Denna förmodan måste naturligtvis förutsätta, att Löfvings rapport varit medvetet falsk. Om en krigare och en kännare av ryska förhållanden som Löfving har man likväl omöjligt att tro nagot sådant. Mot bakgrunden av frihetstidens politiska anarki i Sverige, moderlandet likasåväl som Finland, är det dock förklarligt, att också sådana misstankar kunnat uppstå.

Om man kan säga, att rektor Hornborgs korta Löfvingbiografi i vår populärhistoriska litteratur varit välkommen, så kan man med ännu större skäl säga detta om den avdelning i boken, som kallas »Det stora nordiska kriget och Finland». Med rätta påpekar förf., att vi till dato saknat en svensk på en gång populär och någorlunda fyllig framställning av Finlands öden under stora nordiska kriget. Populär i viss mening kan man naturligtvis kalla också denna avdelning. Dess främsta egenskap tyckes mig dock vara en vederhäftig saklighet, som ger den ett högre värde än vanliga populära allmänskildringar. Och det romantiska äventyrsdraget för den vidare publikkretsen finner läsaren tillfullo i Löfvings egna berättelser.

Det är ju förståeligt, att när en del av ett rike avsnörts från huvuddelen, man inom denna senare gärna fattar varje brist på ståndaktig självuppoffring i den fosterländska idéns tjänst som bevis på delens sviktande trohet mot moderlandet. Det kan ju heller ej förnekas, att man ofta känner blygsel och harm, när man läser om rekryteringssvårigheterna i Finland, ehuru fienden står ante portas, när man läser om desertion från armén mitt under brinnande krig, om slavisk underkastelse under inkräktarens befallningar, ja, om rent förräderi. Rektor Hornborg tillbakavisar dock med fullt skäl vissa förklenande tolkningar av dessa missförhållanden, han ser dem nämligen i belysning av deras orsaker. Det må också tilläggas, att de sorgliga företeelserna i ingen händelse voro specifikt vare sig finländska eller ens finska. Paralleller förefunnos ju i så gott som hela riket, det visa händelserna på Gottland och i södra Sverige. Med tanke på de psykologiska faktorerna kan man väl också förstå mycket av det motstånd, som Löfving ofta fick röna av egna landsmän, på samma gång man dess mer lär sig beundra de många prov på självuppoffring och trohet, som trots allt visades i vårt land. Detta må gärna medges, om ock den abstrakta moralpredikanten inom oss ibland vill döma strängare.

Stefan Löfvings dagboksanteckningar undandraga sig naturligtvis ett vanligt litterärt bedömande. Det måste dock sägas, att de både till innehåll och framställningssätt tillfullo försvara sitt utgivande. Värdefulla tidsskildringar ge de, och den livfulla berättelsen väcker en äventyrsstämning, som borde vara ägnad att skaffa boken stor spridning. En sådan må vi också tillönska den, ty populära och på samma gång sakliga skildringar sådana som dessa ha vi ingalunda för mycket i vårt land.

* *
*

Att skriva krigshistoria är icke allom givet. För en kammarlärd blir det aldrig något annat än ett spel med marionetter. Krigets själ kan endast den fatta, som på nära håll sett det verkliga krigarlivet, som

levat sig in i krigarmaterialets växlande föreställnings- och känslovärld.

Dessa allmänna reflexioner falla en ofrivilligt i sinnet, då man sysslar med rektor Hornborgs krigshistoriska produktion. De bygga därvid icke på detaljer, sådana som hans en eller annan gång förekommande hänvisningar till vår tids upplevelser, utan på hela andan i hans framställning. Man finner i hans omdömen både militären, psykologen och historikern, och då hans framställning är populär i bästa mening med en stil, fri från frasmakeri, saklig och uttrycksfull, ofta kärv, men lika ofta höjande sig till verklig patos, kan man ej annat än hoppas, att vårt lands rika krigshistoria i honom skall finna en flitig skildrare.

H. A. Karsten.

Underrättelser.

K. O. Lindeqvist † Den 5 mars avled härstädes i en ålder av 68 år professor Karl Olof Lindeqvist. Efter genomgången skolkurs i Tammerfors och Åbo blev han student år 1877, magister 1882 och fil. doktor 1886, varpå han sistnämnda år utnämndes till docent i finsk, nordisk och rysk historia. Den akademiska lärarbanan blev emellertid mycket kort. Redan år 1888 blev han nämligen, efter att några år ha meddelat undervisning i ett par av huvudstadens finska skolor, utnämnd till lektor i historia, geografi och finska vid lyceet i Tavastehus. På denna post kvarstod han tjugu år, varunder han i tretton år fungerade som rektor. År 1909 överflyttade han till Helsingfors, där han anställdes som lektor vid finska fruntimmersskolans fortbildningsklasser. År 1920 erhöll han professors titel.

Lindeqvists verksamhet var sålunda främst historielärarens, och han kom att på historieundervisningens område utöva ett vidsträckt inflytande genom de läroböcker i historia han publicerade. Först utgav han (1903—1905) en för den stora allmänheten avsedd och även vid universitetsstudierna använd *Yleinen historia I—II*, som år 1912—15 utkom i en ny, utvidgad upplaga (utg. även på estniska). Så följde läroböcker såväl i Finlands historia som i allmän historia för de finska lärdomsskolorna. — Men dessutom ägnade sig L. med framgång at vetenskaplig forskning. För licentiatgrad hade han utgivit en avhandling med titel *Suomen oloista ison vihan aikana*, och under tjänstgöringen i Tavastehus fann han tillfälle att utarbeta ett antal smärre historiska undersökningar, publicerade bl. a. i Historiallinen Arkisto och i Tavastehus lycei årsprogram. Av dem har särskilt *Pikku vihan aika Suomessa* (1889) kommit forskningen till gagn. Efter överflyttningen till Helsingfors, där bättre möjligheter för fortsatt forskning öppnade sig, begynte ett nytt skede i Lindeqvists verksamhet, utmärkt av en flitig och omfattande produktion. I sammelverket *Maailman historia* utarbetade han en del kapitel, och efter att ha publicerat flera smärre uppsatser av vetenskapligt värde utgav han 1920 en ny och betydligt utvidgad upplaga av sin doktorsdisputation under titeln *Ison vihan aika Suomessa* (727 s.). Fem år senare utkom *Hämeenlinnan kaupungin historia, Ruotsin vallan aikana* (784 s.), vari stadens öden under svenska tiden vidlyftigt skildras. Fortsättningen hindrades genom

döden, men en stor del därav torde föreligga färdigt utarbetad i manuskript. — Under åren 1911—20 tillhörde han redaktionen för Historiallinen aikakauskirja. Till Historiska samfundet invaldes han år 1894.

K. O. Lindeqvist var en flitig och samvetsgrann forskare, som älskade att arbeta i det stilla, utan att framträda i det offentliga livet, och som därigenom även kom att grundligt och helt utföra de vetenskapliga och litterära uppgifter han ställde för sig. Till sin personlighet var han jämn och stillsam, lugn och hovsam i sitt framträdande både såsom lärare och enskild person.

C. v. B.

(Svensk) Historisk Tidskrift. I Historisk Tidskrifts sista häfte för fjolåret ingår främst en artikel av Gunnar Ekholm, benämnd *Till vår fornhistoria.* Utgående från K. Stjernas teori om att Götalandskapens avfolkning under folkvandringstiden var orsaken till svearnas seger över götarna, behandlar förf. den i den vetenskapliga litteraturen så aktuella frågan om Svearikets uppkomst. Förf. framhåller bl. a., att Stjernas teori är väl enkel, väl ensidigt negativ, då den utgår från blott en företeelse såsom orsak till ett viktigt historiskt skeende och då den ej befattar sig med mera positiva skäl till svearnas seger. Tacitus uppgifter visa för övrigt, att svearna varit mäktiga långt före deras antagna seger över götarna på 500-talet. De senaste arkeologiska fynden, särdeles i Gödåker, visa även att Uppland haft en talrik befolkning redan de närmaste århundradena e. Kr. födelse. Folkvandringstidens blomstring på uppsvenskt område kommer därför ej så plötsligt som Stjerna gjort gällande. Endast en stegring av utvecklingen kan iakttagas vid denna tid, möjligen i samband med en lyckosam erövringspolitik, men knappast ensamt till följd därav. Curt Weibulls försök att sammanställa den uppsvenska blomstringen under folkvandringstiden med järnmalmstillgångarnas utnyttjande har visat sig vara förfelat. Ekholm tror sig ha funnit de ekonomiska förutsättningarna för den rikare kulturen i jordbrukets tillväxt till följd av landhöjningen. Han tror, att grundvalen till Svea-riket lägges, då Uppsalaslättens lägre belägna lermarker århundradena närmast e. Kr. läggas under plogen. I nära samband härmed hade även stått den till Ynglinga-ätten knutna Vana-kulten, en fruktbarhetskult, som visade en starkt samhällsbildande karaktär, vilken lämnat spår efter sig bl. a. i ett antal häradsnamn. I Taciti skildring av *suionum civitates* som hade en gemensam härskare, tror sig Ekholm finna en erinran om Sveaväldets uppkomst av flere smärre områden, som förenat sig till ett kultförbund, vilket senare, måhända under strider med grannarna i söder, sammansvetsades till ett rike. Det av Stjerna skisserade händelseförloppet läte oss blott skymta den sista akten i utvecklingen. — En viktig faktor i utvecklingen hade utgjorts av det starkt sakralt

betonade konungadöme, som representerades av Ynglingaätten. Förf. gör gällande, att det germanska folkkungadömet i motsats till ättkonungadömet, representerat av småkonungarna, icke uppkommit genom en intern germansk utveckling. Den hade sin förebild på keltiskt område, därifrån ej blott det gotiska ordet reiks, konung, ingaende i ett flertal konunganamn, Theoderik, Erik m. fl. hade sitt ursprung, utan därifrån också Nerthus-Vanakulten härstammade. Det sakrala tillskottet till kungamakten hade givit denna ett krafttillskott, som låtit den gamla ättstaten förvandlas till en folkstat. I Upp-Sverige hade den kungliga äringskulten fått en alldeles särskild betydelse till följd av folkets beroende av den uppländska spannmålsskörden. Ett minne av fruktbarhetskultens förbindelse med kungadömet kvarstode i dessa trakter även i Eriks-gatan, hos vilken dock i kristen tid den politiska betydelsen övervägde, om än det hedniskt-rituella ej helt utplånats (Eriksgatan företogs medsols). — Vidare har Nils Ahnlund en läsvärd artikel om *Folktraditionen som historisk källa*, däri han medels exempel belyser såväl folktraditionens benägenhet att omforma den historiska verkligheten som dess oförmåga att bevara vissa delar av stoffet oförvanskade.

Ett biografiskt sammelverk. Den redan länge av Finska Historiska Samfundet planerade nya upplagan av *Biografinen nimikirja* har omsider begynt utkomma under namnet *Kansallinen elämäkerrasto*. Det förändrade namnet synes vara väl motiverat redan med hänsyn till den starkt ökade volymen. Medan det förra verket omfattade 793 s., innehålla de hittills utkomna 2 banden av Elämäkerrasto 224 s., ehuru biografierna ej förts längre än till J. I. Bergh; arbetet är planerat att upptaga omkring 200 tryckark eller mer än 3,000 s. Också i övrigt är Elämäkerrasto ett helt nytt arbete. För redaktionen stå statsarkivarien K. Blomstedt, proff. K. Grotenfelt, J. W. Ruuth, M. Ruuth, G. Suolahti och V. Voionmaa med magg. Y. Karilas och R. Rosén som redaktionssekreterare, varförutan en vidsträckt medarbetarkrets vidtalats. Biografierna ha så vitt möjligt försetts med avbildningar av de skildrade personerna. Ett närmare uttalande om de influtna biograferna synes tillsvidare förtidigt. Dock kunde någon enskild biografi nämnas, såsom Suolahtis skildring av greve F. W. R. v. Berg, som utmärker sig såväl för klarhet som objektivitet. En strävan att tillgodogöra sig den senaste forskningens resultat kan iakttagas.

Åländsk lokal historia. Såsom band VII av Åland, bidrag till kännedom av hembygden, har förre statsarkivarien R. Hausen utgivit en volym, benämnd *Ur Ålands forntid III*. Här ger förf. en teckning av hans mödernesläkts arvgods Germundö säteri och dess ägare. Härtill fogar sig en kortare redogörelse för Toböle

frälsehemmans öden under den tid detta icke var förenat med Germundö. Framställningen ger läsaren flere skildringar av allmännare kulturhistoriskt intresse. I slutet av bandet finnes vidfogad en bibliografi över Åland (april 1920—okt. 1926).

Helsingfors historia i bild. På initiativ av Söderström & Co:s förlag utgav arkitekt A. W. Rancken till senaste jul ett arbete *Helsingfors genom fyra sekler.* Det centrala i arbetet utgöres av de talrika planscherna, hämtade från Helsingfors stads historiska museum, vilka ge läsaren åskådliga bilder från olika skeden i stadens historia. Utgivaren har därtill givit en sammanhängande framställning av stadens byggnadshistoria, vilken tjänar såsom en förklarande text till bildmaterialet. För den, som önskar närmare upplysningar om stadens historia, är den i slutet vidfogade förteckningen över den av förf. anlitade litteraturen av intresse.

Ur Orientens fornhistoria. Prof. Axel Moberg har på Gebers förlag utgivit ett populärt-vetenskapligt arbete, *På Gamla testamentets tid.* Förf. har här i ett antal till synes fristående uppsatser behandlat några problem stående i samband med Israels fornhistoria. Så redogöres t. ex. i uppsatserna Hos turkosernas drottning och Moses på Sinai för den högintressanta frågan om Sinaiskriften och dess eventuella samband med israeliternas religionstiftare Moses. I andra uppsatser såsom Sjöfärder och internationella handelsförbindelser, Kanaans land och Israels folk dryftas Palestinas förbindelser med andra länder, dess förisraelitiska tid och israeliternas vistelse i Egypten. Ofta framställer förf. blott vetenskapens problemställningar, medan han underlåter att presentera problemlösningarna, vilka ej kunna ges med vetenskaplig visshet, men detta minskar ingalunda det intressanta i framställningen, snarare tvärtom.

Bornholms historia. Bristen på goda hamnar har antagligen varit orsaken till att Bornholm, trots sitt strategiskt utomordentliga läge, ej spelat någon viktigare politisk roll. Öns historia har därför ej heller blivit föremål för någon större uppmärksamhet. Det måste förty väcka tillfredsställelse, att i fjol (1926) Bornholms Historiska Samfund genom J. Knudsen och med understöd av Carlsbergfonden utgav en av de viktigaste källorna till öns äldre historia: Rasmus Pedersen Ravns *»Borringholms Krønike»*, behandlande tiden ända till år 1671. För svenska läsare är krönikan av intresse bl. a. emedan den relativt utförligt skildrar vissa episoder ur Sveriges krig med Danmark, t. ex. C. G. Wrangels expedition till ön sommaren 1645. Förutom en inledning av J. Knudsen, behandlande krönikehandskriftens historia, innehåller boken också en av överläkaren M. K. Zahrtmann författad biografi över Rasmus Pedersen Ravn.

H. A. K.

Till redaktionen insända skrifter.

Gunnar Aspelin: *Hegel.* De största märkesmännen XX. 92 s. Hugo Gebers förlag. Stholm 1926.

Alexander Boldt: *Några namn ur min farmors Sophie Lybecker-Boldts och min mormors Nanny Lybecker Frosterus släktsaga. Balladen Elinan surma och dess diktare.* 130 s. H:fors 1926.

Nils Forssell: *Metternich.* De största märkesmännen XIX. 94 s. Hugo Gebers förlag. Stholm 1926.

Reinh. Hausen: *Ur Ålands forntid.* Kulturhistoriska skildringar III (Åland, Bidrag till kännedom af hembygden, utg. af föreningen Ålands vänner VII.) Bibliografi öfver Åland. Illustr. 160 s. + 18 s. + släkttabeller.

Einar W. Juvelius: *Suomen sotahistorian pääpiirteet.* I. Aika vuoteen 1617. Yleisesikunnan Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja I. 1. VII + 383 s. med talrika illustr. och kartor. Otava. H:fors 1927.

Kansallinen elämäkerrasto. h. 1 –2. 224 s. Werner Söderström O. Y. H:fors 1926.

Erik Kihlman: *Karl August Tavaststjernas diktning.* Sv. litt. sällsk. i Finl. skrifter CLXXXVIII. H:fors 1926.

K. O. Lindeqvist: *Hämeenlinnan kaupungin historia Ruotsin vallan aikana.* XXIV + 784 s. 60 illustr. + 7 kartor. Tavastehus stad. Tavastehus 1926.

Axel Moberg: *På gamla testamentets tid.* Ur Orientens fornhistoria. Illustr., 182 s. Hugo Gebers förlag. Stholm 1926.

Ralf Törngren: Ångfartygs Aktiebolaget Bore 1897–1927. Illustr. 164 s. Åbo 1927.

Finskt Museum XXXIII 1926.
Suomen Museo XXXIII 1926.
Statistisk årsbok för Finland 1926.
Karl Johans Förbundets handlingar för åren 1923– 1926.

Budkavlen, h. 4 1926.
Finsk Tidskrift, tom 101, h. 6 1926 o. tom 102 h. 1, 2 o. 3 1927.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 4 1926.
Historisk Tidskrift (Stholm), h. 4 1926.
Nya Argus h. 23 o. 24 1926 o. 1, 2, 3, 4, 5 o. 6 1927.
Svenskbygden h. 10, 11, 12 1926 o. 1, 2 o. 3 1927.
Allsvensk Samling, h. 23 o. 24 1926 o. h 1, 2, 3, 4, 5 o. 6 1927.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH

GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 2 1927 Årg. 12

INNEHÅLL:

Spengler och den antika kulturen.

Av

HERMAN GUMMERUS.

En av den historiska vetenskapens yngsta adepter vid vårt universitet frågade mig nyligen, om jag ej tyckte att Oswald Spenglers ryktbara bok »Der Untergang des Abendlandes» numera vore att räkna till skönlitteraturen. Samma fråga, om än icke fullt *så* skarpt formulerad har säkert mången ställt till sig själv, när han läst Spenglers glänsande och medryckande, med ojämförlig självsäkerhet framförda skildring av de särskilda kulturepokernas begynnelse, blomstring och förfall.

Det som i främsta rummet stöter en vetenskapligt tränad läsare är Spenglers strävan att genom en ofta godtycklig omtydning av de historiska företeelserna få dem att passa in i ramen för hans teoretiska världsförklaring. Han har en gång för alla bildat sig en föreställning om varje enskild kulturepoks djupaste väsen — liksom varje äkta tysk älskar även Spengler i hög grad adjektivet »tief» — och försöker sedan förklara denna epoks skiftande företeelser på politikens, samhällslivets och den materiella och andliga kulturens områden såsom en logisk följd därav. Föga vetenskapligt förefaller oss även Spenglers outtröttliga bemödande att uppställa analogier mellan historiska personligheter, händelser och kulturförhållanden tillhörande olika epoker. Dessa jämförelser äro ofta fyndiga, stundom snillrika, men icke sällan betänkligt haltande. Å andra sidan kan det hända, att Spengler förnekar den obestridliga överensstämmelsen mellan analoga företeelser inom två skilda kulturepoker blott emedan analogien i detta fall ej passar in i systemet. En viss prägel av dilettantism får hans arbete även därigenom, att han framställer som nya upptäckter omdömen och teorier, vilka uttalats, ja t. o. m. erkänts som

riktiga betydligt före honom. Så t. ex. använder han hela sitt tunga artilleri för att kullstörta det gamla historiska schemat: gamla tiden — medeltiden — nya tiden, utan att beakta, att detta schema längesedan erkänts som synnerligen bristfälligt. Att detsamma det oaktat bibehållits i de historiska läroböckerna, beror dels av praktiska hänsyn, dels därpå, att man på goda grunder ej velat frångå uppfattningen om det inre sambandet mellan den gamla medelhavskulturen och den nyare europeiska kulturutvecklingen. Slutligen kan en fackman inom var och en av de många vetenskapsgrenar, som beröras i Spenglers arbete, icke undgå att konstatera talrika faktiska misstag. Huru skulle för resten sådana misstag kunna undvikas av en författare, som gör anspråk på att vara hemmastadd i så gott som alla vetenskaper? Det har sina faror i våra dagar att uppträda som encyklopedist.

Och dock — just det att Spengler uppträder som encyklopedist, eller rättare att han strävar att sammanfatta den moderna vetenskapens forskningsresultat till en enda vitt omfattande syntes, just detta gör hans verk till en vetenskaplig bragd. Man må gärna kalla detsamma en kompilation, men huru många finns det i våra dagar som äro i stånd att göra en dylik av samma omfång? Den kunskapsmängd, som är samlad i Spenglers arbete, är i sanning överväldigande. Och för övrigt är det ej *endast* en kompilation; det kan lika gärna kallas en kombination, och en sådan av originellaste slag. Hans världsförklaring, i synnerhet för så vitt den utmynnar i den apokalyptiska förutsägelsen om en stundande katastrof för den västerländska kulturen — eller »civilisationen» för att använda Nietzsches av Spengler åter upptagna begreppsdistinktion; den västerländska »kulturen» har enligt Spenglers mening löpt linan ut redan vid tiden för den stora franska revolutionen — denna världsförklaring måste betraktas som problematisk i många stycken. Men hans arbete innehåller dock alltför många nya uppslag och snillrika tankar för att kunna avfärdas som »skönlitteratur». Att det måste anses som en vetenskaplig prestation av hög rang, visar sig redan däri, att en så framstående historieforskare som Eduard Meyer proklamerat sin anslutning i huvudsak till dess grundtankar.[1] I sin beundran för Spengler går

[1] Eduard Meyer, *Spenglers Untergang des Abendlandes.* Berlin, Karl Curtius, 1925.

Meyer så långt att han jämnställer hans bok »i dess betydelse som skapande impuls» (Anreger) med Herders »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit». Av mindre betydelse är det däremot, att Eduard Meyer även delar Spenglers pessimistiska uppfattning om vår tids civilisation, då detta är ett typiskt utslag av det missmod och den benägenhet att se allt i svart, som kännetecknat stämningen i Tyskland efter världskriget.

Det är å andra sidan välbekant, att Spenglers arbete blivit utsatt för skarp, ja, nedgörande kritik från andra auktoriteters sida.[1] Men just den omständigheten, att det blivit föremål för ett så livligt vetenskapligt meningsutbyte med inlägg både för och emot, ådagalägger dess betydelse. På den bildade allmänhetens historieuppfattning, främst i Tyskland men även i andra länder, har Spengler haft och har ännu ett enormt inflytande. Trots sitt betydande omfång (i de nyaste upplagorna 549 — 666 sidor) och sitt alls icke lättfattliga innehåll har boken fått en för vetenskapliga arbeten ovanligt stor spridning (år 1927 första bandet 102:dra, andra bandet 86:te tusendet). Därtill har givetvis även bidragit, att densamma i vissa punkter är en utomordentligt skarp vidräkning med den moderna demokratien och sålunda givit den konservativa opinionen nya och mördande vapen i händerna i dess strid för gångna tiders ideal.

»Der Untergang des Abendlandes» är dock icke att betrakta endast som en efemär produkt av en övergående efterkrigsstämning. Spengler började författa sin bok redan år 1911 och hade sitt första utkast färdigt när världskriget bröt ut. Den är fastmer ett uttryck för ett helt tidevarvs stämning, sådan denna uppstått under inflytandet av det svindlande, nervslitande tempo, i vilket utvecklingen försiggår i teknikens [illegible]. Den moderna människans kulturella [illegible] uttömda — där tror jag att Spengler [illegible]. Men [illegible] ringens, [illegible] trötthet. [illegible] materiella [illegible]

[1] Manfred Schroeter, Der Streit um Spengler. [illegible] ker. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München [illegible] Häftat Pris [illegible]

radets människa av längtan efter forna tiders rofyllda tillvaro. Genom självsuggestion uppstår då hos oss föreställningen om att de värden våra förfäder skapat varit av vackrare, originellare, gedignare halt än de, för vilkas frambringande vi själva anstränga oss. Vi tycka att allt blivit så fult omkring oss, utan att märka de nya från de gamla mycket avvikande skönhetsformer som vi själva äro med om att skapa. Vi tro oss kunna iakttaga, huru världen blir allt mera jämnstruken och »nivellerad», för att använda ett omtyckt modernt uttryck, ehuru dock ingen föregående kulturepok varit lika rik som vår egen på differentierad andlig originalitet. Medan vi sålunda söka en vila i att blicka tillbaka på förgångna tiders lugnare livsformer, tycka vi oss upptäcka historiska epoker, som påminna om vår egen i fråga om samhällsutvecklingen, och suggerera oss därvid till föreställningen, att vår tid liknar dessa epoker — t. ex. tiden närmast före det romerska kejsardömet och motsvarande perioder i Kinas, Indiens och det gamla Egyptens historia — även i fråga om begynnande kulturell sterilitet. Vi göra därvid icke reda för oss att den trötthet vi ofta känna är vida skild från dessa föregående epokers bedrövliga tillstånd av kraftuttömning.

»Der Untergang des Abendlandes» är, som sagt, ett uttryck för denna trötthetsstämning hos den moderna arbetsmänniskan med dess åtföljande övervärdering av det gamla ståndssamhället och dess undervärdering av vår egen tids skapande verksamhet. Vår tid är ej för roskull den vetenskapliga systematiseringens tid. Så har Spengler företagit sig att giva vetenskaplig utformning och motivering åt den pessimistiska uppfattningen om vår tids livsduglighet och dess ställning till föregående kulturepoker. Därtill hör självfallet att teckna motsvarande bilder av dessa föregående epoker, bilder vid vilkas beskådande vi bättre kunna förstå vår egen kultur — eller gärna för mig »civilisation» — samt möjligen även ställa dess horoskop för den närmaste framtiden. Frågan är nu blott den: i vilken mån kunna de bilder Spengler ger oss anses verklighetstrogna? Svaret därpå kan endast fås genom en prövning av de enskilda historiska fakta han framlägger samt av den tydning han ger dem. En sådan prövning av själva premisserna för hans djärva bevisföring är en nödvändig förutsättning för bedömandet av dess bindande kraft. När jag här

företager mig att undersöka Spenglers ofta i aforistisk form klädda uttalanden om den antika kulturen, vill jag på förhand framhålla, att man icke får söka en fullständig bild av densamma i hans arbete. Det är icke en världshistoria han velat skriva, utan en motivering av sin egen världsförklaring, och så antaga de historiska fakta han anför karaktären av lösryckta exempel till belysandet av hans system, varvid väsentliga sidor av folkens politiska och kulturella liv alldeles icke eller blott helt flyktigt beröras.

Jag kan ej här ingå på Spenglers svårbegripliga utläggningar om antikens från det nyare västerländska åskådningssättet fundamentalt skilda uppfattning om det matematiska tal- och storhetsbegreppet. I sammanhang med denna teori står hans påstående, att antikens människor ställde sig negativt till begreppen tid och rum, även däri skiljande sig från den moderna människan med hennes sinne för kontinuiteten. Så kommer Spengler till den paradoxala slutsatsen, att antiken ej hade någon känsla för det förgångna och för framtiden, utan levde endast i det närvarande. Det som han anför till stöd därför visar sig dock för det mesta vara alldeles ohållbart. Så t. ex. påståendet att de grekiska och romerska historikerna — bl. a. Thukydides, Polybius och Tacitus — ej hade sinne för det förflutna. Var och en som läst dessa författares arbeten, erinrar sig dock, huru de bemöda sig att förklara sin egen tids företeelser såsom en logisk följd av den föregående utvecklingen. (Se t. ex. Tac. ann. III 26 f., en exkurs *de principiis iuris*). Att deras omdöme därvid ofta kom till korta, berodde på den historiska forskningsmetodens outvecklade ståndpunkt. Vår tids historieskrivning berömmer sig med rätta av att äga en fördjupad förståelse av förgångna tiders liv, men huru förhöll det sig med denna förståelse t. ex. på 1600-talet, en tid som Spengler betraktar som den västerländska kulturens höjdpunkt? Hade denna tid att uppvisa historiker med objektivare syn på det förflutna än Thukydides och Tacitus?

Att frånkänna antikens folk ett levande intresse för sin egen forntid är i varje fall absurt. Som bevis för sin uppfattning anför Spengler (I sid. 18) bl. a., att ingen i Hellas brydde sig om att utforska ruinerna i Mykene eller Phaistos (på Kreta) i historiskt

syfte. Men av huru gammalt datum är då den moderna arkeologien? Renässansens intresse för ruinerna från antikens tider inskränkte sig huvudsakligen till uppletandet av konstverk. Också utgrävningarna i Herculaneum och Pompeji på 1700-talet hade ursprungligen detta till huvudändamål. Själva de gamla ruinerna bekymrade man sig ej mycket om. Ännu på 1600-talet förstörde man dem utan misskund. *Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini.* I våra dagar är det ju annorlunda, men — här berör jag en uppenbar svaghet i Spenglers system — den nyaste tiden sedan 1800-talets början har icke full motsvarighet i någon föregående kulturepok. Att jämföra det nittonde och det tjugonde århundradet med den hellenistiska tiden, närmare bestämt tiden från slaget vid Chaeronea till slaget vid Actium (II 48), är en förledande tanke, då ju likheterna äro omisskänneliga. Men olikheterna? Ja, de äro kanske ännu mera iögonenfallande.

Men för att återkomma till påståendet om antikens brist på sinne för det förflutna, — ett slående bevis på huru oriktigt detta påstående är hava vi i den grekisk-romerska kulten av de avlidnas andar. Spengler glider helt lätt över denna nära till hands liggande invändning genom att påstå, att kulten av förfädernas andar »tidigt vårdslösades» (I 175). En vandring längs gravgatan i Pompeji med dess färdigt iordningsställda *triclinia* i och för de efterlevande anhörigas måltider till de dödas åminnelse hade kunnat övertyga honom om hans misstag. Lika förfelad är hänvisningen till den under antiken brukliga likbränningen som ett tecken på att antikens människa »icke ville någon historia, någon kontinuitet, varken forntid eller framtid, — — — och att hon därför förstörde allt som ej mera hade ett närvarande.» Absurt är även påståendet, att den »mytiska» karaktären hos den grekiska och romerska adelns stamträd förrådde, att den ej hade »det ringaste historiska sinne». Huru mycket »historiskt sinne» förråda då den moderna tidens adelssläkters ofta synnerligen problematiska stamträd? Såsom t. ex. då den gamla medeltidsromerska ätten Massimo ävlas att vilja härstamma från Q. Fabius Maximus Cunctator.

Och sedan antikens påstådda likgiltighet beträffande framtiden. Spengler vill göra gällande, att antikens människor levde blott för dagen, bl. a. att dess statsmäns finanspolitik känneteck-

nades av fullständig sorglöshet. Han anför som exempel, att Eubulos i Atén år 350 fördelade överskottet av statens tillgångar mellan medborgarna (II 459). Men det kunde anföras mångfalt flere exempel på motsatsen. Ptolemeerna i Egypten, Attaliderna i Pergamon voro mästare i konsten att ordna statsfinanserna med förutseende klokhet. Det är löjligt att påstå, att på forum i antikens städer ingen tänkte på morgondagen, varken för sin person eller för det allmänna (I 178). En försiktig, väl beräknad ekonomi var ett framträdande drag hos romarna i deras statsliv under republikens och kejsardömets bästa tider och i privatlivet under alla perioder. Man läse blott Catos »De agri cultura» och Columellas »De re rustica.» Spenglers påstående (XI 617) att den antika människan aldrig tänkt på en planmässig stegring av det ekonomiska livet, står i strid med allmänt bekanta historiska fakta. För att endast taga ett exempel: kejsar Claudius använde hundratals miljoner i penningar och väldiga arbetskrafter i åratal för att fälla Fucinersjön i Apenninerna och därigenom torrlägga stora arealer fruktbar åkerjord, ett företag som visserligen delvis misslyckades och som slutligt genomförts först i våra dagar.

Spengler gör ett stort nummer av de grekiska filosofernas lära om intresselöshet (*ἀπάτεια*) i fråga om världsförloppet och ställer denna i skarp motsats till den moderna »faustiska» människans outtröttliga strävan att uppnå allt högre mål. Utgående därifrån förklarar han att den antika, liksom den indiska kulturen var »strängt passiv» (I 402). Denna passivitet kom till uttryck i den grekiska tragedien, som bygger på konflikten mellan ödet och individens fruktlösa kamp mot detsamma. Här visar sig faran av att överskatta betydelsen av ett folks eller en tidsålders filosofiska tänkande och dess litterärt-estetiska åskådningssätt. Vill man avgöra, om ett folk är »aktivt» eller »passivt» till sin psyke, bör man framför allt söka svaret i en granskning av dess uppträdande i det verkliga livet. Men vem kan på allvar påstå, att grekernas och romarnas samhällsliv, framför allt deras statsliv, skulle ådagalagt »apati»? Också Spengler erkänner i själva verket det absurda däri då han yttrar (I 402): »Om någonsin en grupp nationer haft kampen för tillvaron ständigt för ögonen, så var det de som hörde till den antika kulturen.» En indirekt be-

kräftelse därpå är i själva verket de grekiska filosofernas (stoikernas och epikureernas) lära om »ataraxien» (oberördhet, lidelsefrihet, sinnesro) såsom den vises högsta goda. Ty denna lära har sin psykologiska förklaring i längtan efter lugn och inre harmoni i en tid av den yttersta anspänning av alla själsliga krafter, en tid då individen och staten i varje ögonblick löpte fara att se sin existens tillintetgjord. Den grekiska tragediens framställning av ödet såsom en blint styrande, oövervinnelig makt innebär ävenså en strävan efter en försonande förklaring av livets mångfaldiga katastrofer, sådana som man dagligen kunde bevittna i det verkliga livet. Om den lugna måttfullheten i den »klassiska» grekiska konstens skapelser kan sägas detsamma. Man fröjdade sig åt att skåda hos en Fidias', en Polykleitos' gestalter den upphöjda ro, som man sannerligen varken erfor i sin egen lidelsefyllda själ eller i samhällslivet.

Nej, de antika folken voro ingenting mindre än apatiska och passiva. Se t. ex. på det lilla atenska folkets otroliga inre och yttre kraftutveckling i femte århundradet! Enligt Spenglers teori skulle strävan efter det oändliga, det till utseendet oupphåeliga, ha varit ensamt förbehållen den västerländska kulturens nationer. Tecken på en sådan strävan hos antikens folk finner han endast i Alexander den stores erövringståg. Men fullt jämförligt med detta företag i äventyrlig storslagenhet var det atenska folkets försök att skapa en stormakt med det lilla Attika som utgångspunkt, ett försök som ledde till det halsbrytande företaget att samtidigt bekämpa Aténs fiender i själva Grekland och att lösrycka Egypten från det persiska världsväldet. Samma oerhörda tillit till egen kraft och samma riktning mot det obegränsade se vi i det romerska bondefolkets underbara expansion. Spengler kallar det romerska världsherraväldet för »ett negativt fenomen, icke resultatet av ett överskott av kraft på ena sidan, utan av brist på motstånd på den andra». Jag ser i detta omdöme en ren sofism. Ty vem vill väl förneka, att Roms expansion dock var ett kraftprov utan like, ett bevis på att det fanns hos det romerska folket samma uppfattning om målets gränslöshet, som medvetet eller omedvetet skapat alla stora imperier? Må man betänka, att Caesars plan att erövra orienten — några få år efter det stora galliska landets underkuvande — omfattades

med entusiasm av hans landsmän, och att man i Rom femton år senare otåligt väntade, att Augustus skulle genomföra denna plan, som gått om intet genom Caesars död.

Vända vi oss sedan till den andliga utvecklingen, se vi likaledes under antikens blomstringsperiod mycket litet av »passivitet» och begränsning. Tvärtom, vi bevittna här den grekiska andens djärva språng ut i det okända för att lösa världsgåtorna och utransaka naturens hemligheter. Här var intet mål satt för dess erövringar — intet annat än det som betingades av kraftperiodens korthet, endast några få århundraden. Mitt under det segerrika andliga erövringståget utsinade nämligen det grekiska folkets intellektuella kraftkällor, och så hejdades språnget ut i det okända. Och det romerska folket var icke i stånd att föra det avbrutna verket vidare. Den andliga utvecklingen stagnerade, av orsaker som väl alltid komma att bliva oss förborgade. Men att det storslagna uppsvinget från det sjätte till det tredje århundradet till sitt inre väsen skulle ha skilt sig från det uppsving, som inträdde i västerlandet halvtannat årtusende senare, är något som Spengler knappast kan övertyga oss om.

Lika litet kan man vara med om hans påstående, att det ej funnits några antika »världsförbättrare». — »Att kämpa för eller mot tidsströmningen, att arbeta för reform eller reaktion, att uppbygga, omvärdera eller slå i spillror, det är — säger Spengler — i lika hög grad oantikt som det är oindiskt.» (I 435). Men innebär icke Platos idealstat en omvärdering, ett omskapande med en i högsta grad revolutionerande tendens? Försökte icke Pythagoras och hans skola att förverkliga sina filosofiska idéer i statslivet? Hava vi icke i Kleomenes III i Sparta ett exempel på en djärv och hänsynslös socialreformator? Se vi icke romerska statsmän sådana som Appius Claudius och Gracccherna träda i breschen för en omdaning av bestående institutioner i medveten och skarp opposition mot den härskande klassen? Antingen har jag alldeles missförstått Spengler eller också har han i sin iver att bevisa väsensolikheten mellan den antika och den västerländska kulturen förlorat blicken för den historiska verkligheten.

Vi få ej låta vilseleda oss av proportionerna. Den antika kulturens vetenskapliga erövringar äro ej jämförliga med den moderna tidens, och de antika staternas expansion hade icke de moderna

imperiernas världsomfattande utsträckning. Granskar man de grekiska och romerska statsmännens reformatoriska verksamhet, finner man att densamma — vi lämna här åsido filosofernas utopier — försiggick inom ramen för den antika samhällsordningen, som med sin skarpa ståndsskillnad och sin ringaktning av kroppsarbetet i hög grad skilde sig från det senare europeiska samhället. Men här är ej fråga om huru långt den antika kulturen nådde i sin utveckling, utan om den anda som besjälade dess bärare, och i det avseendet tror jag ej att man kan spåra någon verklig väsensolikhet mellan dem och den »västerländska» kulturens människor.

En sådan sats som denna: »En Kolumbus längtan förblev lika främmande för den apollinska själen som en Kopernikus'» (I 427) skulle jag därför beteckna som en tom fras. Upptäckarsinne saknade greken sannerligen icke, ehuru området för hans upptäckter förblev begränsat på grund av de tekniska hjälpmedlens ofullkomlighet.

I sin strävan att påvisa skiljaktigheterna mellan de särskilda kulturepokerna glömmer Spengler blott alltför ofta, att det finns allmänt mänskliga drifter och affekter, vilka alltid och allestädes göra sig gällande under likartade yttre förhållanden. Han underskattar framför allt — detta i full överensstämmelse med sin spiritualistiska världsåskådning — kulturens beroende av de materiella betingelserna. Han förnekar sålunda, synes det, förefintligheten av allmängiltiga ekonomiska lagar, vilka framkalla likartade samhälleliga företeelser under skilda kulturepoker. Så förledes Spengler att ansluta sig till den bland nationalekonomer omtyckta tesen, att det antika egendomsbegreppet fullständigt skilt sig från det moderna västerländska. Man finner sålunda i hans bok påståendet, att begreppen inkomst, förmögenhet, skuld och kapital betytt något helt annat i antikens städer än hos oss (II 606). Jag kan ej här inlåta mig på denna redan många gånger vederlagda uppfattning. De vilka tilläventyrs frapperas av Spenglers påstående, att ett regelmässigt förhållande mellan jordvärde och penningvärde ej existerade, hänvisas t. ex. till den romerske skriftställaren Columellas omsorgsfulla beräkning av jordbrukets (särskilt vinodlingens) räntabilitet, en beräkning som utgår från jordens kapitalvärde i penningar och detta kapitals förräntande.

Egendomlig och knappast riktig är likaså Spenglers utläggning, att myntbegreppet under antiken var alldeles ett annat än vad det är i vår tid (II 611). Ännu mera barockt är påståendet, att slavarna under antiken på sätt och vis uppfattades som ekvivalent för kontanta penningar (II 608). »Slavarna — säger Spengler — voro under den romerska tiden icke till för att utnyttjas, utan man sysselsatte dem så gott man kunde för att kunna hålla ett så stort antal sådana som möjligt. — — — De fyllde sitt ändamål helt enkelt i det de funnos till sasom ett penningförråd, som man hade till hands och vars omfång icke var bundet av de naturliga gränserna för den då förefintliga guldmängden», o. s. v. För att vederlägga denna besynnerliga uppfattning behöver man endast hänvisa till de romerska lantbruksskriftställarnas noggranna föreskrifter om det bästa och mest räntabla sättet att använda den ofria arbetskraften; flere slavar än man hade full användning för skulle godsägaren ej hålla. Att det i stormännens palats fanns massor av slavar, som hade föga eller intet att uträtta, var ett uttryck för den rike och förnäme mannens vanliga fåfänga; man ville giva glans åt sitt yttre uppträdande genom att pråla med en talrik tjänstepersonal, alldeles som det var fallet med grand-seigneuren under l'ancien regime.

Man må dock icke föreställa sig, att Spengler förnekar de talrika och i ögonenfallande analogierna mellan antiken och vår egen kultur. Tvärtom, han formligen excellerar i konsten att finna likheter. Han går så långt att han kallar den antika utvecklingen »ett fullständigt motstycke till vår egen västeuropeiska». (I 35). Han jämför trojanska kriget med korstågen, Homeros med Niebelungenlied, den doriska stilen med gotiken, den dionysiska rörelsen med renässansen (?), Polykleitos med Sebastian Bach (!), Atén med Paris, Aristoteles med Kant, Alexander med Napoleon, och finner till slut, att världsstads-stadiet och imperialismen såväl under antiken som i vår tid utvecklade sig som resultat av samma historiska utvecklingsgång. Liknande mer eller mindre djärva jämförelser finner man överallt under loppet av Spenglers framställning. Hans teori går ut på att samtliga kulturepoker — den egyptiska, babyloniska, kinesiska, indiska, amerikanska (fornmexikanska), antika, »arabiska» (eller »magiska») och »västerländska» — hava att uppvisa samma historiska stadier,

men att de därvid förete så betydande olikheter i världsuppfattning och karaktärsläggning, att man ej kan tala om en för hela mänskligheten gemensam kulturutveckling.

Jag har här ovan sökt att påvisa, att Spengler i sin strävan att exemplifiera den antika och den »västerländska» kulturens väsensolikhet råkar i uppenbar strid med historiska fakta. Delvis beror detta på hans benägenhet att *quand même* intvinga den historiska utvecklingsgången inom ramen av sin teori om antikens innersta väsen. Till en del härröra hans misstag även av otillräcklig kännedom av den moderna forskningens resultat på den grekisk-romerska historiens område. Vi se honom sålunda tämligen okritiskt framställa åsikter, vilka han påträffat hos en eller annan författare, såsom odisputabla fakta. Se här några exempel. »Tarquiniernas fördrivande genom Brutus är en berättelse, till vilken en samtida till censorn Appius Claudius (310) stått modell. Namnen på romerska konungar hava då för tiden formats efter namnen på rika plebejiska familjer (K. J. Neumann). — — — Den berömda licinska åkerlagen av år 367 existerade ännu icke på Hannibals tid (B. Niese). — — Den romerska historien före 250, sådan man kände den på Caesars tid, är väsentligen en förfalskning, och det lilla vi kunnat fastställa var alldeles obekant för den senare tidens romare.» (I 13). »Rom är endast *en* bland den stora kolonisationstidens tallösa antika städer, byggd av etruskerna» (II 346). »Folktribunatet är *tyrannis* upphöjd till integrerande beståndsdel av författningen» (II 490). Sådana med största säkerhet framställda påståenden grundade på omtvistade hypoteser tillåter sig i allmänhet ingen samvetsgrann historiker. Att Spengler betraktar Augustus som en svag personlighet och Caesar som en man den där såg tingen sådana de voro och Cicero som en svag stackare (II 540), må däremot förlåtas honom då han ju därvid kan åberopa sig på ingen mindre än Mommsen. Värre är det med Spenglers överraskande upptäckt, att Rom »i högsta grad besatt den antika oförmågan att organisera någonting alls.» (II 536).

Detta hindrar icke, att Spenglers framställning av enskilda brottstycken ur antikens historia ofta är rik på glänsande idéer. Hans vältaliga skildring av senatsstyret i Rom under dess bästa tid (II 508 ff.) hör i all sin korthet till det bästa som skrivits

därom. Det samma kan sägas om skildringen av statslivet i Rom under republikens förfall (II 569 ff.).

Jag kunde stanna här. Innan jag avslutar denna granskning, måste jag dock beröra några svaga punkter i Spenglers framställning av antiken, vilka äro av större betydelse än alla smärre historiska misstag och oegentligheter. En alldeles påtaglig svaghet ur metodisk synpunkt är Spenglers sätt att citera fakta samt uttalanden ur den grekisk-romerska litteraturen från vitt skilda tider utan att fråga sig, om de kunna anses för typiska för hela den antika kulturutvecklingen och utan hänsyn till olika tidpunkter. Hans lust att generalisera förleder honom ofta till att alldeles förbise de starka differenserna mellan antikens nationer och mellan dess ledande personligheter. När han t. ex. påstår, att den gammalromerska religionen var det renaste uttrycket för antik världskänsla (I 515), fråga vi oss: har han icke gjort klart för sig den djupgående skillnaden mellan romarnas abstrakta och opersonliga samt grekernas åskådligt konkreta och personliga gudsbegrepp? Nej, det har Spengler tydligen icke. Han går t. o. m. så långt i sin generalisering, att han förnekar varje motsats mellan »romersk» och »grekisk» religion! (II 346). Det bevis han tror sig kunna giva för detta kategoriska omdöme är alldeles otillräckligt.

En annan svaghet ligger i Spenglers mani att flytta upp höjdpunkten för en kulturutveckling till perioder, som vi med skäl betrakta som det första ungdomsstadiet. Vi förbluffas av att höra, att Drakons lagar i Atén och de XII tavlornas lag i Rom stiftades »tief in der antiken Spätzeit». (II 450). Med nästan lika stor förvåning läsa vi, att det vid Chaeronea (liksom vid Leipzig 1813!) för sista gången kämpades om »en idé» (I 47). »Är icke — frågar Spengler — antikens historia tilländalupen med Actium och *pax Romana?*» (II 60). Besvarar man den frågan jakande, såsom Spengler gör det, ignorerar man den romersk-hellenistiska stadskulturens beundransvärda blomstring efter kejsardömets grundläggande. Spengler kallar denna blomstring »civilisation», icke »kultur» och ser däri endast det långsamma avtynande, som han anser vara karakteristiskt även för vår egen tid — tiden för den väldigaste materiella och andliga kraftutveckling världen någonsin skådat. Nu vill väl ingen göra gällande,

att den romerska kejsartiden ens under dess två första lyckligaste århundraden utgjort en period av översvallande kraft. Det gick därunder framåt på en del områden, särskilt den materiella utvecklingens, men på andra områden visade sig dels stillastående, dels nedgång i självständig skaparkraft. Men det oaktat hade antiken icke sagt sitt sista ord i och med Augustus. Nu genomlevdes fastmer den sista betydelsefulla perioden av dess historia, betydelsefull främst därigenom att den möjliggjorde och förmedlade det rika kulturarvets överlämnande till de nya kulturbärarna: germanerna. Och slutligen, under denna period skapades även något nytt: en ny världsåskådning.

Detta medger Spengler till fullo, men han skriver det nya icke på antikens, utan på den »arabiska» kulturens konto. Här hava vi, skulle jag tro, en av de största svagheterna i hans system. Han låter den »arabiska» kulturen, så kallad med djärv anakronism, taga sin begynnelse i orienten långt före Kristi födelse och sedan utbreda sig över västerlandet för att till slut få herraväldet i andra århundradet e. Kr. I tredje kapitlet av andra delen av sitt arbete skildrar Spengler denna orientens märkvärdiga kulturella frammarsch mot väster, och vi följa med beundran hans fängslande och suggererande framställning. Men vi fråga oss, om det här endast gällde en ny livskraftig kulturs utbredande över livlösa former. Nej, så var det icke. Det ägde här rum en märkvärdig förmälning mellan antika och orientaliska kulturelement. Spengler ger åt denna förmälningsprocess det lärda och förringande namnet »pseudomorfos». Men »pseudo» är ett ord som ej har sin plats i fråga om en mäktig kulturströmning. Låt oss i stället använda det enkla ordet m e t a m o r f o s, en ombildning, en nyskapelse, i vilken antiken hade sin utomordentligt viktiga del. Ty vad hade det blivit av den »arabiska» d. v. s. den nya mystiskt inriktade, världsfrämmande, asketiskt anlagda orientaliska kulturen under dess utbredning över västerlandet, om den ej haft stöd i antikens reella tänkande? Och vad hade det blivit av de unga germanska folken, om de kommit uteslutande under det orientaliska inflytandet i stället för att under århundraden stå under den alltjämt fortlevande, om än småningom avdomnande antika kulturen och den romerska statsordningen, i vilken trots det under tredje seklet införda orientalisk-despotiska

styrelsesättet ända till det sista fortlevde traditionerna från Augustus' tid? När Spengler, fången i sin teori om att antiken spelat ut sin roll efter den romerska republikens sista kraftuttömmande strider, på tal om slaget vid Actium utropar: »Här hade Antonius bort segra!», har han icke tänkt sig in i konsekvenserna. Ty Antonius' seger, som skulle hava flyttat det romerska rikets tyngdpunkt till östern, skulle hava betytt den österländska despotismens seger över den då ännu livskraftiga fria stadskulturen. Att denna kultur genom Octavianus' och Italiens seger fick äga bestånd under nära tre århundraden, var av utomordentlig vikt för det framtida bevarandet av antikens kulturarv åt västerlandet.

Spengler gör för sin del allt för att förringa betydelsen av detta kulturarv. Vi vilja icke disputera med honom därom. Vi kunna nöja oss med att hänvisa till de oändligt många impulser vår västerländska kultur under sin ettusenåriga utveckling ständigt på nytt mottagit från antiken. Detta är ett historiskt faktum, som inga teorier kunna göra om intet. Huru mycket än den moderna människan avlägsnat sig från antikens bildnings- och statsformer — den antika kulturen står henne dock mycket närmare än alla andra äldre kulturepoker. Ännu i den dag som är kunna vi läsa de grekiska och romerska författarnas verk med känslan av att det är något som hör oss till, emedan vi där återfinna mycket av de skönhetsvärden och den etiska tankekrets, som ingår i vårt eget medvetande. Kunna vi säga det samma om den egyptiska, den babyloniska, den indiska och den kinesiska litteraturen? Och kunna vi läsa om Egyptens, Babyloniens, Indiens och Kinas historia med samma känslor av personligt deltagande som vi erfara vid läsningen av Greklands och Roms historia? Säkerligen icke. Och detta beror helt visst icke endast på att våra förfäder och vi själva uppfostrats till att känna på det sättet, utan även därpå, att den anda, som slår emot oss från den klassiska forntiden, är så nära besläktad med vår egen själsliga atmosfär.

Jag har kommit till slutet av min korta översikt. Mycket av det som Spengler yttrat om antiken i sin bok har jag fått lov att lämna åsido. En fullständigare samling av hans aforismer skulle ådagalägga, att han med snillets intuition ofta nått djupare i förståelsen av antikens människa än historikerna av facket. Likväl

kan jag ej frångå min uppfattning, att hans framställning av den antika kulturen i väsentliga punkter är en teoretiskt uppkonstruerad bild, som ej håller stånd inför den sakliga kritiken. Det förhåller sig väl så med Spengler, att hans tankar vid författandet av hans arbete kretsat kring den stora, i hans tycke världsomvälvande sanning han tror sig hava upptäckt: att den kulturepok vi leva i nått sin höjdpunkt och nalkas sin nedgång. Ur synpunkten av denna upptäckt gruppera sig för honom de föregående kulturepokerna efter ett logiskt schema. Så kastar hans profetia om »der Untergang des Abendlandes» sin skugga även över antiken, undanskymmande en mängd historiska fakta och omformande andra fakta så att de harmoniera med det apokalyptiska perspektivet. Och så har Spengler trott sig kallad att i fråga om den klassiska forntiden skrida till en omvärdering av alla värden à la Nietzsche. Att denna omvärdering råkar i ohjälplig motsats till den uppfattning om antiken hans andra stora läromästare — Goethe — bekänt sig till, har han troligen ej varit blind för, ehuru han, förlåtligt nog, underlåter att upplysa sina läsare därom.

Novgorodernas krigståg till Finland intill år 1311.

Av

J. J. MIKKOLA.

Vid studiet av Novgorods förhållande till vårt land och i allmänhet till Sverige—Finland äro vi hänvisade huvudsakligen till ryska källor, emedan vårt eget urkundsmaterial gick förlorat, då biskopsborgen på Kustö jämte arkivet plundrades av novgoroderna.[1] De ryska källorna utgöras huvudsakligen av de novgorodska krönikorna. I dessa finnas emellertid några dunkla och omtvistade ställen, vilka enligt min mening bäst få sin belysning i en sammanhängande framställning av samtliga novgorodernas krigståg till Finland. Detta gäller framför allt om de ställen, där *Jemj* eller *Jamj* nämnes. Man har hittills utan vidare identifierat *Jem* med *Häme*, Tavastland. Sjögren [2] sökte förklara saken helt enkelt så: det fanns två *Jem* = *Häme*, det ena i Finland och det andra öster om Finland; av dessa två var det senare tavasternas urhem, där en del av dem kvarblev, medan en annan vandrade västerut. Jag vill ingalunda förneka möjligheten av att tavaster funnits även österut i nuvarande norra Ryssland, men betraktar dem i så fall icke som kvarblivna i urhemmet, utan som tidiga kolonister eller lycksökare komna från västern, likasom det icke är uteslutet, att även finnar från Egentliga Finland ganska tidigt spritt sig österut. I alla fall

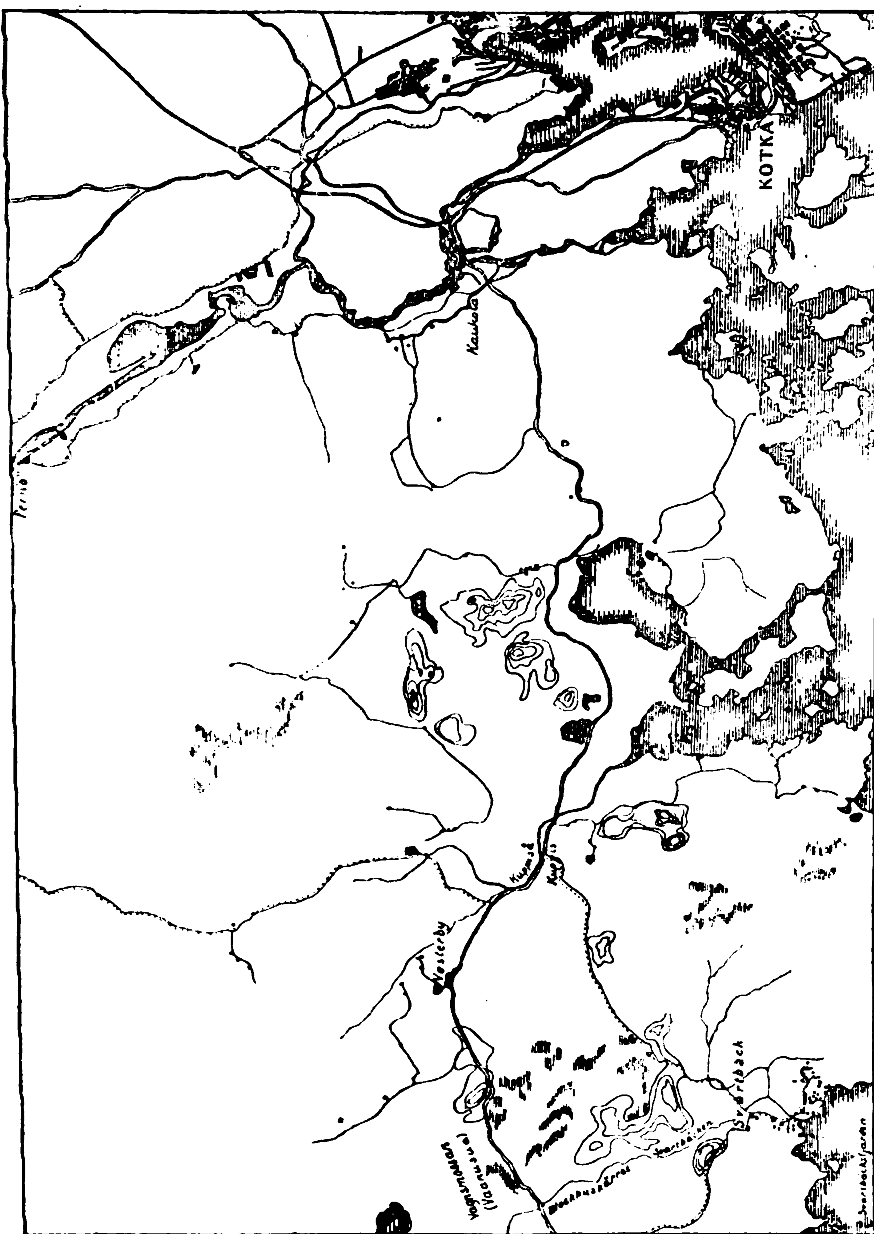
---

[1] Förevarande uppsats utgör en omarbetning av en artikel, som på finska ingått i Suomen Sotilasaikakauslehti — Finsk Militär Tidskrift 1926 n:o 4.

[2] A. J. Sjögren, *Über die älteren Wohnsitze der Jämen.* (P:burg 1832).

ha vi i ryska krönikor att göra med två *Jem*, ett i Tavastland eller noggrannare i sydöstra Tavastland till Kymmene älv i öster och ett annat tämligen långt borta i nordöstra Ryssland. Namnet på det förra *Jem* härledes av det finska ordet *Häme* = tavasternas stam och land. Det senare *Jem* = *Jem-va*, det syrjäniska namnet på *Vym*, en biflod till Vytschegda, som i sin tur är en biflod till Dvina. Susdalska krönikan ger oss en tydlig vink om den andra *Jem*-stammens geografiska läge. Det heter där: »Oss berättades att där bor Ugra (Jugra), där bor även *Petschora* (vid floden med samma namn): där i norden bo de hedniska folken *Jem* och *Samojed*.» Detta Jem eller Jam är således beläget inom den engång så rika, genom arkeologiska fynd kända permiska eller bjarmiska kulturens område.

Då vi nu veta, att de ryska krönikorna känna till två *Jem*, så måste vi först eliminera de ställen i krönikorna, som hänföra sig till det långt borta väster om norra Ural belägna landet, detta så mycket mera som man hittills förlagt några av novgoroderna till det avlägsna *Jem* företagna krigståg till *Jem* — Tavastland. Så ser man uppgivas, att *Jem* som namn på Tavastland första gången förekommer i de ryska krönikorna år 1042. Stället i fråga finnes i Laurentius-krönikan. Där berättas, hurusom furst Volodimer, Jaroslavs son, tågade ut mot *Jam* och besegrade det, men färden var svår, ty hästarna under Jaroslavs ryttare fingo »pestsmittan». »Medan de ännu andades, flådde man huden från dem». Det var ett av ryssarnas tidigaste försök att använda rytteri; ryssarna liksom andra slaver hade förut alltid krigat till fots. Om berättelsen redan i detta avseende är märklig, så frågar man sig, varför de, troligen i mjältbrand, insjuknade hästarna måste flås. Att huden, grymt nog, avdrogs, medan hästarna ännu levde, berodde tydligen därpå att den lättare lossnade, men Volodimers män måste också haft något praktiskt behov av hudarna. Detta har ingen av dem, som skrivit om dessa tåg, kommit att tänka på. Nu veta vi, att salt och spannmål i det forna Ryssland såldes i påsar som kallades *puz*. Detta ord sammanhänger med ett liknande ord, som i slaviska språk betyder bukhud som utan vidare kunde användas som säckar. De »påsar», som Volodimers män beredde av de sjuka hästarnas bukhudar, behövdes på denna färd icke för spannmål, utan för

Trakten av Pyttis och Kymmene socknar.

salt, som ficks just vid Vym eller Jem-va[1]; huvudändamålet med färden var dock naturligtvis de dyrbara pälsvarorna. Den omständigheten, att just ryttare skickades på denna expedition, visar att färden var lång, men det är svårt att förstå, varför Volodimer hade tågat med en hop ryttare till Tavastland. Han hade då varit tvungen att färdas över den breda Nevafloden, över Vuoksen, som vid den tiden ännu hade ett utlopp i Finska viken vid Viborg, och över flera andra floder samt slutligen vid Tavastlands gräns över den breda och strida Kymmene älven. Över mindre floder kunde en ryttarskara visserligen vada, men det var icke lika lätt vid Nevan och Vuoksen. Där måste hästarna forslas med färjor. Färden hade naturligtvis skett genom Karelen, men detta är icke omnämnt med ett enda ord. Jem—Tavastland måste därför lämnas ur räkningen. Färdens mål var tydligen det långt borta i nordöstra Ryssland belägna Jem eller Jam, dit man kunde komma utan att färdas över breda floder. Detta Jam omnämnes i krönikan redan vid tiden för ryska rikets grundläggning bland de vid de stora handelslederna boende folkslag, som betalade skatt till Rus. För varjagerna-rus voro dessa jämer, som underlytt det permiska eller bjarmiska väldet, gamla bekanta, emedan norrmän beskattat dem. Men jämerna voro lika litet som de andra bjarmerna villiga att betala skatt till Rus. Därför beslöt folkmötet (vjetsche) i Novgorod år 1032 att sända en expedition under varjagen Ulebs ledning till Železnyja vorota (Järnporten), som är belägen vid floden Sysola eller i de nordöstra jämernas närmaste grannskap. Uleb (Oleif, Olav) måste ha betraktats som sakkännare. Resultatet var väl klent, eftersom folkmötet tio år senare skickade furst Volodimer att åter indriva den uteblivna skatten.

Samma avlägsna trakt gällde också furst Vsevolods tåg på vårvintern under stora fastan år 1123. Fursten underkuvade Jem, men färden var synnerligen svår till följd av brödbrist. Om nu Vsevolod hade riktat sitt angrepp mot Jem — Tavastland, så skulle väl krönikan ha nämnt, vilken väg färden gick. Alla

[1] Jfr Yrjö Wichmann, Satakunta VI. s. 206 f. Professor Wichmann gör mig uppmärksam på att den breda floden Petschora, som omnämnes i sammanhang med *Jem, Jam,* av samojederna kallas *jam* 'hav', se M. A. Castrén *Resor o. forskningar* I, 262. Flera folkslag kallas i krönikan efter floder, vid vilka de bo.

krigståg mot tavasterna gjordes nämligen över havet, och en marsch över Finska vikens isar var ingen lätt sak; de få gånger, tåget gick över isen nämnes detta uttryckligen med betonande av färdens besvärlighet. Saken är den, att Novgorods förhållande till Tavastland liksom till det övriga Finland denna tid icke ännu var fientligt; dess huvudintresse vid Finska viken var handeln. Som furste i Novgorod regerade alltid någon av den kievska storfurstens närmaste släktingar. De ryska furstarna voro av skandinavisk härkomst och dessutom befryndade med de regerande furstarna i Sverige. Därför kunde man i Novgorod ännu på 1000-talet lugnt betrakta Karelen och hela Finland som hörande till Sveriges intressesfär.

Förhållandet blev ett annat på 1100-talet, då de dynastiska släktskapsbanden brusto och i synnerhet då Novgorod började känna sig hotat västerifrån av den romerska kyrkan. Vid denna tid stodo även de västliga stammarna i Finland, de egentliga finnarna och tavasterna på spänd fot med karelarna. De förra samarbetade med Västern, de senare med Östern. Därför beror det icke på en ren slump att *tavasterna* (Jem) vid sitt första omnämnande i ryska källor härja ett novgorodskt område vid södra kusten av Ladoga sjö år 1142, d.v.s. just samma år svenske konungen — enligt samma källa — åtföljd av en biskop och med en flotta av 60 snäckor anfaller köpmän, som med sina skepp äro stadda på väg till Novgorod. Den av Rom igångsatta offensiven mot Novgorods handel hade börjat: man försökte på detta sätt få bukt på Novgorod och tvinga det att böja sig under romerska kyrkan. Men Novgorod böjde sig icke. Redan påföljande år (1143) gjorde karelarna, vilkas namn nu första gången uppträder i ryska källor, i egenskap av Novgorods bundsförvanter, med sina skepp ett motanfall för att hämnas på den västerländska kyrkans och Sveriges förkämpar, tavasterna, vilkas härjningståg likaledes hade företagits till sjöss.

Sedermera ske sådana krigståg jämt och ständigt inom förloppet av några år. Initiativet tyckes alltid ha utgått västerifrån. Om vintern 1149 uttåga tavasterna med en styrka på tusen man över isen mot voterna eller vatländarne (vatjalaiset), vilka utgjorde novgorodernas förposter, men ledo ett nederlag, sedan voterna fått 500 novgoroder till undsättning. Händelsen

står synbarligen i samband med den dåtida mot öster riktade romerska kyrkopolitiken. Ungefär vid samma tid omkring år 1150 förbinda sig gottlänningarna att med 7 krigsskepp bistå svenske konungen i kampen mot hedniska folk, och framför allt får sydvästra Finland vid denna tid genom biskop Henriks verksamhet en fast kyrklig organisation. Novgorod kunde emellertid till följd av sina inre förhållanden icke inlåta sig i krig, utan måste t. o. m. tillåta gästerna från andra sidan havet att bygga åt sig en kyrka i Novgorod, om den också fick namn efter ett av den ortodoxa kyrkans helgon Paraskeva eller »den heliga Fredagen». Novgorod var framför allt en handelsstat. År 1164 få vi åter höra om ett anfall mot Novgorod. Svenskarne (svei) segla med 55 snäckor mot staden Ladoga, men expeditionen, som beskrives jämförelsevis detaljerat i krönikan, slutade med ett fullständigt nederlag för de anfallande. Sannolikt voro även tavasterna med. Påvens uppmaning av år 1171 eller 1172 till nordens konungar att kämpa mot hedningarna underhöll offensivandan. För Novgorod var denna tid svår, ty dess livsnerv, den vattenled, längs vilken handelsfartygen färdades, var hotad. Gottland höll sig naturligtvis i sitt eget intresse utom konflikten. Men novgoroderna förde samtidigt hårda strider mot esterna. Dessutom råkade de, medan de tvungo de uppstudsiga zavolotscherna eller de »bakom släpstället» boende folkslagen i Olonetz, vid Dvina och Petschora att betala skatt, i konflikt med fursten av Suzdal, vilket än mera underblåste motståndet hos zavolotscherna. Därför skickade Novgorod en skara frivilliga under ledning av Vyschata Vasiljevitsch mot de långt borta boende rebelliska skattebetalarna, bland vilka namnet Jem åter uppdyker. Detta tåg skedde således icke, som man ofta ser uppgivas, till Tavastland. Men då hotet från svenskt håll växte och novgorodernas händer sålunda voro bundna, uppeggade de karelarna till ett härjningståg mot Sigtuna år 1187, varvid staden uppbrändes och ärkebiskop Johannes dödades. Till hämnd för detta fängslades år 1188 de novgorodska köpmännen på Gottland, i Thorshälla och Nyköping.[1] Nu avbröts all handel med Sverige; novgoroderna

[1] Motsvarande passus i krönikan har man hittills icke förstått. En ort som heter *Novotoržets* finnes visserligen i Ryssland, men hur kunde svenskarna anhålla novgorodska köpmän i Ryssland? *Choružek Chorjužek* har man icke

företogo tillsammans med karelarna ett härjningståg till Tavastland, med vilket här avses den sydöstliga delen av nuvarande Tavastland, lade gårdar i aska och nedgjorde boskap.

Freden slöts år 1209 och de gamla banden återknötos. Men i Estland vidtog år 1215 den västerländska kyrkans omvändelsearbete, i vilket även finnen Peter Kakovalta deltog. Det omnämnes, att omvändelseverket fortsattes ännu år 1220 och 1226. Då började även den för sin hänsynslöshet kända novgorodska fursten Jaroslav, Vsevolods son, att år 1227 massvis omvända karelare till kristendomen, således till den grekisk-orientaliska kyrkan. »Han begav sig från Novgorod på krigståg över havet mot tavasterna (Jem), till vilka hittills ingen av de ryske furstarna vågat fara, erövrade allt deras land och återvände till Novgorod lovande och prisande Gud efter att hava tagit så mycket fångar att alla icke kunde medföras, utan en del dödades, medan de andra släpptes tillbaka till sina hem.» Så berättar Laurentiuskrönikan — märkvärdigt nog har varken Akiander eller någon annan forskare efter honom observerat detta ställe. Det är således först detta år som novgoroderna själva, icke genom karelarnas förmedling, ha kämpat i Tavastland och kuvat det. Den hårda stöten har likväl icke berövat tavasterna modet. I augusti 1228 äro de redan med sina skepp på Ladoga sjö. En hård strid uppstod i närheten av staden Ladoga, och tavasterna, vilka enligt krönikan voro minst 2,000 till antalet, ledo ett nederlag. Dessa strider voro liksom förberedelser till biskop Tomas' storslagna, men totalt misslyckade härnadståg till Nevan år 1240, då även de egentliga finnarna och tavasterna voro med.

---

kunnat finna. Men nu är saken den att Novotoržets är en rysk översättning av Nyköping och Choružek eller Chorjušk, som det även skrives, återger staden Thorshällas gamla namn *Thorsharg*. *Th* (*Þ*) var i svenskan ännu på 1100-talet en spirant (= engelskans *th*), som ryssarne i detta fall återgåvo med *ch;* likadant var fallet med några grekiska ord, som innehålla samma ljud. Det svenska fonemet *rs* med kakuminalt *s* uppfattade ryssarne som ett š-ljud. De novgorodska handelsförbindelserna hava således sträckt sig även till två städer på Sveriges kontinent.

Initiativet var fortfarande hos den romerska kyrkan. Liksom planen till biskop Tomas' fälttåg utgick från kyrkan, så står Rom även bakom Birger Jarls tåg till Tavastland. Påven Alexander IV umgicks t. o. m. med planen att förena även Vatland, Ingermanland och Karelen med romerska kyrkan genom biskop Alberts i Riga medverkan. Följden härav var ett sommaren 1256 av svenskarna, tavasterna, egentliga finnarna och livländska orden [1] gemensamt företaget krigståg till Narova-flodens mynning, där en fästning skulle anläggas. Men samme furst Alexander, som år 1240 hade slagit biskop Tomas och året därpå den livländska orden, och som år 1249 under Birger Jarls tåg varit långt borta från Novgorod, slog även dessa förenade styrkor. Han företog följande vinter (1257) en expedition över den isbelagda Finska viken till Tavastland (Jem) för att hämnas på dess invånare och därigenom också på Sverige, men krönikan säger, att färden var synnerligen svår — och troligen utan betydelse.

Vid samma tid har karelarna, hittills Novgorods trogna bundsförvanter, gripits av upprorsandan. År 1269 ärnar furst Jaroslav tåga mot dem, men novgoroderna be honom avstå från planen. Nio år senare är redan situationen i Karelen sådan, att furst Dimitrij med en stor här måste bege sig dit för att tukta invånarna och för att erövra landet. Det är svårt att säga, vad som menas med Karelen i detta sammanhang, om det är fråga om hela området norrom Ladoga sjö och den gren av Vuoksen, som vid Viborg utmynnade i havet, eller blott om Ladoga-Karelen. Då för straffexpeditionen behövdes en sådan krigsstyrka, är det väl fråga om hela Karelen. Karelarna hade synbarligen blivit vänligare stämda mot det västerländskt orienterade Finland. I Novgorod anade man oråd; synbarligen hade rykten om Tyrgils Knutssons rustningar trängt dit, ty »furstens härförare begåvo sig år 1292 med en skara frivillige» från Novgorod på krigståg mot tavasterna (Jem), men redan samma år tågade 400 svenskar (svei) mot Karelen och 400 mot Ingermanland. Företaget slutade emellertid illa, och krönikan berättar, att karelarna och ingrerna dödat en del av de anfallande och tagit resten till fånga.

[1] Alla dessa deltagare äro uppräknade i den ryska krönikan.

Detta skedde kort före västra Karelens erövring. Tyrgils Knutssons tåg år 1293 är ett av de viktigaste momenten i den långa process, som sammanfört de skilda stammarna i Finland till ett folk. Ruuth och Ailio[1] ha visat, att Tyrgils Knutsson genom Viborgs erövring behärskade den vattenled, utmed vilken man på sidan av Nevafloden kunde komma till Ladoga sjö, emedan Vuoksen då ännu bildade en förbindelseled mellan sistnämnda sjö och Finska viken. Det var för Novgorod en hård stöt, vilken blev ännu kännbarare, då svenskarna ockuperade även den vid Kexholm i Ladoga sjö utmynnande grenen av Vuoksen. Det är naturligt, att novgoroderna uppbjödo alla sina krafter, och de lyckades även återerövra Kexholm. Men Tyrgils Knutsson hade ännu stoltare planer. Han uppförde Landskrona vid Nevas mynning. Det blev nu för Novgorod en fråga om liv eller död. Med storartade ansträngningar fick det Landskrona förstört. Men deras bekymmer för Ladogakarelen ändades icke härmed. Karelarnes trohet mot Novgorod vacklade, och de blevo så mycket opålitligare som Novgorod hade förlänat deras land åt furst Boris Konstantinovitsch, som på allt sätt förtryckte dem. För att befästa sin makt uppförde novgoroderna år 1310 ett nytt fäste av timmer vid »Uusjärvi» benämnda utlopp av Vuoksen. Det var synbarligen lusten att med en sidoattack förstärka sin position, som förmådde novgoroderna att år 1311 företaga ett angrepp sjövägen mot Tavastland, det fasta ryggstödet för svenska Karelen. Novgorod hade dessutom skäl att känna sig oroligt med anledning av den jäsning mot ryssarna, som allt mera framträdde i Karelen och som slutligen tog sig uttryck i ett blodigt uppror. Antagandet att novgorodernas härjningståg år 1311 hade skett för att hämnas på tavasterna för ett infall, som dessa hade gjort på novgorodskt område, beror på en av Beljajev[2] framställd oriktig tolkning av novgorodska krönikan. I den berättas nämligen blott, att vintern 1310 flera rån förekommo i Novgorods omnejd — det var den tiden mycket oroligt i staden. Men ogärningsmännen voro lokala banditer. Det

---

[1] J. W. Ruuth, *Viborgs historia.* o. J. Ailio i Fennia XXXVIII 3 s. 79.

[2] Beljajev, *Istorija Novgoroda Velikago* s. 40.

finnes för resten i krönikorna icke ens en antydan om att tavasterna under sina härjningståg hade avlägsnat sig så långt från Nevas och Ladogas stränder. I allmänhet sträckte sig ej heller novgorodernas tåg till Tavastland och deras härfärder på 1300-talet till Egentliga Finland (Sumj) längre från kusten. De kunde helt enkelt icke avlägsna sig alltför långt från sina farkoster.

Men vi återgå till krigståget år 1311. Berättelsen om detta tåg är jämförelsevis vidlyftig och flera orter i vårt land äro omnämnda i densamma. Därför har ifrågavarande ställe i krönikan redan tidigt ådragit sig forskarnas uppmärksamhet. Den, som mig veterligen tidigast har försökt att förklara krönikans berättelse, är den ryske historikern V. Tatischtschev (1686—1740). Chr. Lehrberg[1] har även sysselsatt sig med uttydningen av de i krönikan anförda ortnamnen, och Karamsin hänvisar till Lehrbergs undersökning. Bland vårt lands forskare har A. J. Hipping i »Bemerkungen über einen in den russischen Chroniken erwähnten Kriegszug der Russen nach Finnland» (1820) öppnat den långa raden av specialundersökningar rörande denna fråga. Hipping har ytterligare två gånger återkommit till samma fråga[2]. Ytterligare har M. Akiander, Gabriel Rein och R. Saxén behandlat detta ämne, alla kortare omnämnanden frånsedda.[3] I den finskspråkiga historiska litteraturen har detta tåg på senare tid tillägnats specialundersökningar av J. Rinne och J. Ailio.[4] Den sistnämnda artikeln är i metodiskt avseende förtjänstfull, men slutresultatet är det oaktat oriktigt, beroende endast på M. Akianders oriktiga översättning av respektiva ställe i krönikan. De flesta av dessa forskare anta, att novgorodernas tåg utsträcktes ända till Tavastehus-trakten, Rinne och Ailio betrakta Hakois borg i Janakkala som slutmålet för nov-

[1] Chr. Lehrberg, *Untersuchungen für Erklärung der älteren Geschichte Russlands* 1816.

[2] Hipping, *Neva och Nyenskans intill S:t Petersburgs anläggning* (1836); *Utkast till en undersökning om Tyska landet i Finland* i Finska Vetenskapssocietetens acta II 1842.

[3] M. Akiander i Suomi 1846; Gabriel Rein, *De loco quo, arma Tavastis illaturus, appulerit Birgerus dux*, 1833, o. *Föreläsningar öfver Finlands historia* I ss. 147—149, 1870; R. Saxén, *Finländska vattendragsnamn.*

[4] J. Ailio i Historiallinen aikakauskirja 1915, ss. 337—346.

gorodernas anfall. Endast M. Akiander påstår, att angreppet riktats mot Kymmene flodens delta och Rein i sin Finlands historia ansluter sig till Akianders åsikt.

Vi skola nu närmare granska krönikans berättelse. Novgoroderna, anförda av furst Dimitrij Romanovitsch, begåvo sig på krigståg över havet mot tavasterna (Jem) i »Njemetska landet». Dessa »njemtser» kunna vara svenskar, som Hipping påstått, men de kunna lika väl vara finnar. Namnet har nämligen här icke någon etnografisk, utan en konfessionell betydelse. Medan man tidigare i Novgorod kallade svenskarna för *svei*, uppträda dessa vid slutet av 1200-talet under namnet *njemtsi*, nom. pl. av *njemets*. Njemets betyder annars »tysk», men sedan förhållandet mellan den österländska eller den grekisk-ortodoxa och den västerländska eller romerska kyrkan blivit spänt och Novgorod till sin närmaste västliga granne fått den romerska kyrkans speciella vapendragare, den livländska orden, användes benämningen »njemets» om alla romerska katoliker, »latinare», »kättare» överhuvud i motsats till rättrogna, d. v. s. den ryska grekisk-ortodoxa kyrkans medlemmar; endast i officiella urkunder, som t. ex. i Nöteborgs fredstraktat, anträffas även senare benämningen *svei*. Men även från ett annat håll, från Finland hotade »den falska tron» Novgorod; det hade biskop Tomas krigståg visat och nu senast hade Västkarelen indragits i den romersk-katolska kyrkans maktsfär. Men var är nu detta *Jem* = Häme i det »njemetska» d. v. s. romersk-katolska landet? Tavasterna hade tillträde till havet på tre vägar: i väster över Kumo älvs mynning, i sydväst över Halikko-viken och i öster över Kymmene-deltat, där älvens östra gren utgjorde gränsen mellan Tavastland och Karelen. Ifrågavarande passus i krönikan avser med ordet Jem synbarligen det östra Tavastland, området från Hollola till Kymmene vattendrag. Här var åter Pyttis ö (Pyhtäänsaari) eller de nuvarande Pyttis och Kymmene socknar just den trakt, mot vilken novgorodernas angrepp riktades. Men förrän jag visar var de orter, som blevo utsatta för novgorodernas härjningar, äro belägna, skall jag anföra själva berättelsen i översättning, emedan Akianders allmänt gängse tolkning, såsom jag redan påpekat, i någon mån är vilseförande. Berättelsen lyder: »År 6819 (anno mundi = 1311 e. Kr.) begåvo sig novgoroderna

på krigståg mot det katolska (»njemetska») landet Jemj (= Häme, Tavastland) bakom havet, med fursten Dimitrij Romanovitsch, och efter att hava kommit över havet intogo (besatte) de först floden Kupetskaja, lade byar i aska och togo fångar, men boskapen nedgjorde de. Här fick Konstantin Iljas son Stanimirovitsch sin bane, medan han jagade efter bytet. Sedan intogo de hela Tschornaja (svarta) floden och kommo så längs Tschornaja floden till blockhuset Vanaj; de intogo blockhuset och uppbrände det. Men katolikerna (njemtserna) sprungo upp till inre borgen, ty det var ett mycket starkt fäste, på en hög klippa, oåtkomligt från alla håll; och de (njemtserna) skickade hälsningar med anhållan om fred, men novgoroderna gåvo ingen fred, utan stodo (belägrande) tre dagar och tre nätter, härjande omnejden, uppbrände stora byar, förstörde all växande gröda (genom att nedtrampa den) och lämnade av boskapen icke ett enda horn. Sedan intogo de, innan de anträdde återresan, *Kavgala* å och *Perna* å och begåvo sig ut på havet och kommo alla helbrägda till Novgorod.»

Av den anförda texten framgår tydligt, att tåget icke skedde på vintern, utan på vårsommaren. Detta bestyrkes även av krönikans tidsbestämmelse för de föregående och närmast därpå följande händelserna. Vi kunna tämligen säkert placera tåget i slutet på maj månad eller i början av juni. Denna tid tyckes man även vid andra tillfällen ha valt för sommarkrigståg, ty då kunde man bäst tillfoga fienden kännbara förluster; vinterförråden voro till stor del förtärda och den växande ännu späda grödan kunde lätt förstöras genom att man nedtrampade den. Som hållpunkt för bestämmande av tågets riktning och mål ha forskarna betraktat namnet *Vanaj*, vilket alla, med undantag av Akiander, identifierat med *Vanaja* = Vånå. Dessutom har man översatt orden *gorod Vanaj* med »staden Vanaj», ehuru *gorod* i fornryskan också betyder »borg, fästning» och »fästning av timmer», d. v. s. »blockhus». Det finns i vårt land flera orter med namnet *Vanaja*. Den västligaste av dem är belägen i Tavastkyrö; i östra Tavastland finnes Vanaja i Nastola och även Savolax har ett Vanaja i Pieksämäki. Alla dessa orter äro belägna vid vattendrag. I Pyttis har synbarligen det ställe, där landsvägen nu går över Svartbäcken, i medeltiden benämnts Vanaja. På storskiftskartan av 1831 står antecknat

invid landsvägen, på norra sidan av densamma på det antydda stället *Vaanusuo*, som nu bland ortens svenskspråkiga befolkning är känt under namnet *Vagnsmossan* — en folketymologisk variation av det finska namnet, ty orten har synbarligen sedan gammalt haft en blandad befolkning. Nu tyckes den svenska formen *Vånå*, i medeltidsurkunder *Vanö* med långt *a*, tala för att namnet Vanaja, som synbarligen varit ett appellativum, tidigare lytt *vaanaja*, besläktat med verbet *vaania* 'speja', varför vi tryggt kunna placera krönikans »Vanaj» här. Detta bestyrkes ytterligare därav, att kärret söderom vägen, vilket numera upptagits till odling, heter *Blockhuskärret*. På stället pågå torrläggningsarbeten. Då jag sommaren 1926 besökte Pyttis, berättade mig en person, som varit med vid ledningen av nämnda arbeten, att han under uppgrävande av det stora utloppsdiket några meter under jordytan anträffat tjocka stockändar; han kunde också konstatera, att dessa stockar varit systematiskt placerade.

Men låt oss betrakta namnen på de skilda orterna i den ordning som de äro anförda i krönikan. Efter landstigningen intogo novgoroderna »Kupetskaja ån», vilket i översättning skulle lyda »Köpmanså». Men en flod med detta namn existerar icke. Man har visserligen påstått, att det i urkunderna förekommande *Ankapora*, ett ställe i Kymmene älv, vore lågtyska och betydde »köpman» — Akiander tänkte troligtvis på det holländska verbet *aankoopen* »uppköpa». Detta hade således ursprungligen varit det namn, under vilket Kymmene älv varit känd för västerländska köpmän. *Ankapora* (*Anckapora*) är emellertid ett laxfiske på ett angivet ställe i Kymmene älv och otvivelaktigen av finskt ursprung. Däremot finnes i Pyttis ett byalag *Kuppis* vid *Kuppis å*, som numera är bättre känd under namnet Broby å. Likasom Kuppis vid Åbo heter på finska Kupittaa, tidigare *Kupitsaa* (skrivet *Kupiza* år 1423), går även Kuppis i Pyttis socken tillbaka på en finsk form *Kupitsas* eller *Kupitsaa*. Detta namn är ursprungligen ett appellativ med betydelsen av ett råmärke; i denna betydelse förekommer samma ord i estniskan och har därifrån lånats in i baltisktyskan och lettiskan. Även Kuppis i Åbo och Kupittaa i Lappis socken förekomma i urkunderna bland de uppräknade gränspunkterna mellan egendomarna. Kuppis å i Pyttis kallas på finska Kupisten puro.

Den har för sexhundra år sedan varit en ansenlig å. En Pyttisbo, lanthushållaren E. Danielsbacka, har meddelat mig att hans farfar mindes, hur saltjalorna lade till vid Brobybro, d. v. s. den bro som leder över Kuppis å. Märkvärdigt nog uppfatta ortsboarna ännu, såsom ryssarna år 1311, *Kuppis* som ett ryskt ord, som betyder »handelsställe».

Från Kuppis tågade ryssarna vidare till »Svartån» (Tschornaja reka), d. v. s. Svartbäcken och gingo sedan utmed densamma. Det nuvarande namnet Svart b ä c k e n är synbarligen av nyare datum: det betecknar n u en bäck, men denna var säkert för sexhundra år sedan en icke så liten å, ty marken har under dessa sex sekel höjt sig ungefär tre meter. Vid Svartbäcken på Blockhuskärret stötte novgoroderna på blockhuset Vanaj, som de uppbrände. Det är icke osannolikt, att blockhuset helt nyligen blivit uppfört och att rykten därom nått till Novgorod, ty vi se, att ryssarne var gång ett fäste uppstått vid Finlands södra kust genast företogo ett krigståg för att förstöra det. Vid Svartbäcken finnes ett ungefär 30 meter högt berg, som höjer sig brant mot Svartbäcken. Det har ett egendomligt namn, Saffiansberget på kartorna och Savjannsberget på orten, bakom vilket möjligen döljer sig ett äldre finskt namn. Det var synbarligen till detta berg, som ortens försvarare och möjligen hela befolkningen hade tagit sin tillflykt. Huruvida berget ytterligare varit befästat med vallar, kunde jag under mitt besök å orten icke konstatera. Bergets platå är nog tillräckligt stor för att rymma en ansenlig mängd människor. Att ryssarne, som icke kunde komma åt denna naturfästning, talade om »borgens inre del» (detinets) är lätt begripligt. I Svartbäcks by finnes dessutom andra berg, som t. ex. Högåsen vid Vagnsmossan och Digelberget med en grotta. Om detta berg vet traditionen berätta, att det tjänat som tillflyktsort för kringliggande byars befolkning under ofredstider. Savjannsbergets läge och beskaffenhet passa emellertid bäst till krönikans berättelse. Efter att förgäves ha belägrat »fästningen» i tre dygn begåvo sig novgoroderna till »Kavgala» och »Perna». Dessa två orter kunna lätt identifieras med *Kaukola* och *Perno* byar i Kymmene socken. Enligt krönikan funnos i trakten stora byar och mycket boskap. I Kymmene kallas också vissa byalag vid beskattning »nötlag».

Av det sagda torde med säkerhet framgå, att novgorodernas krigståg gällt Kymmene delta och att namnen »Kupetskaja reka», »Kavgala» och »Perna» äro att identifieras med Kuppis å i Pyttis, Kaukola och Pernoo i Kymmene socken. Likaså gå Tschornaja reka och Vanaj väl ihop med Svartbäck och Vaanusuo. Vad dessa två sistnämnda namns likställande beträffar, kan visserligen frågas, huruvida Pyttis Svartbäck varit en så viktig strategisk punkt, att dess oskadliggörande kunnat vara tågets huvudändamål, och huruvida Tschornaja reka icke legat mellan Kuppis å och Kaukola samt Perno d. v. s. huruvida icke den sumpiga, numera till odling upptagna zon, som i en båge sträcker sig från Perno till närheten av Kaukola och inom vilken även det numera torrlagda *Mustajärvi* ligger, för sexhundra år sedan ännu varit ett vattendrag. Mellan denna zon och den östliga grenen av Kymmene älv hade då funnits en stor holme med ett 52 meter högt berg i mitten. I samband härmed står även frågan om »portus Tavastorum» och dess läge.

Meddelanden och aktstycken.

Källskrifter till »finska deputationens» historia.

Meddelade av

BRUNO LESCH.

II.

Den s. k. »finska deputationen» i Petersburg 1808 hade ju en vansklig uppgift, som omfattade tvenne icke alldeles lätt förenliga moment. Å ena sidan skulle den frambära folkets tacksamhet för kejsarens löfte om bevarandet av landets samhällsskick och grundlagar, å andra sidan skulle den inlägga en gensaga mot att deputationen betraktades såsom en grundlagsenlig folkrepresentation. För den senare uppgiften befanns ett meorial vara den rätta formen; tacksamheten åter tolkades av deputationens ordförande vid första audiensen. Detta Mannerheims tal till kejsaren är såsom ett slags övergångsformel, en första deklaration vid övergången från den ena regimen till den andra, av ett icke ringa intresse. Att han hade att övervinna betydande formuleringssvårigheter är i och för sig självklart och har tidigare varit känt genom antydningar här och där. Tack vare de »mannerheimska papperen» äro vi nu i tillfälle att närmare belysa de olika stadierna i talets koncipiering.

Talet har hittills förelegat i tvenne icke fullt överensstämmande formuleringar på svenska — i deputationens protokoll och i memoarerna — samt i tvenne redaktioner på franska, den mot de svenska versionerna svarande ursprungliga och den, som sent omsider framgick efter en på befallning företagen omstilisering. I sin svenska dräkt ger talet självfallet bäst uttryck åt Mannerheims tankegång. Vi skola också till en början ägna uppmärksamhet åt talet i dess ursprungliga svenska avfattning.

Enligt deputationens protokoll uppläste Mannerheim vid första sammanträdet den 12 nov. 1808 »ett på svenska språket författat tal, som herr baron vid deputationens första företräde inför hans kejserliga majestät ämnade hålla.» Talet ingår emellertid icke in extenso utan refereras endast i korthet. Det underkastades »deputationens ledamö-

ters omprövande, vilka sedan detsamma blivit av herr doktor Wallenius på finska språket tolkat för ledamöterne av bondeståndet, enhälligt däröver förklarade sitt bifall.» Därefter uppläste Mannerheim en översättning på franska, som också vid samma tillfälle gillades. Först i protokollet för den 30 nov., då Mannerheim meddelade om vissa på befallning företagna ändringar, intogs talet »såsom det först blivit av herr baron författat och av deputationen godkänt, både på svenska och fransyska språket.»

Av allt att döma är emellertid den i protokollet intagna formuleringen icke den ursprungliga. Bland Mannerheims papper finnes ett koncept som gör intryck av att vara betydligt ursprungligare än protokollets version, för att icke tala om memoarernas, vilken på sina ställen är ytterligare förbättrad. Då denna nyfunna version företer flere intressanta avvikelser från de övriga, avtrycker jag den här nedan. De kursiverade ställena avvika från protokollet (här kallat *P*) och memoarerna (*M*) på sätt av noterna framgår.

1.

Inför E. K. M. lysande Thron framträda i dag en del af Finlands pa Nadig befallning utsedde Deputerade — Medlemmar af en fri men lagbunden Nation, mindre känd genom förvånande bedrifter, ännu namnkunnig för den trohet och tillgifvenhet den *sig sielf lemnad*[1] i alla *tidskiften*[2] visat dess lagliga öfverhet. Vi skulle också nu anse Oss ovärdige E. K. M. Nåd, om Vi *med ögonblickets hastighet, känslolöst kunde glömma*[3] de band, som i mera änn 600 år förenat Finland med Sverige, *dem Försynens beslut och E. K. M. segrande Vapen endast kunnat upplösa*[4], men hvilkas minne tidens längd och Segervinnarens ädelmod fullkomligt kunna utplåna. *Huru*[5] lycklige äro Vi dock, att uti Vår nye Beherrskare vörda en Monark hvars höga *och stora*[6] Egenskaper tillvunnit honom Europas beundran samt talrika Undersatares odelte kärlek, och *med mildhet och nåd vill omfatta det nya Folck*

[1] Saknas i *P*; *M: okonstlat.*

[2] *M: tider.*

[3] *P, M: i detta ögnablick kunde wara känslolösa wid minnet af.*

[4] Ursprungligen stod det i konceptet i st. f. de tre sista orden: *nu snart upplösa*, men de två första ha sedan överstrukits och ersatts med *endast kunnat*. En följd härav är det givetvis, att det *endast*, som ursprungligen förekom mellan *minne* och *tidens* i den följande relativsatsen, sedermera strukits. *P* och *M* hava följande mening: *Försynens beslut och EKM:s segrande wapn hafwa nu brutit dessa band, hwilkas minne endast tidens längd och segerwinnarens ädelmod kunna utplåna.*

[5] Saknas i *P* och *M*.

[6] Saknas i *P* och *M*.

han med sitt vidsträckta Rike behagat förena[1]. Med Underdånigste Ärkänsla frambära Vi å egne och Våre hemmavarande Medbröders vägnar tacksamhetens vördnadsfulla offer till E. K. M. för den Nadiga[2] försäkran Oss blifvit gifven att bibehållas vid Vår Religion, *Lagar*[3] samt *öfrige fri och rättigheter som Vi af ålder åtniutit,*[4] *men icke nog med denne Nåd,*[5] Redan *har E. K. M. Allernådigst täckts efterskänka flera af landets betydeliga pålagor, och midt under krigets buller har den fredlige Medborgaren niutit hägn och beskydd, samt kunnat*[6] sköta de yrken, som under ett *oblidt Climat*[7] för dess bärgning äro[8] nödvändige. Det har behagat E. K. M. att till befälhafvare för dess trouppcr utse en *man*[9] som *grånad under Vapnen*[10], *förenar*[11] menskligbet och rättvisa, med krigarens hårda[12] pligter. *Måtte Oss tillåtas att införE. K. M. Thron tolcka den ärkänsla Finlands inbyggare äro skyldige Grefve Buxhoevden som med ospard möda verkställdt E. K. M. faderliga och milda afsigter, beskyddat den värnlösa och så mycket han förmådt sökt läka de sår som kriget på flere orter bland Oss förorsakat.*[13] Genom mildhet och *Välgärningar*[14] *befästar E. K. M. dess*[15] välde öfver det[16] folck dess vapens framgång redan *kufvat*[17], *minnet af dem skall hos Finlands Inbyg-*

---

[1] *P* och *M*: *nu äfwen* (*M*: *som nu äfvenledes*) *med dess wanliga mildhet och nåd will omfatta ett öfwerwunnet Folck och bereda dess framtida sällhet.*

[2] *P* och *M* tillägga *och högtideliga.*

[3] Saknas i *M*.

[4] *P* och *M*: *alla öfrige fri och rättigheter, hwarje stånd af ålder åtnjutit.*

[5] *P* och *M*: *Men under ett brinnande krig, detta nationers plågoris, är icke detta den enda* (*M*: *välgärning och*) *Nåd, hwaraf wi rönt* (*M*: *dyrbara*) *wedermälen.*

[6] *P* och *M*: *hafwa flere betydelige* (*M*: *skatter och*) *pålagor blifwit eftergifne lugn och ordning återstälde, och den fredlige Medborgaren har sett sig i stånd at kunna . . .*

[7] *P* och *M*: *hårdt luftstreck.*

[8] *P* och *M* tillägga: *så.*

[9] *P* och *M*: *general.*

[10] Saknas i *P*.

[11] *M*: *förenat.*

[12] *P* och *M*: *stränga.*

[13] *P* och *M* ha i omedelbar anslutning till föregående sats: *som, uppfyllande E. K. M:s milda och faderliga afsigter,* (*har*) *tröstat den olycklige,* (*be*)*skyddat den wärnlöse, och så mycket möjeligt warit sökt att mildra de plågor, som från krig äro oskiljaktige. Måtte oss tillåtas att äfwen för denna wälgerning betyga wår underdåniga erkänsla.*

[14] *P* och *M*: *nåd.*

[15] *P* och *M*: *skall E. K. M. befästa sitt.*

[16] *M* tillägger: *nya.*

[17] *M*: *underkufvat* (*redan* saknas).

gare till senaste efterwerlden bevaras,[1] måtte Olivens blad *äfven*[2] snart flätas med Lagren som förut pryder E. K. M.[3] hiessa, *måtte Vi*[4] *genom E. K. M. Nåd snart få smaka fridens sälla frugter*[5], med detta liufva hopp[6] anhålla Deputerade i diupaste Underdånighet att i E. K. M. höga Nåd och ynnest få vara inneslutne.

Jämför man de tre versionerna med varandra, finner man, att *P* och *M* i allt väsentligt överensstämma. Då vi numera icke behöva antaga, att *M* vore den ursprungliga avfattningen, förklaras den enklast såsom en enkom för memoarerna avsedd retuschering, varvid Mannerheim icke kunnat tillbakahålla ett och annat uttryck, framsprunget ur de känslor han på gamla dagar hyste för monarken. Vi kunna därför lämna *M* h. o. h. åsido och inskränka oss till en jämförelse mellan *P* och det nyfunna konceptet, som vi för korthets skull kunna kalla *K*.

Åtskilliga av olikheterna mellan dessa versioner äro av enbart formell natur. En del svävande uttryckssätt i *K* ha i *P* utbytts mot mera preciserade, retoriken utmärker sig i den sistnämnda för större fasthet och elegans. Men det finns även en del olikheter, som avslöja olika skiftningar i åskådningssätt och sinnesstämning. Dem skola vi något dröja vid.

Dessa så att säga sakliga avvikelser hänföra sig alldeles givet till de tvenne moment av talet, vilka sedan på överhetlig befallning blevo ytterligare omarbetade, nämligen omnämnandet av tillgivenheten för Sverige och prisandet av Buxhoevdens regim i det erövrade landet.

Vad beträffar det förra momentet, fäster man sig vid den mera omedelbara och uttrycksfulla formuleringen i *K*. Anmärkningsvärt är framför allt, att där talas om den trohet och tillgivenhet nationen, *sig själv lämnad*, visat sin lagliga överhet. Vilken är betydelsen av de kursiverade orden, som saknas i *P*? I memoarerna har Mannerheim ersatt dem med »okonstlat», men klart är, att dessa två uttryck icke täcka varandra. Jag kan ej finna någon annan rimlig innebörd, än att Finlands folk, *för såvitt det lämnats åt sig självt*, lagt i dagen den omtalade troheten, eller att Mannerheim med andra ord gör bestämd skillnad mellan en allmän folkopinion och ett fåtal konspiratörer, vilka blotta existens ju måste vara ägnad att förtaga intrycket av hans ord, såvida dessa ej voro försedda med en sådan reservation. Det kunde

---

[1] *P* och *M*: *Minnet af en älskad monark skall till senaste Efterverlden bewaras* (M: *öfvergår till senaste efterverlden och bevaras i häfderne.*).

[2] Saknas i *P* och *M*.

[3] *M* tillägger: *segerkrönta.*

[4] *P: och måtte Finlands Innvånare.*

[5] *M: och Finlands innevånare snart se freden återstäld inom deras landamären.*

[6] *M* tillägger: *och förböner för E. K. M. sällhet och välgång.*

naturligtvis synas djärvt att på detta sätt framhäva motsättningen mellan deputationen och Sprengtporten, och Mannerheim har också senare funnit det lämpligt att låta dessa ord utgå. Men det kan å andra sidan framhållas, att en sådan motsättning faktiskt vid flere olika tillfällen yppades i Petersburg och att Mannerheim ingalunda tvekade att t. ex. i sina för Saltzkoff avsedda framställningar varna för intrigörerna av det gamla självständighetspartiet.[1] Här ha vi enligt min tanke ett nytt vittnesbörd om deputationens förhållande till Sprengtporten.

Expressiv är vidare den större utförligheten i *K*, då det gäller de band, som förenat Finland med Sverige, isynnerhet om man jämför med de knappare uttrycken för ställningen till Alexander. Så nämnes i *K* intet om att denne ville *bereda* det övervunna folkets *framtida sällhet*, såsom i *P* framhålles. I detta sammanhang må också påpekas, att *K* endast fastslår, att Alexander genom mildhet och välgärningar *befästar* sitt välde över det besegrade folket, vilket tyckes avse någonting mera tillfälligt än det i *P* utlovade: *skall E. K. M. befästa*. Och framför allt — i *K* heter det: *minnet av dem* (d. v. s. kejsarens mildhet och välgärningar) *skall hos Finlands inbyggare till senaste eftervärlden bevaras*, vilket onekligen har en betydligt mindre »statsrättslig» prägel än det i *P* förekommande: *minnet av en älskad monark* o. s. v. Tillsammantagna äro dessa olikheter av den art, att man ej kan undgå att i dem se uttrycken för tvenne rätt olika skiftningar i åskådningssättet. *K* återspeglar betydligt mera av de stämningar, som te sig naturliga i det erövrade landet. Alexander är än så länge »segervinnaren» och »behärskaren», icke monarken.[2]

Av mindre betydelse är naturligtvis momentet om Buxhoevden. Intressant är emellertid att finna, hurusom *K* verkligen nämner hans namn och direkt framhåller hans förtjänster, medan dessa i *P* göras mera beroende av kejsarens »milda och faderliga avsikter». Det må särskilt påpekas, att *K* i detta sammanhang låter honom hava sökt *läka de sår, som kriget på flere orter bland oss förorsakat*, medan *P* här föredrar ett mindre pregnant uttryckssätt: *mildra de plågor, som från krig äro oskiljaktige*.

Så upplysande dessa olikheter än kunna te sig för eftervärlden, äro de dock ej större, än att de i Mannerheims ögon gott kunde gälla för en formell justering av ett tal, vars ordalag icke genom protokollet voro en gång för alla fastslagna. Vi måste nämligen, såsom redan antytt, i den nyfunna versionen se det tal, som upplästes och gillades vid depu-

---

[1] Jfr min avhandling C. E. Mannerheim I, sid. 160, 183, 186.

[2] Detta motsäges icke av uttrycket: »Hur lycklige äro vi dock att uti vår nye behärskare vörda en monark, hvars höga och stora egenskaper tillvunnit honom Europas beundran samt talrike undersåtares odelte kärlek.» Ty här har ordet givetvis en betydelse, som icke hänför sig till finländarna.

tationens sammanträde den 12 nov. Något vanligt koncept är det icke; med avseende å definitiv avfattning skiljer det sig icke från andra papper av samma slag i den mannerheimska samlingen. Det är vidare den enda i denna samling förekommande svenska versionen av talet i fråga. Jag kan därför icke tänka mig annat, än att Mannerheim — som tydligen icke kände sig bunden av en alldeles bestämd formulering — ju längre audiensen lät vänta på sig och ju mera de ryska dignitärernas kitslighet i fråga om ordalagen började framträda, på egen hand företog en lindrigare retuschering av talet, men att han sedan, när kravet på större ändringar av mera saklig natur framfördes, vädjade till deputationen, varvid han som utgångspunkt fastslog — icke de ursprungliga ordalagen, utan dem, som han under tiden definitivt stannat vid. Denna avfattning omhändertogs av sekreteraren i och för protokollföringen — och saknas därför bland de mannerheimska papperen.

Även tillkomsten av de slutliga ändringarna i talets franska avfattning belyses genom den nu tillgängliga mannerheimska samlingen. Enligt protokollet tillkännagav Mannerheim vid sammanträdet den 30 nov., att Saltykoff »uppå begäran erhållit del av talet» och anmodat Mannerheim »att däri göra några ändringar, vilken anmodan, troligen att betrakta såsom befallning från högre ort, herr baron icke kunnat neka att efterkomma.» Såsom tidigare antytt, gällde ändringarna det ställe av talet, som hänförde sig till det nu brutna förhållandet till Sverige, samt de lovord, som ägnats Buxhoevden, »vilka lovord nu, sedan en annan överbefälhavare i Finland var utnämnd, voro överflödige.» Vad beträffar sistnämnda passus, blev den helt enkelt utesluten. Större svårigheter erbjöd momentet om de svenska minnena. De föranledde underhandlingar, för vilka Mannerheim vid samma tillfälle redogör. Han hade »sökt att med andra ord utföra samma tankar, men, efter tvenne dylike ogillade förändringar, sluteligen blivit, uti billet från herr generalen baron Sprengtporten anmodad att, enligt herr greve Saltykoffs önskan, alldeles utelämna den strofen, som rörde minnet och saknaden av vad Finland förlorat.»

Mannerheims tvenne ändringsförslag finnas upptecknade på samma papper, det första alldeles överstruket, tydligen av Saltykoff, det senare försett med dennes korrigering. De lyda som följer:

2.

a) Daignez aussi Sire nous pardonner les Sentiments qui nous affectent dans ce moment — l'habitude des Six Siecles que la Finlande a été uni a la Suede en est la seule cause. Les decrets de la providence ainsi que les armes Victorieuses de V. M. I. a rompus ces liens, et le temps et la magnanimité de notre Genereux Vainqueur les mettra en oubli. —

b) Genereux Vainqueur! Pendant l'espace de Six Siecles que la Finlande a eté uni a la Svede, la nation en a toujours donné des preuves. Pardonnez Sire la sensibilité qui Nous affecte dans ce moment. Les decrets de la providence ainsi que les armes Victorieuses de V. M. I. a changé (senare ändrat till: ont changées) notre sort. *Le temps* et la magnanimité du Vainqueur *effacera le Souvenir de nos anciens liens.*

Det sannolikaste är väl att dessa förslag samtidigt förelades Saltykoff. Han valde det senare, dock icke utan ändring. De kursiverade orden äro överstrukna, och i marginalen är efter ordet *sort* antecknat med Saltykoffs stil: *et nous offre une nouvelle perspective de bonheur et de prosperité dans* (i anslutning till: *la magnanimité du Vainqueur*). Detta upptogs sedan av Mannerheim i den slutliga formuleringen. Saltykoff har alltså icke blott censurerat det tal, varmed Finlands representanter hälsade segerherren, utan även positivt bidragit till dess utformning. För egen del har Mannerheim ytterligare tillagt i den slutliga versionen: *et V. M. I. trouvera aussi toujours dans les finois des sujets fidels.* Därmed är omkantringen ett fullbordat faktum.

Emellertid återstod ännu en sak. Vare sig talet sedan blev företett för Sprengtporten eller ej, har denne skriftligen uppmanat Mannerheim »att avlägsna den strofen som rörde minnet och saknaden av vad Finland förlorat.» Satsen: *Pardonnez, Sire, la sensibilité qui nous affecte dans ce moment* är också, mycket riktigt, understruken i Mannerheims slutliga koncept och bortlämnad i den i protokollet såsom definitiv betecknade versionen.

Talets koncipiering belyses ytterligare genom ett utkast i den mannerheimska samlingen, skrivet med annan hand än ordförandens. Stilen är expeditionssekreteraren C. F. R o t k i r c h s. Denne, som representerade Kymmenegårds län, intog, ehuru ung till åren, en framstående plats i deputationen, — han var utan tvivel dess förnämsta ledamot, näst ordföranden. Enligt professor Haartman, som i sina brev till biskop Tengström tecknat föga välvilliga karakteristiker av deputationens adliga medlemmar, var förhållandet mellan Mannerheim och Rotkirch i allmänhet gott. Den sistnämnde hade bl. a. biträtt sina kolleger i »stilus diplomaticus.»[1] Av ett visst intresse är det därför att taga del av hans formuleringsförslag, då det gällde det svåraste diplomatiska konststycket. Det föreligger i såväl svensk som fransk avfattning. Den förra lyder:

3.

Inför E. K. M. lysande Thron församlas i dag en del af Finlands på nådig befallning utsedde Deputerade. Genom mildhetens och välgär-

[1] Jfr C. E. Mannerheim I, sid. 149 f.

ningarnes säkrare styrka ville E. K. M. befästa sitt välde öfver det Folk Dess vapens framgång redan kufvat, och, till bevis af E. K. M. aktning för en fri men lagbunden Nations önskningar och rättigheter, af Sin föresats att bibehålla dess författning, och af sin ömhet för dess väl och uppkomst, inhämta dess Ombuds underdåniga råd och tillstyrkanden i ämnen af vigt och inflytelse på Landets bästa. Att, medan krigets lågor ännu brinna, uppkallas till öfverläggningar af dylik beskaffenhet och ändamål, förutsätter, från Segervinnarens sida, icke blott den menskliget som nekar honom att låta den öfvervunne känna tyngden af sin magt, utan ock den som längtar att göra godt, och med ädel otålighet förkortar alla afstånd, undanrödjer alla hinder, påskyndar alla tillfällen, och snart sagdt räknar ögonblicken som ännu stå dess välvilja i vägen.

Under den tid av sex och ett halft sekel Finland redan varit förenadt med Sverige, har det efterhand dermed sammansmält, i sanning föga allmänt till ett gemensamt språk, men dess mera till gemensam religion, lagar, författningar, inrättningar, seder och Nationallynne. Det är dessa Nationens nu mera nästan oumbärliga tillhörigheter, dessa så till sägande oförstörliga grundämnen af dess varelse såsom nation, E. K. M. allernådigst utlofvat att skydda, och jemväl intill denna stund kraftigt skyddat. För detta Nådiga hägn, för E. K. M. uttryckliga och högtidliga försäkringar om bibehållande af ståndens i Lagarne förvarade fri- och rättigheter, och för den eftergift af flere Bevillnings-afgifter som blifvit oss och våre hemmavarande medbröder i Nåder förunnad, frambära de igenom oss sin underdånigste erkänsla och tacksamhet. På dessa tänkesätt förvärfvade E. K. M. rättmätiga anspråk redan genom valet af den Man, åt hvilken högsta befälet öfver E. K. M. Finska Armée i Nåder blifvit uppdragit; hvars menskliget, rättvisa och outtröttelige omsorg, i hvad å dess embete ankommit, vakat öfver Lagarnes helgd och hvarje fredlig Medborgares skyddande till lif, egendom och välfärd, och af hvars förvaltning det eröfrade Finlands invånare med tröstande hopp tillförse sig att än vidare finna i möjligaste måtto de bördor lättade, och de oordningar förebyggde och afhulpne, som ifrån krig alltid äro oskiljaktige.

I E. K. M. fortfarande Höga ynnest och beskydd innesluta sig Deputerade underdånigst.

Vid första ögonkastet kan det synas, som om ingen överensstämmelse förefunnes mellan Rotkirchs retoriska överdåd och Mannerheims — trots all diplomatisk sirlighet — betydligt sakligare vältalighet. Emellertid finner man vid närmare granskning icke så få gemensamma fraser och uttryckssätt. Hela första meningen i Mannerheims tal är ju tämligen direkt kopierad efter Rotkirch. Det folk deputationen företrädde kallas vidare av båda »en fri men lagbunden nation.» I båda fallen antydes, att kejsaren »genom mildhet och välgärningar» (eller

enligt Rotkirchs fraseologi »genom mildhetens och välgärningarnas säkrare styrka») komme att »befästa sitt välde över det folk dess vapens framgång redan kuvat.» Utmärkande för Buxhoevden är vidare enligt både Mannerheim och Rotkirch »mänsklighet» och »rättvisa.» Och när Mannerheim sedan vid retuscheringen av sitt första koncept omformar momentet om Buxhoevden, ansluter han sig än närmare till Rotkirchs förslag, bl. a. genom att ersätta antydningen om »de sår som kriget på flere orter bland oss förorsakat» med den mera diplomatiska erinringen om »de plågor, som från krig äro oskiljaktige.» Dessa likheter — andra smärre att förtiga — visa ovedersägligt, att Mannerheim vid avfattandet av sitt tal begagnat sig av Rotkirchs utkast. I detta sammanhang må slutligen påpekas, att Mannerheim även senare tillägnade sig ett par vältalighetsblomster ur sin kollegas rika florilegium. Ingressen till hans den 14 december av deputatiouen godkända memorial angående de åtgärder, som redan under kriget kunde vidtagas till lättande av folkets betryck, avslutas med en utläggning om kejsarens »mildhet och ädelmod, som, av dess medfödda böjelse att göra gott, undanrödjer alla hinder, påskyndar alla tillfällen och snart sagt räknar de ögnablick, som ännu stå dess välvilja i vägen.»[1] Därmed hade den Rotkirchska formuleringskonstens yppersta detalj kommit att pryda ett dokument, som för övrigt har en väsentligen saklig prägel.

Vi finna således, att Rotkirch verkligen motsvarade Haartmans karakteristik såsom en den där biträdde sina kolleger i »stilus diplomaticus.» Därmed förringas icke det minsta Mannerheims insats såsom deputationens ledare. Andan i talet var dock hans. Man erinre sig blott momentet om Sverige, som i Mannerheims formulering är betydligt mera innehållsrikt än i Rotkirchs. Det förefaller för övrigt, som om deputationens ordförande med tiden hyst mindre betänkligheter att anlita sin i diplomatiska värv kunnige kollegas utkast.

Det vid deputationens första audiens hållna talet till kejsaren har alltså en rätt invecklad tillkomsthistoria. Oavsett alla negativa inflytelser, såsom t. ex. från Saltykoffs och Sprengtportens sida, ha Rotkirch och Saltykoff positivt medverkat vid dess utformning.

---

[1] Egenhändiga anteckningar, sid. 79.

Översikter och granskningar.

Matrikeledition.

·Kaarlo Jäntere: *Porin triviaalikoulun oppilasluettelot 1722, 1733, 1737 ja oppilasmatrikkeli 1738—1842* [= *Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja II. Skrifter utgivna av Genealogiska Samfundet i Finland II.*] (Helsinki—Helsingfors 1926).

Jäntere har utfört det lovvärda företaget att publicera Björneborgs trivialskolas matrikel, därigenom tillförande vår tryckta genealogiska källitteratur ett viktigt tillskott.

Matrikeln upplyser utom om data i samband med skolgången om elevens namn och faderns namn (enligt typen *Michaël Michaëlis Friström*), elevens födelsedatum, faderns yrke samt slutligen om hemorten. Endast undantagsvis förekomma andra uppgifter.

Då jag icke är i tillfälle att i matrikeln själv kontrollera noggrannheten av utgivarens uppgifter, vilka dock förefalla tillförlitliga, har jag jämfört data om adliga personer med Wasastjernas ättartavlor och i allmänhet funnit överensstämmelse. Vid Otto Wilhelm och Fredrik Rosenlew p. 93 förekomma flere diskrepanser, men här står av allt att döma det riktiga hos Jäntere. Däremot torde fel i matrikeln föreligga vid Carl Magnus Ridderstadt p. 112. Skalden Emil von Qvanten bär i matrikeln p. 131 med orätt också sin fars båda namn, likaså i registret. Ett påpekande av oriktigheten hade väl försvarat sin plats.

Matrikelns språk är latin, vilket icke innebär mycket mera än att faderns yrke är angivet på detta språk. Dessa titlar, vilkas innebörd icke sällan är tvivel underkastad, ha av författaren översatts till finska med den latinska texten därjämte angiven endast i spridda fall. Då utg. icke anger huru han kommit till sina översättningar, ehuru något allmänt känt hjälpmedel för översättningen av dessa titlar icke existerar, är hans förfarande ägnat att inge betänkligheter. Här hade en strängt vetenskaplig metod varit så mycket mera på sin plats, som utgivaren i huvudsak på denna matrikels uppgifter om faderns yrke uppbyggt en akademisk avhandling: Koulunkäynti sosialisena ilmiönä vv. 1722—1843 silmälläpitäen erityisesti Porin triviaalikoulua. Utg.

motiverar sitt förfarande med att han velat göra matrikeln användbar även för andra än vetenskapsmän. Men är det verkligen så klent beställt med latinkunskapen bland vår bildade allmänhet nu för tiden, att man icke ens kan tilltro den förmåga att i ett i bokens slut ingående glossarium slå upp, vad de i matrikeln förekommande latinska titlarna och ett par förkortningar betyda på finska? Metodiskt riktigt hade det varit att ge matrikeln i diplomatariskt trogen form och bifoga ett register med översättningar och noggranna ställhänvisningar, beledsagat av utredningar av betydelserna i de svåra fallen. Såsom det nu är, lämnar utg. oss i ovisshet om, huru han kommit till sina översättningar och om graden av deras tillförlitlighet. Endast i två fall citerar han J. W. Ruuth's Björneborgs stads historia och antyder vid ordet *inspector*, att han begagnat sig av genealogiska källor, — vilka få vi icke veta.

Efter denna allmänna invändning, som, jag vill hoppas, blir beaktad av andra matrikelutgivare, må det erkännas, att översättningarna dock i stort sett träffa det riktiga, och jag tror ej, att den bild av elevernas härkomst, som J. ger i sin dissertation, genom de förefintliga misstagen snedvridits i otillbörlig grad. Med utgivarens översättningar har jag jämfört motsvarande saker i lexika från 1700-talet och början av 1800-talet, vilka matrikelförfattarne antagligen eller bevisligen känt till och begagnat sig av. Då bristen på en realkatalog i Universitetsbiblioteket gör, att det icke är alldeles lätt att få reda på den tidens latinska lexika, meddelar jag här en förteckning över i Universitetsbiblioteket förefintliga sådana, till tjänst för dem som sysselsätta sig med dåtida latin:

Petrus Schenberg, Lexicon latino-suecanum (Norrköping och Linköping 1747) [med svenskt-latinskt bihang];

Abr. Sahlstedt, Svensk Ordbok med latinsk uttolkning (Stockholm 1773);

Lexicon latino-svecanum I—II utg. av Academien i Upsala (Upsala 1790), det s. k. Lindbloms lexikon;

Haquin Sjögren, Lexicon manuale latino-svecanum et sveco-latinum (3. uppl. Stockholm 1814).

And. Otto Lindfors, Fullständigt Svenskt och Latinskt Lexicon I—II (Lund 1815—1824).

Slutligen några anmärkningar till utgivarens latinsk-finska glossarium p. 245—249.

armiductor »vääpeli»; detta har jag icke funnit i ovannämnda ordböcker;

apparitor »vahtimestari»; Sjögren och Lindfors uppgiva »länsman»; så redan i vårt medeltidslatin i vissa fall;

circuitor »vartiomies»; månne icke snarare »kringvandrande handelsman» såsom i digesterna (jämte *circitor*);

consor picis liquidae »tervan varastoonpanija»; något ord *consor* finns icke i latinet och kan ej heller tänkas bildat från något latinskt

ord; då titeln förekommer endast en gång (p. 155), medan däremot matrikeln två gånger (p. 175 och 183) omtalar *probator picis liquidae* »tervantarkastaja», är det tydligt, att *consor* beror på otydlig skrift och att det riktiga vore *censor;*

instructor centuriae »kersantti, vääpeli»; när titeln har den ena betydelsen och när den andra, därom upplyser utg. icke, lika litet som vid *subsignifer* »vääpeli, kersantti»; hos Lindfors har jag funnit *serschant = instructor centuriae;*

magister aulae »hovimajoitusmestari»; Schenberg, Sahlstedt, Sjögren och Lindfors ge blott »hovmästare»; en sådan fanns även i adliga familjer, där även informatorn kunde kallas hovmästare; se A. F. Dalin, Ordbok öfver Svenska Språket och jmf. Lindfors;

metator bellicus »aliupseeri»; det förvånar, att icke utg. anger titeln noggrannare, ehuru den i detta fall är förklarad i matrikeln genom ett tillskrivet *fourir* (p. 79);

minister rei armamentariae navis »laivan ampumavaraston hoitaja», men inne i matrikeln »asevaraston»;

molitor »rakentaja»; säkert »mjölnare», se Schenberg, Sahlstedt, Sjögren, Lindfors u. o. *molitor* eller *mölnare;*

nauticus »laivuri»; enligt lexika blott »matros»;

rationarius »tehtaanjohtaja, kirjanpitäjä»; den senare betydelsen förefaller trovärdig, den förra hade förtjänat belägg.

Tryckfel (eller anmärkningsvärda skrivningar?): *armentarii* för *armamentarii* p. 203; *plaustarii* för *plaustrarii* p. 233; *adoptius* för *adoptivus* p. 143.

Sid. 35 förekommer undantagsvis en utförligare latinsk not om Nicolaus Kekonius, som av utgivaren ges i följande form: *Qvum jam ad academiam dimittendus erat, ingenuus adolescens, a qvis, proh dolor! Submessus periit.* Det är lätt att se, att det bör vara *aqvis, proh dolor! submersus periit.* »När han, den gode ynglingen, redan hade bort skickas till akademin, drunknade han tyvärr.» Matrikeln visar, att han då var 20 à 21 år gammal.

M. Hammarström.

Ny litteratur över gamla tidens historia.

Efterkrigstidens stora intresse för historiska synteser har även för gamla tidens vidkommande givit upphov åt en rad av sammanfattande verk av allmännare läggning. I England hava vi *The Cambridge Ancient History* som ett led i det stora Cambridge sammelverket över allmänna historien, varav Medieval History och Modern History redan hunnit före den äldsta delen. Denna påbörjades med första volymen 1923 och har tills nu nått den femte i ordningen eller med andra ord

från den prehistoriska tiden till peloponnesiska krigets slut. Det med kartor och bibliografiska notiser utrustade verket är klart och överskådligt skrivet, men måste naturligtvis erbjuda ojämnheter, då en mängd specialister stå för skildringen, ja nästan varje kapitel har en annan fackman som författare. Särskilt instruktiva äro de delar, som handla om den äldsta babyloniska och assyriska historien, åtföljda av överskådliga tabeller över regenter och regeringsår. Men också i övriga avsnitt meddelas vetenskapens sista ord, ställvis i en åskådlig form, som når över vad hittills presterats, såsom med den instruktiva kartan över den grekiska världens handel och produktion under det 5:te seklet. Tyvärr hindrar det höga bokhandelspriset en allmännare spridning utöver bibliotek och vetenskapliga inrättningar.

Ett motstycke planeras i Frankrike i *L'Histoire general* redigerad av G. Glotz. Verket skall omfatta fyra huvudavdelningar: gamla tiden, medeltiden, nutiden och samtiden. Under utgivning är den första avdelningen (gamla tiden) med en volym behandlande orienten, 3 Grekland och 4 Rom. Glotz själv, den kände vetenskapsmannen och författaren till flere framstående arbeten över antikens sociala frågor, har övertagit Grekland och redan 1925 utgivit den första volymen över dess historia. Verket vill rikta sig till den bildade publiken och skall särskilt lägga an på en syntes av hela det historiska skeendet med blicken icke blott på de politiska händelserna utan även de ekonomiska och sociala förhållandena, tidens andliga strömningar och rättsidéerna. Ett annat världshistoriskt verk planeras av Halphen-Sagnac i en mera sammanträngd form i akt och mening att lämna en översikt av det samtidiga skeendet i olika länder. Gamla tiden behandlas i 4 volymer, varav den första »*Les premiérs civilisations*» 1926 har utkommit, författad av ett antal kända specialister. Det kan icke förnekas, att en dylik framställning blir väl mosaikartad, i det den hoppar över från det ena landet och folket till det andra, men å andra sidan kommer den mellanfolkliga inverkan så mycket klarare fram. Det synes som om föreliggande plan verkligen kommer att fylla ett behov, det ligger något bestickande i att erhålla överblickar som en regionalt riktad historieframställning icke giver, såsom då mot den doriska vandringen med den helleniska expansionen ställas de händelser i Främre Asien, som den iraniska folkförskjutningen och perserrikets grundläggning beteckna, således framträdandet på historiens arena av de båda folk, som skulle bliva aktörerna i det världshistoriska dramat, kampen om Främre Asien och östra Medelhavet.

I Sverge har man startat en antal världshistorier med olika program och syftemål. För historieläraren lovar särskilt det på Lindblads förlag av riksarkivarien *Helge Almquist* redigerade verket att bliva till nytta genom kulturhistorisk betoning och rikt illustrationsmaterial.

Bland arbeten, som beröra enskilda sidor av antikens historia, äro tvenne förtjänta att särskilt nämnas. Den bekante historikern J. Beloch, det främsta namnet på den grekiska historieforskningens och

historieskildringens område, giver i ett nyss utkommet arbete *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege* en utredning av de problem, som knyta sig till Roms äldsta historia: källorna, Rom och Latium, den äldsta författningen, utbredningen och organisationen av Roms välde över Italien, dunkla frågor genom att i kronologin och traditionen invävts otaliga senare konstruktioner och interpretationer. Boken giver ingen sammanhängande skildring och är ingen lätt lektyr, men innehåller oumbärligt material och talrika uppslag för fackmannen. Rostovzeff fyller med sitt nya verk *The Social and Economic History of the Roman Empire* en kännbar lucka, så mycket mera som just den sociala och ekonomiska sidan är den viktigaste i det antika världsväldets tillvaro. Den framstående kännaren av den romerska agrarhistorien är som ingen annan kvalificerad för sin uppgift. Det illustrerade arbetet är dessutom icke skrivet blott för fackmännen utan vänder sig till en vidare krets.

Prehistorien är allt för nära sammanknuten med forntidens historia för att forskaren finge förbise dess resultat. I eminent grad gäller det om ett arbete som C. Schuchhardts Alteuropa som, förra året utkom i en ny starkt tillökt och omarbetad upplaga, däri författaren utbygger sin tes om den uråldriga, sedan paleolitisk tid existerande medelhavs kulturen och den nordiska kulturen som de två huvudådrorna för hela vår världsdels kulturtillblivelse. Trots talrika felgrepp i detaljerna är verket med sina talrika illustrationer upplysande och givande för historieforskaren och historieläraren, överhuvud för en var, som intresserar sig för det kulturskeende som ligger bakom det historiska skeendet. I samband härmed må uppmärksamgöras på det under prof. Eberts ledning utkommande *Reallexikon der Vorgeschichte*, vars betydelse för de prehistoriska och arkeologiska vetenskapsgrenarna ännu icke kan överskådas, men helt säkert blir epokgörande genom att här förenas allt det modernaste vetandet om Europas, Vest-Asiens och Främre Orientens tidigaste kulturer, såväl de materiella som andliga sidorna, i rikt illustrerade artiklar. Omfång och pris göra verket tillgängligt blott för rikt doterade bibliotek och museer.

Till sist må ännu några ord nämnas om den viktiga, illustrerade monografi-serien över klassisk arkeologi, som Berlinerförlaget Schoetz-Parrhysius utgiver. Bland de redan utkomna banden finnas nämligen flere av stort intresse för historikerna och instruktiva för undervisningen, såsom Kösters väl illustrerade bok om det antika sjöväsendet, Schedes om Akropolis, Reglings om det antika myntet som konstverk. Varje skolbibliotek borde ega dessa arbeten.

Joh. Sundwall.

Underrättelser.

Finländsk kulturhistoria. *Turun historiallinen yhdistys* har till Åbo finska universitets invigningsfest och första promotion utsänt det andra bandet av sina publikationer under rubriken *Turun sivistyshistoria.* Tomen innehåller ett antal läsvärda artiklar. Den inledes av J. Rinne med uppsatsen *Pyhän Henrikin palvonta ja Turun tuomiokirkko.* Efter att ha framhållit de slutsatser om Henriks-kulten och Åbo domkyrkas förhållanden, till vilka J. Jaakkolas undersökning av Eriks-legendens historia tyckas inbjuda, går förf. att med ledning av uppgifter i påvebreven och byggnadshistoriska och andra fakta söka utreda tidpunkten för uppkomsten av den helige Henriks dyrkan. Rinne fastställer till en början, att Henrik blivit förklarad som helgon mellan åren 1292 och 1296. Han anser, att detta ägt samband ej mindre med fullbordandet av Eriks-legenden och sankt Eriks kult i Uppsala än med den självständigare ställning Åbo stift intagit fr. o. m. biskop Johannes I:s tid. Han gör även gällande, att det hittills i allmänhet antagna årtalet 1300 för biskopssätets flyttning till Åbo och Åbo domkyrkas förklarande för katedral är oriktigt, och att sagda händelser sannolikt inträffat redan 1290. Också förflyttningen av biskop Henriks reliker till Åbo från Nousis måste ha skett senast 1296. Förf. betonar slutligen den stora betydelse Henriks-kulten utövat på utvecklingen av Åbo domkyrka, dess anseende och byggnadsverk. — Niilo Ikola ger härefter en grundlig utredning av den första finska bibelns historia i artikeln *Ensimmäisen suomalaisen raamatun historiaa.* — I en uppsats, benämnd *Turun akatemian ylioppilaitten kotipaikat, syntyperä ja taloudelliset olot 1600-luvulla* söker Saini Laurikkala utreda Åbo-studenternas härstamning, så med avseende å hemort som faderns samhällsställning, ävensom deras ekonomiska förhållanden på 1600-talet. Undersökningens centrala del utgöres av framställningen av studenternas härstamning från den ena eller andra delen av Finland. Den stämmer i mycket överens med resultaten av G. Suolahtis undersökningar om de finländska prästsläkterna. Önskligt hade det varit, att uppgifterna om studenterna från landskommunerna givits så, att de enskilda socknarnas tribut till Alma mater i Åbo bättre framträtt. Då hade det av förf. sammanbragta råmaterialet bättre kunnat överblickas med tanke även på andra synpunkter än de, som av förf. anlagts på saken. Nu är grupperingen av socknarna någon gång god-

tycklig. Vad sägs t. ex. om en indelning av Nylands socknar i följande grupper: 1:o trakten av Lojo sjö, däri inbegripna bl. a. socknarna Karis, Pojo, Tenala (!?) och Bromarv (!?); 2:o socknarna närmast kusten och 3:o det övriga Nyland? Tyvärr möjliggör materialets beskaffenhet ej full exakthet. Detta blir särskilt tydligt, då det gäller att framställa studenternas samhälleliga ursprung. De talrika studenter, om vilkas föräldrar alla uppgifter saknas, förrycka förf:s siffror en stor del av deras värde. Det är, som förf. påpekar, att antaga att de lägre folkklassernas, böndernas, det lägre borgerskapets procentuella andel härigenom väsentligen förminskats. Också en del andra procentuella siffror, som av förf. uträknats, i samband t. ex. med stipendiefördelningen ha säkert tagit intryck av materialets heterogenitet. Med ledning av uppgifter i konsistorieprotokollen söker förf. även ge en bild av studenternas bostadsförhållanden, deras kost, deras möjligheter att skaffa inkomster, deras utgifter m. m. Helt naturligt kommer materialet mången gång att bli något ensidigt, då det ju blott är i fall av rättegång och tvistigheter uppgifterna hamnat i de anlitade källorna. Uppsatsen innehåller ett rikligt material; tyvärr missprydes framställningen av en bristande stilkänsla hos förf., som mitt bland torra statistiska fakta låter förleda sig till misslyckade poetiska uttryck. — Toini Melander har slutligen en uppsats om promotionerna vid Åbo gamla akademi, *Promotioista Turun vanhassa akatemiassa*, som just nu har ett speciellt aktualitetsvärde.

Krigshistorisk forskning. Den krigshistoriska forskningen har i samband med skapandet av vår egen armé tagit fart hos oss, särskilt i finsk språkform. I fjol utgav sålunda E. Lindh på finska *Kungliga Björneborgs regementes historia.* Under våren publicerade E. W. Juvelius första delen av sitt arbete *Suomen sotahistorian pääpiirteet.* (Grunddragen av Finlands krigshistoria). Arbetet, till vilket vi snart hoppas få återkomma, har hittills nått fram till Stolbova-freden. — Alldeles nyss har ytterligare ett krigshistoriskt verk sett dagen. Som akademisk avhandling ventilerades nämligen i slutet av maj första delen av Aarne Huuskonens undersökning *Kuninkaallinen Savon Jääkärirykmentti vuosina 1770—1810.* (Kungl. Savolax Jägarregemente 1770—1810). Det föreliggande bandet skildrar regementets tillblivelse och organisation, befälets och manskapets utbildning, avlöning m. m., själa- och sjukvård m. m. Däremot har framställningen av regementets deltagande i krigen 1788—90 och 1808—1809 sparats för den senare delen av arbetet. Också till detta arbete hoppas vi få återkomma.

Svensk historiografi. Nils Ahnlund har ägnat den kände dokumentsförfalskaren *Nils Rabenius* (1648—1717) en ingaende skildring. Arbetet äger ett icke kulturhistoriskt intresse. Rabenius levde ju i den storsvenska rudbeckianska

[illegible] tid, och det finnes ej några [illegible] att [illegible] dokumentförfalskningar [illegible] konstruerade Palne-ätten en betydande roll i Sveriges historia [illegible] vissa [illegible] strävanden. Samtidigt är Rabenii förfalsknings-tendens naturligtvis en individuell företeelse, framkallad av vissa psykiska defekter. Nils Ahnlund ger oss en noggrann kritisk granskning av de eventuella dokumentförfalskningarna av Rabenius. I många fall kan han otvetydigt bevisa förfalskningarna och [illegible]ten för desamma. I andra fall måste han ställa sig tveksam. I ett fall gör han gällande, att ett tal, som hittills ofta betraktats såsom flutet ur Rabenii penna, dock hållits av Johan III på uppgiven tid och ort, den 28 april 1588 på Borgholms slott. Längst nådde Rabenius i sina förfalskningar med *Västerås biskopskrönika*, vilken efter hans död utan kännedom om falsifikatet år 1744 utgavs av A. A. v. Stiernman under namn av en översättning av Peder Svart efter Ragvaldi latinska original. Den upptogs ännu 1871 av Annerstedt i *Scriptores rerum Suecicarum*, och ända till senaste tid har man byggt på den som källa, ehuru redan Emil Hildebrand påvisat dess karaktär av ett rent falsifikat. Till stöd för biskopskrönikan förfalskades ytterligare en pavlig bulla, som funnit vägen till *Diplomatarium Suecanum* och därifrån till Jaffés *Regesta pontificum romanorum*. Märklig är även förfalskningen av Olaus Petri självbiografiska anteckningar, som spelat en stor roll vid teckningen av reformatorns historia.

Heruler-problemet. I ett nyligen utkommet arbete undersöker Elias Wessén *De nordiska folkstammarna i Beowulf*. Förf. utgår från Jordanes uppgift, att danerna, som härstammat från svearna, fördrivit herulerna från deras boplatser. Herulerna voro vid tiden omkr. 500 delade i östherulerna, som deltogo i folkvandringarna vid goternas sida, och de nordliga herulerna, som underhöllo livliga förbindelser med fränderna i söder. De nordliga herulerna innehade synbarligen åtminstone en del av de danska öarna samt Syd-Jylland med den viktiga handelsvägen från Nordsjön till Östersjön. Här hade de gjort sig kända som ett handelsidkande, runkunnigt folk av kulturell betydelse. Från Syd-Jylland blevo de emellertid fördrivna av danerna, vilka här grundade ett självständigt rike med en egen konungaätt. Ännu 507 hade Teoderik den store stått i förbindelse med herulerna, som då varit i besittning av sitt forna område, men kort tid härefter hade danerna erövrat Syd-Jylland. Härifrån hade deras välde senare utsträckts över hela herulerområdet. Märkligt nog saknas herulernas namn helt i de germanska folkens episka diktning. Wessén förmodar, att deras minne dock fortlever i Beowulf-kvädet. De strider mellan daner och hadbarder, som här framskymta, liksom skjoldungadiktningens skildring

av Rolf Krakes undergång visa hän på olika skeden av kampen mellan daner och heruler. Hadbarderna äro i Beowulf den anfallande parten liksom danerna i den historiska verkligheten. Herulerna ha sin motsvarighet i Beowulfs skjoldungar Hrodgar, Halga och Hrodwulf, d. v. s. Rolf Krake. Den senare nordiska traditionen har visserligen gjort Rolf Krakes ätt till daner, men detta har skett först sedan danernas segrande krigarstam sammansmält med de kulturellt högre stående herulerna, vilkas sagoskatt de gjort till sin. I den nordiska traditionen äro två skjoldungaserier bevarade: den äldre med Rolf Krake som yppersta namn, den yngre med Frode, Ingjald och Agnar, vars fientlighet mot den förra framskymtar i källorna. De två skjoldungaserierna representera enl. Wessén resp. herulernas och danernas härskarätter. Omstöpningen av herulerfurstarna till Beowulfs danerkonungar äger många motsvarigheter i den germanska diktningen, varför den ej behöver väcka förvåning. Att danerna i Beowulf kallas hadbarder = langobarder beror på att langobarderna varit östherulernas besegrare. En sammanblandning daner-hadbarder = herulernas fiender har därför lätt kunnat försiggå. Wessén påvisar en nära överensstämmelse mellan historiskt kända heruler-namn och Beowulf-kvädets skjoldunganamn. Å andra sidan överensstämma hadbardernamnen (Ingjald, Agnar) med Ynglingaättens kunganamn. Att Ingjalds fader bär namnet Frode = Frö, svearnas gud och ynglingarnas stamfader, går väl ihop med uppgiften att danerna härstammat från svearna. I ett intressant kapitel påvisar Wessén nära förbindelsen mellan Teoderik den store och herulernas konung, Rodulfus, sannolikt Rolf Krake. Det är fråga om en stortänkt gotisk förbundspolitik, riktad mot frankerna, i vilken herulerna, möjligen även Beowulws geatas, götarna, varit indragna. Planen hade gått om intet, och kort efter varandra hade västgoterna fördrivits från Gallien, östgoterna gått sin undergång till mötes och heruler och götar dukat under för svears och daners anfall. I Beowulf-kvädet och de gamla hjältedikter, som legat till grund för detsamma, levde minnet kvar av herulers och götars diktargåva.

Fornskandinaviska sociala benämningar. I första häftet *Acta Philologica Scandinavica* för detta år ägnar Svend Aakjær en ingående undersökning *Old danish Thegns and drengs* åt frågan om betydelsen av de i vikingatidens runinskrifter ofta förekommande uttrycken *þegn* och *drængr*. Förf. framställer hypotesen, att dessa benämningar en gång betecknat medlemmar av konungens närmaste omgivning, av hans hird. Detta hindrade ej att *godr drengr* och *mikinn þegn* senare antogo en mer allmän karaktär såsom en hedersbenämning, tills de slutligen kommo att beteckna en person med vissa moraliska egenskaper, såsom ädelhet, frikostighet, ridderlighet och mod.

Till redaktionen insända skrifter:

Från Söderström & C:o:s förlag.

Kurt Antell: *Finlandssvenskarnas ställning.* Tankar och uttalanden i fråga om vår nationella ställning. 59 s. Helsingfors 1927.

Herrgårdar i Finland, h. 23, 24 o. 25.

A. K. Ottelin: *Finlands historia* för mellanskolor, flickskolor och seminarier. Illustr. 271 s. H:fors 1927.

J. E. Nilsson: *Representationsproblemet genom tiderna.* 175 s. Natur o. kultur 69. Helsingfors 1927.

Carl O. Koch och Karl Kärre: *Det engelska språket.* Hur det blivit vad det är. 176 s. Natur o. kultur 70. H:fors 1927.

August Hahr: *Arkitekturen genom tiderna* III. 160 s. Natur o. kultur. 71. Helsingfors 1927.

Hjalmar Öhman: *Michelangelo, hans liv, personlighet och verk.* Illustr. 135 s. Natur o. kultur 80. Helsingfors 1927.

Nils Ahnlund. *Nils Rabenius (1648—1717)* Studier i svensk historiografi. 172 s. + 1 facsimile. Hugo Gebers förlag. Stockholm 1927.

Karin Allardt: *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg.* Supplementband 1860—1877. Utarbetat med ledning av J. E. Strömborgs efterlämnade dagboksanteckningar. XIV + 408 s. + illustr. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Skrifter CXCII Helsingfors 1927.

Aarne Huuskonen: *Kuninkaallinen Savon jääkärirykmentti vuosina 1770—1810.* I. Illustr. 336 s. + 2 bil. Otavas förlag. Helsingfors 1927.

Turun sivistyshistoriaa. 259 s. Turun historiallisen Yhdistyksen julkaisuja II. Åbo 1927.

Elias Wessén: *De nordiska folkstammarna i Beowulf.* 86 s. Kungl. vitterh. o. antikv. akad. handl. 36: 2. Stockholm 1927.

Arvo Viklund: *Siniristilippumme.* Illustr. 109 s. Otavas förlag. Helsingfors 1927.

Världshistorien skildrad i dess kulturhistoriska sammanhang under redaktion av Helge Almquist. I. Antiken. Rikt illustr. XXXII + 631 s. J. A. Lindblads förlag. Uppsala.

Budkavlen, h. 1 1927.
Finsk Tidskrift, tom 102 h. 4 1927.
Fornvännen, h. 1 1927.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 1 o. 2 1927.
Historisk Tidskrift (Stholm) h. 1 1927.
Historisk Tidsskrift, 2—4 levering 1926.
Nya Argus, h. 7, 8, 9, 10 1927.
Svenskbygden, h. 4, 5 1927.
Allsvensk Samling, h. 7, 8, 9, 10 1927.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH

GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 3 1927 Årg. 12

INNEHÅLL:

G. M. Armfelt och L. G. v. Haartman.

Av

CARL v. BONSDORFF.

I mitt arbete *Åbo akademi och dess män 1808—1828* hade jag ofta tillfälle att omnämna kanslerssekreteraren L. G. v. Haartman och att beröra hans förhållande till akademiens kansler greve G. M. Armfelt. I senare utgivna arbeten, som behandla Armfelts ställning till den högre ämbetsvärlden, har jag knappt haft något att tillägga, av den enkla orsak, att i de källor, på vilka mina undersökningar grundat sig, upplysningar i detta avseende så gott som alls inte stått att finna. Jag har därav slutit till, att den myndige ordföranden i Kommittén för finska ärenden inte egnade den unge expeditionssekreteraren vidare uppmärksamhet och att, utom i akademiska ärenden, beröringarna dem emellan voro blott officiella. Denna uppfattning har jag emellertid funnit skäl att förändra, sedan mig beretts tillfälle att taga kännedom av arkivet på Lemsjöholm, vars innehåll tidigare varit mig okänt.[1] Jag har numera funnit, att Haartman, atminstone en tid, hörde till de många, med vilka Armfelt stod i en mer eller mindre livlig korrespondens, samt att denne sistnämnde, den redan grånande statsmannen, i inte så ringa grad bestämt riktningen av den unge tjänstemannens, den blivande statsmannens, utveckling och karriär. För att giva min framställning tillbörlig fyllighet och relief, har jag funnit nödigt att upprepa mycket av vad jag tidigare haft att förmäla rörande förhållandet mellan Armfelt och hans sekreterare i akademiska ärenden.

---

[1] Härför står jag i förbindelse till nuvarande innehavaren av Lemsjöholm, friherre L. G. v. Haartman. Vid arkivets genomgående har jag åtnjutit stor hjälp av studeranden Eleni Sundwall.

I.

Vid slutet av år 1808, medan kriget mellan Ryssland och Sverige ännu påstod, men Finlands ockupation redan var fullbordad, arriverade den nittonårige jurisstuderanden Lars Gabriel Haartman till Petersburg, där hans fader, medicine professorn och rektorn vid Åbo akademi Gabriel Erik Haartman redan befann sig såsom medlem av den s. k. finska deputationen. Syftemålet med den unge studentens resa var att orientera sig i de nya politiska förhållandena och att begagna sig av de chanser till framtida fortkomst dessa kunde bjuda. Under de studier han bedrivit i Åbo och Uppsala hade han riktat sina förhoppningar på den diplomatiska banan, som fortfarande hägrade för honom. Tack vare fadern, som genom sitt belevade och habila umgängessätt och inte minst genom sin politiska opportunism vunnit anseende inom petersburgska kretsar, introducerades han hos t. f. utrikesministern greve Soltikoff, och sedan han blivit av den nyss utnämnde generalguvernören för Finland baron G. M. Sprengtporten behörigen gillad och godkänd — visserligen på ett något kärvt sätt, »à la manière russe à l'époque» — inskrevs han såsom aktuarie i ryska utrikeskollegium.[1] Denna tidiga entré i rysk tjänst, som berodde på fadrens önskan, vittnade om en mycket rask anpassning efter den nya politiska situationen och undgick förmodligen inte att väcka olika meningar

[1] L. G. v. Haartmans självbiografiska anteckningar, ur vilka vi hämtat uppgifterna om Haartmans ungdom och första år i Petersburg. Om sin fader berättar H. att han var en till sitt yttre särdeles behaglig man — varom ock ett bevarat porträtt vittnar —, utmärkte sig genom synnerlig belevenhet och städad umgängeston, som han utbildat i sällskapslivet i Sverige, samt åtnjöt i Petersburg ett allmänt anseende, bl. a. i den krets, som samlades hos fru Kraemer, född Fock, och där även kejsar Alexander och greve Speransky syntes. Om faderns politiska tänkesätt meddelar sonen att han under kriget 1788—90 ansågs tillhöra det ryska partiet, d. v. s. sympatisera med Anjala förbundet och självständighetsmännen, och att döma av fadrens enskilda förhållanden under senare tid trodde sonen att en lutning åt det hållet verkligen förefanns. Om prof. Haartmans verksamhet i Petersburg och hans politiska åskådning se närmare mitt arbete *Åbo akademi och dess män* I: 41—56 samt J. R. Danielson-Kalmaris uppsats *Pietarissa talvella 1808—1809* i Historiallinen aikakausk. 1911.

i hemlandet. Till någon verklig tjänstgöring i kollegiet, där ärendena handlades på ryska, torde det emellertid inte kommit, och i mars 1810 återvände den unge tjänstemannen till Åbo för att fortsätta sina examina för Calonius. Dessa avslutades följande höst, och sedan Haartman inskrivits som auskultant vid Åbo hovrätt, anträdde han vid slutet av året andra gången färden till Petersburg för att egna sig åt sin tjänst. Följande år blev han dessutom anställd vid den under statsrådet Emines ledning stående Kommissionen för finska ärenden, där han i början av 1811 utnämndes till arkivarie.

Till Petersburg kom Haartman, berättar han själv, på egen hand och med en ganska inskränkt kassa. I utrikeskollegiet mottogs han »ganska fiert» av statsrådet Wessman, och av greve Rumjanzow, vars söndagsmottagningar han flitigt frekventerade och där han fick på närmare håll skåda les gros bonnets, blev han likaledes ignorerad, ehuru, efter vad han av denne senare erfor, greven redan då på ett för honom smickrande sätt fäst sig vid honom. Hos greve Speransky, föredraganden för de finländska ärendena, i vars kansli och salong han bevittnade den största servilism, gjorde han helt naturligt sin uppvaktning, men rönte intet mer än indifferent hövlighet, intills, såsom det synes, en intervention från biskop Tengström, med vars dotter han en kort tid var förlovad, gjorde den mäktige rikssekreteraren något uppmärksammare. Inte heller Speranskys adjoint för Finland R. H. Rehbinder visade honom synnerlig välvilja, men hos Sprengtporten var han ofta bordsgäst, och han profiterade mycket, säger han, av de intressanta samtalen med den märklige mannen, som numera dragit sig från det offentliga livet.

Tjänstgöringen i Petersburg tog inte mycken tid i anspråk. I april 1810 berättade Haartman för Tengström, att han ännu inte varit stadd i någon tjänsteutövning, men att han understundom biträtt kanslerssekreteraren och tjänstemannen i finska kommissionen C. J. Walleen; i november samma år förtäljde han, att han inte ännu officiellt tillträtt sin tjänst i kommittén, där allt sköttes av Emine och Friccius — »en dalig herre», säger han i sin självbiografi om den förre — och att han ännu inte blivit föreställd för kejsaren. I stället egnade han

sig med mycken flit åt studiet av det ryska språket, vartill han uppmuntrades av sina förmän i utrikeskollegiet och av Speransky. I umgängeslivet kunde han glädja sig åt vänlighet från en del personers, bl. a. från svenska ministerns greve Stedingks sida, men i allmänhet torde han inte haft mycken fröjd därav. I motsats till fadern, vars belevenhet i umgänget redan omnämnts, tyckes han visat sig kylig, reserverad och något högdragen i sitt uppträdande, vilket redan tidigare ådragit honom anmärkningar från hans landsmäns sida. Själv berättar han, att han under sin studietid i Uppsala endast umgicks med ättlingar av den rikaste och bäst uppfostrade adeln, den s. k. kansliungdomen, samt att man i studentkretsar i Åbo förebrådde honom för högfärd och övermod, emedan han inte identifierade sig med språket inom många sällskapskretsar. Följden var att han vantrivdes i Petersburg; han kände sig isolerad och besviken i sina framtidsförhoppningar, varförutan det grämde honom att skåda den liknöjdhet, varmed hans landsmän och deras olyckliga fädernesland behandlades i Petersburg. Han började redan umgås med tanken att giva karriären i Petersburg på båten och återvända till hemlandet, där den nyvunna ryska språkkunskapen ju kunde underlätta hans befordran. Men då inträffade en händelse, som gav hans levnadsbana en bestämd och för honom tillfredsställande riktning. »Det är ej sannolikt», menade han på gamla dagar, »att jag skulle i Petersburg kvarstannat, om ej denna förändring genom Försynens skickelse hade inträffat.»[1]

I början av april 1811 överflyttade generalen, baron Gustav Mauritz Armfelt, av orsaker som vi kunna lämna därhän, från Sverige till Finland i akt och mening att på sitt gods Åminne i Haliko socken tillbringa sina återstående dagar i lugn och ro, »vid plogen», såsom man plägade uttrycka sig. Vilan blev emellertid inte lång, ty redan i början av maj kallades han av kejsaren till Petersburg för att uttala sin mening om »affärer», som till en del angingo hans nya fäderneslands förvaltning, till en del den allmänna europeiska politiken. Från mitten av maj till

[1] Haartmans självbiogr. anteckn.; Bonsdorff, *Åbo akademi* I: 171—173; Danielson-Kalmari, *Aleksanteri I:n aika* I: 27—33.

slutet av juni finna vi honom i kejsarstaden, ivrigt sysselsatt med att uttala sina åsikter och avgiva sina betänkanden rörande de ämnen, som förelades honom. Före avresan blev det avtalat att han på hösten skulle återvända för att övertaga ledningen av den nya kommitté, som skulle upprättas i Petersburg i och för beredningen och föredragningen av de allmänt vårdande ärenden, som berodde på monarkens personliga avgörande.

Såsom den uppgående stjärnan blev Armfelt naturligtvis föremål för sina landsmäns uppmärksamhet och förväntningar. I Petersburg, såsom tidigare i Åbo, uppsöktes han av personer, som ville visa honom sin estime eller kommo, såsom det hette, för att insinuera sig hos honom. Bland de uppvaktande befann sig även L. G. v. Haartman, som av sin fader prevenerats på excellensens ankomst. Om de första sammanträffandena med den celebre resenären erinrade han sig ännu vid sin levnads slut följande:

»Med vanlig kammartjänarsnäsighet blev jag väl mottagen av hans tjocke Pietro, som efter olyckan i Neapel hade blivit honom trogen, och insläpptes i den lilla antichambern tämmeligen cavalièrement, men där möttes jag sedan av physionomier, som sade mig att jag ej befann mig i en rysk magnats salong, och jag var ej väl inkommen förrän excellensen inträdde, den jag då såg för första gången. Med en okonstlad vänlighet emottogs jag av honom och befann mig snart fullkomligen à mon aise inför den stora, vackra figuren, som i verkligheten återgav den grand seigneur jag i inbillningen hade skapat mig efter Schillers vackra: der Weltmann und der Dichter. Jag undergick en formlig examen uti allt som rörde Finland till den del det låg inom min synkrets och expedierades utan särdeles ceremonier med de vänliga orden: 'Jag hoppas få återse Er!' Denna kallelse var jag ej sen att hörsamma, blev av excellensen anmodad om åtskillig renskrivning, och då jag en dag skulle bortgå sade han mig brusquement: 'à propos, jag skall i övermorgon till kejsaren; monarken synes gilla mina åsikter om olämpligheten av landets nuvarande länereglering; jag har föredragit en annan efter följande grunder (dessa förklarade excellensen för mig närmare). Enligt detta system vill jag hava en charta över Finland, som Ni till i övermorgon bittida skall hava färdig.' Jag

kunde ej dölja min förvåning över detta uppdrag och var sinnad att däremot remonstrera, och då jag med ett långdraget 'men' skulle börja denna framställning, sade excellensen med någon häftighet: 'inga svårigheter, min vän, jag vet att ni redan i pension på Maanpää var känd för edra vackra chartor; dessutom, vid edra år får ingenting vara omöjligt.»[1]

Haartman berättar vidare, huru han på utsatt tid infann sig hos Armfelt med den beställda kartan, indelad i de föreslagna länen, och huru han avtackades helt kort med orden: »nog visste jag att Ni skulle göra mig till viljes.» »Mera beröm vankades ej», tillägger Haartman i sina Minnen. Men om han den gången kanske väntat sig mera uppmuntran, så blev han tröstad, när Armfelt kort före sin avresa yppade för honom att en särskild beredning för finska ärenden komme att inrättas och att en tjänst vid denna var bestämd för honom. »Ni blir cancelliechef», yttrade Armfelt, »och får er rundliga bärgning. Omständigheterna tvinga mig att nu återvända till Åminne; där blir jag under sommaren, jag önskar här äga någon säker person, som kan bliva medlare för min correspondance med hertig Serra Capriola.[2] Jag är övertygad om er vänskap och er discretion. Farväl, jag avreser snart.»

Därmed skildes man åt utan att Haartman erhöll klarhet rörande den nya beredningen. Sin välförklarliga nyfikenhet fick han emellertid stillad genom upplysningar av C. J. Walleen, med vilken Armfelt konfererat och som för hans räkning utarbetade ett förslag till kommitténs organisation. Och fullkomligt prevenerad på sin framtida uppgift blev han, då han i början av oktober erhöll av Speransky i uppdrag att, i och för handlingarnas framläggande till kejsarens underskrift, med sin prydliga handstil renskriva instruktionen och staten för den nya kommittén. »Med denna förhandling, av vilken hela mitt livs kom-

[1] På Maanpää hemman i Rimito underhölls en pensionsinrättning av major de la Myle, som tjänat i Ryssland. Denne behandlade Haartman väl och spådde att han skulle bliva minister. Hänvisningen till pensionen vittnar om att Armfelt skaffat sig goda notiser om Haartman, innan han använde honom.

[2] Förre neapolitanske ministern i Petersburg, en av Armfelts förtrognaste vänner i Ryssland.

mande öde till en stor del var beroende — berättar Haartman — skyndade jag till hemmet, och några dagar därefter framförde jag allt till Speransky, som kort därpå den 11/23 oktober[1] utverkade kejsarens underskrift. En ny tid ingick nu för mig.»[2]

Instruktionen för Kommittén för finska ärenden stadfästes, sasom känt är, slutligen den 6 nov. 1811, och genom reskript av följande dag utnämndes Kommitténs ordförande och ledamöter ävensom statssekreteraren och expeditionssekreteraren, medan valet av övriga tjänstemän överläts åt Kommittén. Till expeditionssekreterarebefattningen utnämndes i enlighet med Armfelts löfte den numera fullt 22-åriga L. G. v. Haartman. Länge osäker och otålig i fråga om sin framtida fortkomst, hade han mött sitt öde i Armfelts person och kunde nu hoppas på en tryggare karriär under dennes egid än tidigare under den »dålige» Emine och de för hans öde liknöjde magnaterne Rumjanzow och Speransky.

Från den förstnämnde skildes Haartman i början av det följande året, då han på egen upprepad begäran, i enlighet med Armfelts befallning, entledigades från utrikeskollegiet. Med Speransky fortforo däremot förbindelserna. Då Walleen, som utnämnts till ledamot av Kommittén, frånträdde sin befattning som kanslerssekreterare vid Åbo akademi, antogs Haartman, som tidigare vikarierat för honom, till hans efterträdare. Genom det tillskott i inkomsterna som härmed följde, stärktes Haartmans ekonomiska ställning, som blivit bekymmersam under den långa vistelsen i Petersburg.[3] Men sin främsta

---

[1] Haartmans självbiogr. anteckn., vilka bekräfta Danielson-Kalmaris uppgift (*Aleks. I:n aika II*, 1, s. 79 följ.) att Armfelts projekt till Kommitténs organisation grundade sig på förslag av Walleen. Uppgiften om datum för instruktionens godkännande avser väl Speranskys definitiva förslag, vari några formella ändringar gjordes. Se Rauhala, *Suomen Keskushallinnon järjest.* II: 460.

[2] Något tidigare, i september, hade Haartman haft tillfälle att inlämna till Speransky en statistisk kompilation rörande Finland, »en verklig foliant i rött maroquin», som Speransky helt förtjust lovade anmäla för kejsaren. Belöningen blev hovrättsassessors titel efter val med Wl. O. 4 kl. Självbiogr.

[3] Se härom vidare *Åbo akademi* I: 157—158, 171—175. »Min framtid tyckes nu visa sig uti ljusare färger», skrev Haartman $^{17}/_{11}$ 1811 till

betydelse erhöll utnämningen för honom genom den kontakt, vari han härigenom kom först med Speransky och sedan med Armfelt. Efter vad han berättar, hade han med harm iakttagit den »förargeliga behandling», som hans »verkligen förtjänstfulla och skicklige vän» Walleen rönt från Speranskys sida[1] och för att undvika ett liknande öde uppträdde han från början — väl redan som vikarierande — på ett resolut sätt, vilket ock hade den lyckliga påföljd att bemötandet blev hyggligt.[2] Snart nog intogs han av sådan aktning för den ryske statsmannen, på vilken han nyss haft så mycket att anmärka, att han gång efter annan sjöng dennes lov. I början av 1812 skrev han till Tengström att han väntade sig mycket nöje av sin kanslerssekreterarbefattning. »Speransky — menade han — då man rätt lär sig känna honom, är den första chef man kan önska sig. Om han

Tengström. »Sedan man kastat bort 20,000 rbl. kan det också vara på tid att få sig en bit bröd. Ehuru min lön är ganska god, går den dock netto åt. Allting är här ofantligt dyrt.»

[1] Om Walleens egna uttalanden i detta avseende se *Åbo akademi* I: 106—110.

[2] Självbiogr. anteckn. — Efter utnämningen till kanslerssekreterare skrev Haartman $^{17}/_{11}$ 1811 till sin nådige farbror biskop Tengström: »Om jag som konstituerad cancellerssekreterare med uppmärksamhet följt akademiens affairer, skall jag som ordinarie ännu mera bjuda till att svara emot mine förmäns förtroende. Farbror torde redan därom vara underrättad, att Walleen avsagt sig cancellers sekreterare tjänsten och att Speransky antagit mig uti hans ställe. — — Då jag kommer att tillträda denna tjänst, hoppas jag att Farbror icke nekar mig det förtroende, som i avseende å dess förvaltning av mig är utav så mycket värde för en ung och oerfaren yngling.» Ett par månader senare ($^{15}/_{2}$ 1812) deklarerade han för Tengström sin uppfattning om akademien och sitt förhållande därtill i följande ord: »Måtte under dessa stormiga tider vårt fäderneslands lärosäte icke känna skakningarne av den *politiska jordbävningen*. Det är att hoppas, att Åbo akademi, efter all nåd som kejsaren bevisat den, och efter de stora uppoffringar, som vår dåliga statskassa gjort för den, skall bidraga till danande av skicklige och redlige medlemmar uti samhället. Vad mig personligen beträffar, anser jag mig lycklig att numera stå i närmare liaison med denna akademi, så mycket mera som dess lyckligaste period nu tyckes vara förhanden. Uti allt som beror av mina svaga krafter skall jag med nit och värma söka uppfylla det mig ålagde kall. Jag går min väg oskrymtat fram. Den plan jag engång utstakat för mig skall jag fullfölja. Samtidens otack och avundens tal sätter jag mig över. Det är nödvändigt i dessa tider, där varannan människa behärskas av intérêt.» *Åbo akademi* I: 173—174.

en gång fattar tillgivenhet för en människa, så kan man räkna därpå. Hela hans väsende är realité.» Och en månad senare rapporterade han: »Jag skulle kanske böra göra ingressen med lovord över vår canceller. Men hans förtjänsters beröm äro långt över min pennas hôva. Aldrig har jag förr än nu kunnat tro, att han verkligen av hjärta och själ intresserar sig för Åbo akademi. De som påstå och påstått annorlunda hava säkert bedömt hans nit för Finlands lärosäte efter måttstocken av sin egen lilla egenkärlek.» Det sista var litet oförsiktigt yttrat, men om Haartman nu talade ur en annan ton än förr, bör det erkännas, att han bevarade sin beundran för Speransky även när denne, såsom kort därefter skedde, avlägsnats från sin höga ställning. Ett par dagar efter den mäktige rikssekreterarens fall skrev han till Tengström: »Jag torde icke behöva säga att de sednaste katastroferne mycket oroat mig. I den moment jag väntade mig allt av vår kanslers tillgivenhet för akademien och dess utmärkta välvilja för mig personligen — fogade ett oförklarligt öde att han skulle falla. Jag må icke bedöma honom i politiskt avseende —— Men till mitt yttersta skall jag uti denna man erkänna en välgörare, som icke av intérêt, utan av böjelse gav mig sitt förtroende.»[1] Ännu tvenne år senare påminde Haartman om Speranskys tillgivenhet för akademien och den gränslösa godhet han själv rönt från den fallne storhetens sida, sedan han blivit av denne närmare känd. Sin tjänstgöring under Speransky mindes han ännu som en agreabel syssla.[1]

Men det skulle snart visa sig att den personliga förlust Haartman lidit inte var alldeles oersättlig.

*

Om de personliga förhållandena inom Kommittén i Petersburg under dessa första tider äga vi en livfull skildring av C. J. Walleen i en lång skrivelse till biskop Tengström från våren 1812.[2] Den inskränker sig dock till ledamöterna och lämnar tjänstemännen å sido, varför vi inte kunna därur inhämta något när-

---

[1] Till Tengström $^{12}/_{1}$, $^{15}/_{2}$, $^{1}/_{4}$ 1812, $^{26}/_{9}$, $^{10}/_{10}$ 1814, *Åbo akademi* I: 190—191.

[2] Bonsdorff, *Statsmän och dignitärer* s. 107—110, Hist. tidskr. f. Finland 1921 s. 17—34.

mare om den unge expeditionssekreterarens tjänstemannaduglighet och hans förhållande till den gryende missämjan mellan ordföranden och hans gamle vän Aminoff, Kommitténs äldste ledamot. Men att döma av de utlåtanden de sistnämnda avgåvo om honom kunna vi sluta till att han försiktigt höll sig vid sidan av kontroversen och med skicklighet skötte sitt värv.[1] Efter hemkomsten från Petersburg till sin »eremitage på Rilax» skrev Aminoff på högsommaren till honom på sitt vanliga något chargerade sätt: »Återkommen i skötet av min famille, är det mig kärt att återkalla mig i minnet av herr expeditionssekreteraren, i minnet av en unger man, som med så mycken skicklighet, arbetsamhet och mognad börjat sin ämbetsmanna bana och lovar den av oss samfällt älskade fosterbygden påräknade frukter av sitt upplysta förstånd, medborgerliga och ämbetsmannadygder. Emottag detta erkännande såsom ett bevis av min högaktning och den goda tanka jag billigt om edert värde fattat.»[2]

I ännu högre grad än Aminoff var Armfelt i tillfälle att pröva den unge mannens skicklighet och värde. Utom den kontakt, som måste äga rum emellan Kommitténs ordförande och dess kanslichef, kom det till livlig beröring dem emellan, sedan Armfelt efter Speranskys fall utnämnts till t.f. och senare, på försommaren, till ordinarie kansler vid Åbo akademi — för andra gången, ty redan under Gustav III:s sista år hade han innehaft denna syssla, men lämnat den i början av förmyndartiden. Omständigheter, som till en del skola beröras i det följande, gjorde att Armfelt mycket oftare än hans företrädare kom att ingripa i akademiska frågor, och då var det kanslerssekreteraren som titt och ofta fick stå honom till tjänst med råd och dåd. I regeln avhandlades ärendena muntligen, men när Armfelt befann sig utanför staden, plägade han skriftligen meddela sig med sin sekreterare. Åtminstone var detta fallet under hans längsta frånvaro från

[1] Dock tyckes han delat Rehbinders och Walleens önskan att J. Fr. Aminoff måtte påskynda sin ankomst till Kommittén för att utgöra en motvikt mot Armfelts stora självrådighet. »Änteligen ankom general Aminoff, länge och med skäl väntad», skrev han $^{16}/_{2}$ 1812 till Tengström. Se vidare *Statsmän och dignitärer*, s. 104—106.

[2] Aminoff till L. G. v. Haartman $^{20}/_{7}$ 1812.

rikshuvudstaden, våren och sommaren 1812, då han såsom kejsarens förste generaladjutant uppehöll sig i högkvarteret i Vilna och därefter följde armén på dess återtåg till det inre av Ryssland. De brev, som bevarats från denna tid, giva oss en mycket livlig bild av det förhållande, vari Armfelt från början ställde sig till sin unge sekreterare, på samma gång de — även om man tar hänsyn till tidens ceremoniösa brevstil — vittna om de förmånliga tankar han, den redan grånande statsmannen, hyste om den unge adepten i statsstyrelsens konst. Den sistnämndes brev saknas h. o. h., liksom i allmänhet Armfelts inkommande korrespondens från denna tid.

Det var i den belevade världsmannens och den välvillige gynnarens urbana, beskyddande ton Armfelt under vilostunderna i högkvarteret och rasterna mellan de ansträngande marscherna adresserade sig till sin »unge vän». Han lovordade dennes nit och pliktkänsla, hans karaktär och rena grundsatser, hans patriotism och moraliska tänkesätt. Artigt försäkrade han Haartman om sin »amitié invariable et la plus parfaite considération» på samma gång han gladde sig åt att finna sina vänskapliga känslor besvarade. Flera gånger uppmanade han Haartman att öppet och oförskräckt framföra till honom sina tankar och meddela vad som kommit till hans kännedom; föll han, Armfelt, undan, borde detta inte oroa Haartman, ty kejsaren kände honom och ville honom väl.

I den stilen fortgick det, och med de vänliga försäkringarna förbundos titt och ofta goda råd och lärdomar, grundade på de erfarenheter Armfelt gjort under sin växlingsrika levnad. Så hette det i ett brev från högkvarteret i Vilna i början av sommaren: »Si j' ai eu le bonheur de vous être utile, je m'en trouve parfaitement récompensé tant par le zèle et le talent qui vous distinguent que par les sentiments que vous me portez. Croyez, mon bon ami, qu'on n'est jamais plus heureux que quand on trouve que l'amour propre peut s'accorder avec le penchant pour que l'esprit et le coeur se trouvent à l'unisson. — Je crois avoir bien apprecié votre caractère; votre opinion sur la vertu, sur les devoirs de chaque individu, ne peut que se heurter contre les moeurs et les usages pervers de notre siècle. C'est à vos dépens que vous apprenderez à composer avec les

défauts du genre humain . . . Moi qui en a été si souvent victime, qui connaît tout ce que la fausseté et la vice ont de plus affreux — je préfère encore le sort d'être la dupe de mon coeur que de n'exister qu'entouré de craintes(!) et nourri de mépris — ce n'est pas ce qu'il y a de plus sages, mais c'est certes le moins pénible — et tel jour viendra où froissé comme moi par les événements vous trouverez que j'ai bien choisi entre deux maux inévitables.» Tio dagar senare, en vecka innan kriget begynte och högkvarteret lämnade Vilna, fortsatte Armfelt: som svar på ett brev: »Je vous prie de me parler en tout et toujours avec franchise. Ne redoutez jamais rien en m'ouvrant sans détour votre coeur. Je sais que vous aimez votre patrie, que vos principes sont purs, que vous avez de l'amitié pour moi — que votre esprit, en se dévéloppant sous le poid de l'expérience, augmentera la masse des moyens que vous avez déjà pour être utile. Ainsi ne craignez pas de m'ennuyer. J'en ai si peu le goût et l'habitude, que les ennuyeux et les bêtes même ne sont jamais parvenus à me donner de l'impatience que quand ils croyoient — m'amuser. Et c'est souvent le cas ici.» En annan gång, det var straxt efter uppbrottet från Vilna tog sig Armfelt friheten att rekommendera åt Haartman — såsom han gjorde det åt andra — en förståndig ekonomi, ty hans plats fordrade inte de stora utgifter han gjort. »Personne est considéré — docerade han — par une certaine ostentation, au contraire cela donne souvent de jalousie — et en tout les états il n'y a que certains places qui exigent de la représentation. — — — Je crois de mon devoir que la vraie manière de bien faire les affaires est de ne pas aller au delà de les moyens et de faire plutôt sa place que les honneurs de sa place.» Måhända var han gammalmodig, men som han inte plägade förändra grundsatser, såg han med bekymmer »la folie que font les finnois en voulant briller par là où la Finlande primitive ne brille jamais». »Nous avons été une excéllente nation en tout, mais jamais oppulente», reflekterade Armfelt, och han slöt sin admonition med ursäkter för sin frispråkighet, som dikterades av god mening. »Ma franchise — förklarade han — est éternellement la même, comme mes sentiments pour vous.»

Armfelt kunde till sin fägnad konstatera, att hans välvilja blivit av Haartman uppskattad och hans goda råd rätt upp-

fattade. Så skrev han till svar på ett brev (av $^{5}/_{6}$). »Il m'est infinement agréable de voir que vous me jugés tel que je suis et que vous rendez justice au sentiment que je vous porte; conserve[z] moi, mon ami, ces sensations, et vous m'aurez payé au centuple le peu de service que j'ai pu vous rendre.» Och en annan gång uttalade han sin glädje över att Haartman väl upptagit hans finansiella råd: »C'est l'âge et l'expérience — förklarade han — qui me donnent quelque droit de dire que la dépendance pécuniaire pour un homme en place est de toutes les dépendances de ce monde la plus insupportable pour une âme élevée — et que c'est pour éviter ce malheur qu'on doit plutôt se soumettre à des privations que de dépasser les moyens.»[1]

Sin välvilja mot Haartman visade Armfelt även på ett mer effektivt sätt än genom vackra försäkringar. Såsom tidigare nämnts, hade den förre under Speranskys tid hugnats med hovrättsassessors namn och värdighet. Armfelt utverkade — efter vad man har skäl att antaga, var det hans förtjänst — att Haartman utnämndes till assessor i Vasa hovrätt, dock med bibehållande av sin plats i Kommittén. Det var en obetydlig plats, menade Armfelt, men som Haartman genom sin rang borde bliva äldste assessor — »cela etablie un état à venir». Därtill kom ännu att kejsaren vid utnämningen yttrat sig på ett mycket nådigt sätt om den nye hovrättsassessorn, som nu innehade tre befattningar. »S. M. a mit — rapporterade Armfelt — dans votre nomination toute cette grace et cette bienveillance qui lui sont familières. La seule condition est que vous ne songerez pas à nous planter là dans le comité, car c'est *un jeune homme qui me plaît beaucoup* — voilà l'expression à la lettre.»[2] Särskilt under sådana förhållanden måste ju utnämningen verkat både smickrande och glädjande på den unge framåtsträvande tjänstemannen.[3] Han

---

[1] Till Haartman $^{8}/_{6}$, $^{9}/_{6}$, $^{6}/_{18}$ juni, $^{15}/_{27}$ juni, $^{30}/_{6}$ (g. st.), $\frac{25.}{5.}\frac{6}{7}$ 1812.

[2] Till Haartman $^{30}/_{6}$ g. st., $\frac{3.\ 7.}{21.\ 6}$ 1812.

[3] Här bör anmärkas, att även ledamöterne av Kommittén behöllo sina tjänster i Finland. Aminoff innehade Saaris indräktiga översteboställe, Walleen och Hisinger innehade lagsagor och Rehbinder var hovrättsråd i Åbo hovrätt.

skyndade också att uttala sin tacksamhet för Armfelt, som artigt svarade, att det gladde honom, att »la chétive place d'assesseur» berett hans unge vän ett nöje.[1] Han stannade således kvar i Petersburg, såsom meningen var, men efter vad han tvenne år senare uppgav för biskop Tengström, hade han helst överflyttat till sin assessorsstol, om de ekonomiska förhållandena tillåtit det. »Månne ej de flesta av oss strävat och sträva för att i lugn få njuta av livet?» sporde han sin nådige farbror, och för egen del svarade han: »Sådan är åtminstone min egen böjelse. En oförtjänt lycka har skapat mig en syssla inom landet, som är förenad med många agrémanger. Jag önskade att få inskränka mig till förvaltningen av denna syssla. Jag gjorde det även, om mina omständigheter tilläte det. Men då jag här depenserat hälften av min förmögenhet, skulle jag knappt kunna leva i Wasa för min lön och vad av denna förmögenhet återstår. Jag får således lov att hålla ut, och ehuru det ej instämmer med min böjelse, vördar jag det som en Försynens skickelse för mig. Torde dock hända att jag snart nog får följa denna böjelse.»[2]

Den ynnest Armfelt visade sin unge kanslichef utsträcktes även till dennes fader, professor G. E. v. Haartman. Ehuru till sitt yrke läkare hade denne i sin egenskap av akademirektor under krigstiden och såsom ledamot i den finska deputationen indragits i det politiska livet. Under vistelsen i Petersburg hade han bl. a. mottagit av t. f. utrikesministern Soltikow det maktdåliggande uppdraget att utarbeta ett »förslag till organisation av Finlands styrelse»; han hade mottagits av kejsaren både i allmän och enskild audiens, presenterats för den kejserliga familjen samt flitigt deltagit i den förnäma världens festligheter — det var väl under denna tid han umgicks i fru Kræmers salong. Någon tid senare (1810) hugnades han med adlig värdighet och mot slutet av 1811 utnämndes han till medlem av regeringskonseljen och biträdande chef i finansexpeditionen. Utnämningen väckte ett visst uppseende; Haartman tyckes på en del håll klandrats för intrigans och maktlystnad, varför ock J. Fr. Aminoff i brev till Armfelt, som förordat utnämningen, gjorde vänliga före-

[1] Armfelt till Haartman $^{30}/_{6}$ 1812.
[2] Haartman till Tengström $^{15}/_{7}$ 1814; *Åbo akademi* I: 606.

ställningar, men utan annat resultat än att han fick det spetsiga svaret att Armfelt förordat Haartman — som kejsaren redan tidigare haft en vue — »ej som en dygdig el. moralisk varelse, men som homme de tête et de talent», ty, tillade Armfelt drastiskt, »dygdiga, svaga och ambitieusa fän» funnos i överflöd, men vid en stats styrelse hade man att taga mera hänsyn till vett, begåvning och activité än till dygder samt »en tung och osäker marche». Armfelt ansåg sig efteråt kunna konstatera att Haartman hade »i allt fullkomlig pli av en finansminister», och när på hösten 1812 en ny oktroj för konseljen utfärdades, fick finanschefen Tulindberg avstå sin plats åt Haartman.[1]

Armfelt stod i korrespondens med prof. Haartman och underlät naturligtvis inte att på detta sätt giva sina tankar i finansiella ämnen och sitt förtroende för den nya finanschefen till känna. Men dessutom meddelade han honom då och då anvisningar genom sonen. »Il faut que lui se charge de mettre notre ministère de finance en ordre», skrev han bl. a., »et je le soutiendrais envers et contre tous. Il faut qu'il y marche en grenadier(?) sans se soucier des imbéciles ni des jaloux.»[2] — »Er Papa skall vara mycket väl hos gen. guv», skrev han en annan gång. »Det är mig oändel. kärt. Sök att låta honom känna att man har nu mer än någonsin ögonen på honom — att han således får lov att helt och hållit emparera sig av Gubben [Steinheil] och på gott vis hindra elakt folk att influencera honom.» Bland annat skulle han söka utverka att generalguvernören höll efter ryska kommissariatet och militären; om kejsaren fick veta av oordningar i Finland, skulle det göra honom »tusen gånger mer tort än om han slog några ryska gökar på huvudet». Vidare bad Armfelt Haartman varna fadern för en viss person [Ladau], vilken kranglat bort varje-

---

[1] Bonsdorff, *Åbo akademi* I: 41 följ., 339, *Statsmän och dignitärer* s. 34—35. Rauhala, *Suomen Keskushallinnon järjestämisestä 1808—1817*, I: 347—349. Aminoff torde med tiden lugnat sig med avseende å att han haft fägnaden att i sin eremitage mottaga dennes fader. Om G. E. v. Haartman, se vidare Rauhala a. a. I: 347—349 och Danielson-Kalmaris artikel om L. G. v. Haartman i *Oma maa.*

[2] Våren 1812 hade Tulindberg ledighet och v. Haartman hade ledningen av finansexped. Rauhala I: 349.

handa hos Speransky och nu önskade bliva l'ami de la maison hos Haartman.[1]

Men det var inte blott personliga ämnen Armfelt höll sig till i breven till sin sekreterare. Mest kretsade det sirligt flytande talet kring allmänna frågor: kriget, Finlands administration och akademiska ärenden.

Då Armfelt mot slutet av april lämnade Petersburg för att begiva sig till högkvarteret, övertogs ledningen av Kommittén av Aminoff, men Armfelt förbehöll sig ärendenas föredragning för kejsaren, varigenom kontakten med Kommittén upprätthölls. Titt och ofta kommo kurirer med digra handlingar till Armfelt, och när de efter slutligt avgörande återsändes till Kommittén, åtföljde enskilda brev, i vilka Armfelt i förtrolig ton utlade sina synpunkter och gav sina anvisningar. Främst var det Rehbinder och Aminoff, som mottogo hans meddelanden, men även den unge kanslichefen blev ihågkommen. Så diskuterade Armfelt med denne ett av sina favoritämnen vid denna tid: frågan om regeringskonseljens nya »creation» och mindre lämpliga konselj-ledamöters ersättande med andra vid nästa oktroj. Vilken form regeringen än komme att få, skulle det inte bliva någon fara för dem som hade talang, men, förklarade han, »les autres ne sont pas dignes qu'on les ménage». De Geer, Rotkirch, Nordensvan, Tulindberg Idman, Ladau, t. o. m. Troil — som han dock tidigare lovordat — kunde gå, m. a. o. nästan hela ekonomiedepartementet, utan att konseljen led någon skada. Särskilt var Armfelt mån om att kejsaren jagade bort den göken Ladau, som intrigerade kring generalguvernören och framförde till högvederbörlig ort sina historier genom inrikesministern Kossodawleff. »Si je pouvais avoir quelque preuve de son infamie à Åbo dans le genre de celle que j'ai de son infamie à Petersb. — la chose irait lestement», förklarade Armfelt. »En attendant il ne doit plus s'attendre à aucune ménagement de ma part. Quant aux fausses copies(!) etc., etc. je suis sur qu'elles sont déjà chez mr Kasadawloff qui est après le départ de Speransky le correspondant

[1] Till L. G. v. Haartman $^{19}/_{31}$ maj, $^{8}/_{6}$, $^{6}/_{18}$ juni, $\frac{5.\ 7.}{25.\ 6.}$ 1812. Huru Ladau spelade sin roll hos Haartman, veta vi inte, men efter dennes död (1815) gifter han sig med änkan.

de Ladau. Comme membre du conseil je trouverais moyen de faire déguerpir(!) ce monsieur, mais sans lui trouver flagrant de lit, le diable ne peut pas lui ôter la direction des postes — chose absolument essentielle». Som känt är, lyckades Armfelt varken med det ena eller det andra.[1]

En annan viktig fråga, som vid denna tid livligt sysselsatte Armfelt och som även kom fram i korrespondensen med Haartman, gällde uppsättandet av några bataljoner inhemskt krigsfolk till rikets försvar. På sätt och vis provocerad av Armfelt hade kejsar Alexander vid ett tillfälle uttalat önskan att erhålla ett regemente goda finländska jägare, och Armfelt hade genast satt sig i förbindelse med Aminoff, Rehbinder o. a. för att genom deras samverkan få till stånd en frivillig uppsättning på 4 bataljonen à 600 man. Även till Haartman vände han sig. Han bad denne tala i Kommittén om saken och oförbehållsamt för honom yppa sina tankar i ämnet samt om han gjorde en resa till Finland »éclairer les esprits». Kejsaren skulle, menade Armfelt, aldrig själv appellera till finnarne av fruktan för att effekten inte skulle bliva den avsedda, »son caractère peu audacieux fait qu'il ne marche qu'en rétrogradant toujours un peu — — comme les vogues de la mer». Anbudet skulle därför framgå frivilligt och man borde börja bearbetningen av sinnena »doucement» för att inte skrämma. På kejsaren skulle uppsättningen, för vilken Haartmans fader väl skulle utfinna nödiga penningemedel, verka glädjande som ett prov på landets goda vilja och för Armfelt skulle det kännas som en lycka att kunna framföra anbudet. »Quel bonheur pour moi — förklarade han — de pouvoir au nom de mes compatriotes faire cet offre au plus adorable et au meilleur de maîtres. Vous sentez bien qu'en Russie comme chez l'ennemi on ferra valoir ceci au centuple.» Armfelt förklarade att han inte ville fordra stora offer av sina landsmän, men tydligen för att imponera på spioner som han antog att funnos i lägret

[1] Till Haartman $^{6}/_{18}$ juni $^{30}/_{6}$ [g. st.], $\frac{5.\ 7.}{25.\ 6}$, odat. (börjat i Witebsk). Armfelt bekräftar sålunda antagandet att det var inrikesministern Rehbinder avsåg, då han varnade Mannerheim för Ladau, som stod i livlig korrespondens med en förnäm rysk man. Rauhala I: 359, Castrén, *Skildringar* s. 288.

hade han yttrat att Finland var redo att uppsätta en här på 50,000 man, om det gällde att rädda rikets huvudstad — ett yttrande som inte borde väcka oro, ty en sådan casus skulle inte inträffa. När Haartman uttalade sina tankar i ämnet, berömde Armfelt betänkandet, men någon kännedom om dess innehåll äga vi inte. Huru det sedan gick med »uppsättningen», behöva vi inte uppehålla oss vid.[1]

Oftast föll emellertid Armfelts tal på akademiska ärenden. Såsom redan nämnts, hade han efter Speranskys fall utsetts till Åbo akademis t. f. kansler, och sedan konsistorii val utfallit till hans förmån, följde utnämningen i början av sommaren. I artiga ord uttalade Armfelt sin tacksamhet för konsistorii honom visade förtroende, och troligt är, såsom C. J. Walleen yttrade, att han skulle tagit det illa upp, om valet inte träffat honom. Men i grunden kände han sig mindre tilltalad av uppdraget. Av anledningar, som vi inte närmare känna, hade han fattats av en viss ringaktning för, ett visst misstroende till det akademiska samhället. Enligt hans mening motsvarade akademien inte de anspråk man med rätta kunde ställa därpå, synnerligen efter den utomordentliga frikostighet kejsaren visat henne i och med utfärdandet av den nya staten av år 1811. Vid akademien florerade lättja, egoism och partiskhet, undervisningen lämnade mycket övrigt att önska och den vetenskapliga forskningen stod stilla — vilket den ju ock gjorde. När blott tillfälle därtill gavs, erinrade han än i högtravande än i smått insinuanta ord prokansler och konsistorium om deras plikter och den tacksamhet de voro kejsaren, akademiens välgörare, skyldiga. Särskilt hyste han misstro till prokanslern biskop Tengström, vars stora begåvning han erkände, men som han ansåg utöva dålig uppsikt över akademien och dessutom visa nepotism till förmån för fränder och vänner.[2] På ett sådant förhållande ville han göra ett slut och han hoppades kunna räkna på biträde av sin kanslerssekreterare. »Si vous avez le courage de me seconder pour les affaires de l'académie, nous

---

[1] Armfelt till Haartman $^{30}/_{6}$ g. st., $\frac{3.\ 7.}{21.\ 6}$, $^{1}/_{13}$ juli, odat., började i Vitebsk, 1812. Om militäruppsättningen se närmare min undersökning *Finländska militärplaner vid ryska tidens början* i Sv. Litt. sällsk. Förh. o. Upps. 32.

[2] Härom vidare *Åbo akademi* I: 219—224, 473 följ.

marcherons à la barbe des athéniennes», skrev han till denne med anledning av en fråga, som straxt skall nämnas. Han besvor Haartman att med full franchise yttra sig om allt, ty — förklarade han — »ne connaissant ni les personnes ni les affaires qui sont en question, je ne puis avoir la présomption d'avoir un avis — et sans flatterie je me fie plus à votre pureté et à vos principes désintéressés qu'a l'évêque et tout le consistoire». »Que ceci soit cependant *dit entre nous*», tillade han. »Au reste j'agrée fortement la manière dont vous avez commencé à traiter ces affaires.»[1]

Den »affär», som gav anledning till detta förtroliga uttalande, berörde vissa akademiska befordringsmål. Genom den redan nämnda akademiska staten av år 1811 hade ett stort antal nya lärartjänster, professurer och adjunkturer, blivit inrättade, varjämte ett par professurer blivit lediga genom innehavarens avgång. Tjänsternas besättande vållade stora svårigheter till följd av bristen på kompetenta kandidater, men efter åtskilligt intrigerande och kompromissande kunde konsistorium under år 1812 uppgöra och till kansler insända sina förslag till tjänsterna, som till en del upptogo rätt medelmåttiga eller föga kompetenta personer.[2] Armfelt kände sig därför helt betänksam i fråga om utverkande av utnämningarna; bl. a. misshagade honom förslaget till professuren i praktisk filosofi, varpå konsistorium uppsatt ($^{16}/_{5}$) professorn i teoretisk filosofi A. J. Lagus, men som Armfelt önskade giva åt skoldirektorn i Viborg E. G. Melartin medan Lagus honorerades på något annat sätt. Dessutom förargade det honom att konsistorium fördröjt besättandet av den nya juridiska professuren, vartill Armfelt ansåg att docenten i Uppsala D. Myréen kunnat utan vidare ceremonier utnämnas såsom en i allo dugande och förtjänt man. Han spårade bakom konsistorii tillvägagående sedvanlig akademisk partiskhet och antog att prokansler haft sitt finger med i spelet. »Je n'ai qu'une ambition — förklarade han för Haartman — et je suis sûr que celle-la s'accorde avec la votre, mon jeune ami — c'est de ne pas considérer les places de professeurs comme des pensions,

[1] Till Haartman $^{8}/_{6}$, $^{30}/_{6}$ g. st. 1812.
[2] Se närmare *Åbo akademi* I: 273 följ.

accordées à la vieillesse ou à l'art de savoir vivre longtemps inutilement, et au népotisme. On criera contre moi, mais partout où je trouve talent ou génie, je les avancerais sans toute considération de formes et d'ancienneté.» Annars, menade Armfelt, skulle akademien inte bliva »l'école ou la source» för vetenskaperna. — Som Armfelt vid denna tid var mycket upptagen av andra bestyr, bad han Haartman att genom skrivelse till prokansler få saken ordnad efter dessa grundsatser. »Tachez de faire sentir ceci — skrev han — à l'évêque qui est un homme de génie lui même, et qui doit ainsi désirer sortir de l'ornière d'habitude humillante et nuisible.» Vad utgången och verkställigheten beträffade, ville Armfelt taga dem på sig, han som sedan länge varit van att »braver les préjugés et les canons». I ett tidigare brev förklarade han ($^9/_6$) att han inte ville bryta med biskopen och de andra, men ansåg Melartin lämpligare än den late Lagus, och så fortsatte han: »Lui [Tengström] comme moi ne peut et ne doit avoir qu'une but, c'est de faire aller les affaires de l'académie bien et honorablement, de fixer plus l'attention sur le bien général que sur les avantages individuels ou tenant à des individus — de donner un exemple de ce désintéressement de ces sacrifices de tous les petits objets et petites considérations, pour ne marcher qu'au grand but — qui est l'éducation publique dans tout le perfectionnement de ces resultats. Si nos vûes ne s'accordent pas *entièrement* en ceci, je ne reste pas chancellier et je supplie l'empereur de me dispenser d'une charge qui selon mes principes et ma conscience me deshonneroit. — Voilà, mon jeune ami, comme je vois les choses et à 55 ans on ne change plus d'opinions — ainsi si vous pouvez tout arranger à l'amiable faite[s] le och jag låter emedl. akademiens affairer ligga på bordet.»[1]

Syftemålet var således att genom biskopen och prokansler få till stånd en förändring av konsistorii beslut i fråga om den praktiska filosofien eller, såsom Armfelt i ett förberedande meddelande till Tengström mera allmänt uttryckte saken, att »utan misshag el. skada för någon man — — — vinna det rätta och jag vågar säga enda ändamålet vid professionernas

[1] Till Haartman $^9/_6$, $^6/_{18}$ juni 1812.

besättande vid akademien».[1] Uppdraget var visserligen inte alldeles behagligt för Haartman, som stått och fortfarande stod i förtroligt förhållande till Tengström, i vilken han skådade en välgörare och faderlig vän. »Jag skattar mig lycklig» — skrev han engång ($^{15}/_{2}$ 1802) till Tengström — att icke allenast som cancellers sekreterare, utan även förvaltande ett ännu viktigare och svårare kall uti min Farbror äga en gynnare och vän, som med sin erfarenhet och sine kunskaper kan och vill gå mig tillhanda. Vid 22 år ser man sakerna annorlunda än vid 50. Huru lyckligt att då kunna begagna erfarne männers råd, icke allenast till sitt egit, utan även till sine medmänniskors förmån och bästa.»[2] Men han var av samma mening som Armfelt och hade något tidigare ($^{1}/_{5}$) i en skrivelse till Tengström tämligen ogenerat uttalat sitt missnöje med den »olyckliga transportsjukan» vid akademien och Melartins distanserande. Han skyndade alltså att sitt uppdrag likmätigt utlägga Armfelts tankar för sin estimable farbror. I en vidlyftig, med mycken diskretion och diplomatisk finhet, som dock inte alldeles dolde den ungdomliga ivern, avfattad skrivelse av $^{3}/_{6}$ [g. st.] meddelade han att Armfelt uttalat sig i den riktningen, att Melartin borde genom sin ålder och pedagogiska verksamhet anses äga företräde framför den mer teoretiskt utbildade Lagus, en mening som han själv till fullo delade.[3] Så förklarade han att Armfelt bett Tengström övertala Lagus att återtaga sin ansökan för att sedan, om han önskade, söka sig in i teologiska fakulteten. Haartman var övertygad om att kansler skulle göra allt för att visa att hans proposition inte berodde på något enskilt mot Lagus, utan på övertygelsen att denne vore mera nyttig på annat vis, och Haartman trodde att Lagus inte skulle handla

[1] Till Tengström $^{16}/_{6}$ 1812.

[2] *Åbo akademi* I: 174—175. Om Haartmans politiska åskådning, se Danielson-Kalmaris artikel om honom i *Oma maa*.

[3] Haartman förmodade att Armfelt understödde Melartin bl. a. emedan redan Speransky haft en vue att skaffa M. moralium professuren, och han framhöll det aktningsvärda i att »så honorera en mans löften, som icke precist varit ibland ens vänner». Skulle Lagi anhängare lägga kansler till last att han ansåg M. lämpligare som praktisk lärare i sedoläran, ville H. gärna taga skulden på sig »att hava givit anledning därtill».

sin nya kansler emot. »Det skulle kunna vara mortifiant — framhöll han — om någon annan mésure hade blivit vidtagen, en mésure, som under andra tider hade varit möjlig, men som icke låter tänka sig, då man känner Armfelts moderation. Jag fruktar icke att Lagus är envis, då jag hoppas att han har så mycken kärlek för akademien, att han icke skulle vilja förorsaka att dess nye canceller snart skulle ledsna vid en befattning, där han skulle ha den mortification att icke se någon gå dess billiga önskningar till möte.» Haartman avslutade sitt uppdrag med att framhålla, hurusom kanslerns vädjan till Tengström grundade sig på det stora förtroende han hyste för denne. »Cancelleren skulle själv ha skrivit till Farbror i detta ämne — berättade Haartman — men hans tid medgav det icke. Han befallte därföre mig tillskriva Farbror därom. Jag torde icke behöva säga, varföre han vänt sig till Farbror.» »Han känner — försäkrade Haartman mer diplomatiskt än trovärdigt — farbrors i sanning estimabla och i våra tider sällsynte principer, att blott av nit för saken, utan avseende på enskilte konsiderationer, traitera affairerne, och han är övertygad och anser sig lycklig att uti akademiens procanceller se den aktningsvärde man, som uti alla fall går honom till mötes, då fråga är om akademiens enskilte förmån och beredande av landsmäns väl och upplysning.»

Så långt v. Haartman. Men huru vältaligt och skickligt han än lade sina ord, misslyckades démarchen. Vare sig att Armfelts proposition stötte på Lagus »envishet» eller att prokansler inte ens gjorde något försök att påverka en man, som åtnjöt hans sympatier, i skrivelse till Armfelt avböjde Tengström under åberopande av formella svårigheter bytesförslaget. Skälen övertygade naturligtvis inte Armfelt, men under dåvarande situation, då det stora kriget just tog sin början, ville han inte driva saken till dess spets, utan understödde konsistorii hemställan till alla delar, sålunda givande bevis på den »moderation», varom Haartman talat. Emellertid lät han prokansler veta, att han i fråga om Lagus handlat mot sin övertygelse. »Att i denna moment söla med affairer och diskutera dem, vore galenskap», förklarade han. »Således av 2:ne onda valde jag det som var minst, nb. för momenten. Om ej annat än formerna varit i vägen, skulle allt kunnat arrangeras förträffel. för akademiens

väl och professor Lagi inkomster. Men Bonapartes kulor och bajonetter giva ej respit.»[1]

För Haartman hade Armfelt en gång hotfullt förklarat, att om man vid akademien inte tog reson, ämnade han begagna sig av sin makt och stå för konsekvenserna. När han nu från högkvarteret i Vilna tillsände Haartman handlingarna för vidare befordran till akademien, erkände han att han handlat mot sitt samvete och sina principer. Man han hade i den momenten inte velat bryta med herrarne vid akademien, ty det artade sig till batalj, vari han kunde finna döden, och då skulle akademiens ärenden paralyseras. »Mais — försäkrade han — si je survie à ceci, je vous proteste que je ne ferrois pas de même et que là où je vois népotisme ou protection mal fondée, j'agerois comme je dois sans égard pour rien.» Han bad tillika Haartman att hjälpa honom att en annan gång »sortir plus honorablement de la dépendance des préjugés et des coutumes de mssrs du Consistoire.» Tvenne dagar senare, då han fått nya upplysningar om Lagus av Haartmans fader, medgav han, att han gjort en sottise, men den skulle inte repeteras.[2]

Det var under den långa väntans tid i högkvarteret i Vilna, där man med spänning motsåg världstyrannens attacker, samt under den ansträngande reträtten till Smolensk som Armfelt nedskrev ovanstående meddelanden till sin »unge vän». Om fälttåget, dess vedermödor, missräkningar och misstag, utlät han sig ganska litet, men gjorde dock en och annan gång antydningar om de tankar han hyste och dem han mycket oförblommerat gav till känna både i lägret och i breven till andra korrespondenter. Ironiskt uttalade han sig om sina motståndare le grand chancellier greve Rumjanzoff, som förtjänade repet om

---

[1] *Åbo akademi* I: 296–300.

[2] Till Haartman $^{30}/_{6}$, $\frac{3.\ 7.}{21.\ 6}$, $\frac{5.\ 7}{25.\ 6}$ 1812. Av opportunitetsskäl fick Armfelt även senare kompromissa med sina principer, såsom då han vid årets slut på ett ganska ledigt sätt utverkade Melartins utnämning till teologie professor, ehuru han tidigare förklarade att M. inte hade någon »vocation» att bliva präst. Till Haartman $\frac{3.\ 7.}{21.\ 6}$ 1812, *Åbo akademi* I: 293, 299–301; (Takolander, *E. G. Melartin* I: 83–93.

freden med Turkiet inte blev ratificerad, och den förlupne preussiska generalen Phull, vars fälttågsplan motsades av alla som hade litet förstånd, men följdes av kejsaren — med allom känt resultat. Men soldaterna slogos som djävlar och flere generaler voro utmärkta. Från det förskansade lägret vid Dvina, dit hären dragits från Vilna, skrev han att han hoppades att fransoserne inte skulle komma till Petersburg, men gjorde de det, borde Kommittén, »sans sonner la trompette», flytta till Viborg med sina viktigaste papper. Tvenne veckor senare, då hären redan hunnit till Witebsk, därifrån reträtten fortsattes vidare, gav han följande bedrövade skildring av situationen. »Mitt hopp är ej förlorat, ty jag kan ej förrn med livet förlora det, men jag tillstår att mig var omöjel. tro vad jag sett. Gud nåde den regent, som är à la merci av fän och rackare och som ofta bedragen av ytan tror sig äga i sin makt betydel. saker som fela. Vår verkel. superbe armé har ingen corps topographique, ingen police el. espionage militaire, således beständigt okunnig om vad fienden gör och om naturen av egna rörelser; marcher, som skola vara 15 värst, äro 40, positioner som skola vara goda är ej för en timma tenabla, och så vidare. Jag tillstår att allt detta lagt till millioner oordningar i marcher, ett enormt bagage m. m. gör oss alldeles ej stridbare, då man vet vad för en satan man har att göra med, kan man ej vara vid gott lynne. Emellertid var det kejsaren gjort för att electrisera sin nation à propos, den herren förtjänade att vara väl och troget tjänt — men var finna bröd i öknen?»

Såsom tidigare nämnts, tog Armfelt, med anledning av kejsarens uttalade önskan, initiativet till uppsättandet av några finländska jägarbataljoner, vilka skulle inför världen bära vittne om hans landsmäns rikstrohet, och även Haartman uppmanades att i sin stad verka till fromma för företaget. För att detta skulle lyckas, var det av vikt att på olika sätt stimulera den allmänna folkopinionen till uppoffrande lojalitet. Särskilt var Armfelt mån om att biskop Tengström med sitt goda huvud och sin lediga penna deltog i upplysningsarbetet. Genom sin sekreterare hade han i början av 1812 uttalat för denne den önskan, att böndagstexterna skulle »alludera på våre krigiske och kinkige conjuncturer», under vilka »man väl behöver bedja, det oss må väl och icke illa gå». På vårsommaren, då man var stund motsåg krigets

början, bad han biskopen författa och till kejsarens approbation sända en krigsbön, »lämpad efter de känslor vi finnar böra hava för var monark och som i farans stund skola fördubblas.»[1] Den ryska översättningen uppdrog Armfelt åt Haartman, som emellertid borde konsultera en rysk präst, »car», menade han, »il ne faut pas oublier que la langue qu'on parle à Dieu est bien différent de celui qu'on adresse aux hommes». När bönen slutligen anlände, uttalade Armfelt för Haartman som sin mening, att början var bra, men att resten kunnat produceras av en bondkaplan och inte erfordrat en Tengströms geni — »mais — tillade han spetsigt — ce jesuite n'y est pas allé de bon coeur et craint cependant; voilà bien l'homme! et l'homme prêtre!» — Vad för övrigt opinionen i Finland beträffade, var Armfelt visserligen inte alldeles belåten därmed, men han trodde att där åtminstone inte fanns sådana förrädare och spioner åt Bonaparte, som han var viss på att existerade i fältlägret. »Med Guds hjälp — förklarade han — skulle aldrig Bonaparte finna sådana rackare i Finland. Fela vi i moralité, så fela vi ej alldeles i sunt förnuft, och hans instrumenter äro aldrig underkastade annat öde än sönderbrytas, då de opphöra att vara honom nyttiga.»[2]

---

[1] *Åbo akademi* I: 502—503.

[2] Till Haartman $^{9}/_{6}$, 15/27 juni, $^{30}/_{6}$, $\frac{5.\ 7.}{25.\ 6}$, 1/13 juli, odat. började i Witebsk, $\frac{23.\ 7.}{4.\ 8}$ 1812. Den $^{30}/_{6}$ bebådade Armfelt för Haartman att han skulle få mottaga i och för översättning une chose magnifique, ett manifest av kejsaren. »Cette pièce contient — förklarade han — *tout* et ne laisse plus rien dire à personne — c'est une appelle à la nation, à l'univers où la moderation, la justice et le bon droit parlent aux coeurs et à la raison.» — Även Ehrenström önskade Armfelt sätta i rörelse för att stimulera opinionen i Finland, men var inte säker på att det skulle lyckas. »Ehrenström est un de nos plus fortes plumes — skrev han till Haartman ($^{30}/_{6}$) — mais il craint de s'avancer depuis qu'il a été victime de mon audace». Och en annan gång, då Ehrenström skrivit till honom om redaktionen av allmänna tidningen, yttrade han i samma stil till Haartman: »s'il etoit moins susceptible et tremblens (!) politique, il a certes tout ce qu'il faut pour la bien faire.» (Odat. började i Witebsk). Emellertid publicerade Ehrenström senare på sommaren i Åbo allmänna tidning tvenne märkliga upprop till Finlands innebyggare.

II.

I början av augusti upphöra breven till Haartman. Armfelt hade då anlänt med den retirerande armén till Smolensk, trött av marscherna, utträkad av den betydelselösa roll han spelade i högkvarteret och oroad av den föreställningen att han råkat i kejsarens onåd.[1] I mitten av månaden lämnade han staden för att återtaga sin plats i Kommittén, men knappast hade han hunnit till Petersburg, innan han på hög befallning nödgades fortsätta färden till Åbo för att närvara vid kejsarens och den svenska kronprinsens möte därstädes. Återkommen till Petersburg, lämnade han ledningen av Kommittén i andra händer för att övertaga förvaltningen av generalguvernörsämbetet under tiden för greve Steinheils deltagande i kriget. Vikariatet fortgick inpå april följande år, då Armfelt återinträdde i Kommittén. Men här avstannade så småningom arbetet till följd av kejsarens personliga deltagande i kriget, varav följde att föredragningarna på högsta ort upphörde intill högsommaren 1814. Anledningarna till kontakt mellan Kommitténs ordförande och expeditionssekreterare minskades således från hösten 1812, men alltjämt fortbestod samarbetet i akademiska ärenden, i fråga om vilka Armfelt erhållit av kejsaren utvidgad handlingsfrihet.

Främst var det naturligtvis det mekaniska arbetet, uppsättandet och expedierandet av skrivelser m. m. som sysselsatte kanslerssekreteraren. Dessutom fick han då och då i uppdrag att i skrivelser till prokansler, rektor eller någon enskild consistorialis framföra kanslers uppdrag och anvisningar. Så uppmanade han i april 1813 i kanslers namn Tengström att med anledning av anmärkningar, som gjorts mot kansler, meddela vederbörande att kejsaren bemyndigat honom att i monarkens frånvaro avgöra alla saker av mindre vikt rörande akademien; mot slutet av året, då en del adjunkturer skulle besättas, framförde

[1] Under de sista veckorna hade föredragningen av finländska ärenden upphört till följd av kejsarens avresa från lägret, och Armfelt önskade därför sammanträffa med monarken. Med två timmars konversation skulle han uträtta mer än med 100 brev. Till Haartman $\frac{23.\ 7.}{4.\ 8.}$ 1812.

han kanslers önskan att genom Tengström få vissa upplysningar. Följande år framförde han kanslers önskan om Tengströms åtgärd med avseende å utgivandet av en rysk grammatica, som mycket intresserade Armfelt. I slutet av 1812 lät Armfelt genom Haartman akademiens rektor veta, att han förmärkt, hurusom universitetslärarne alltsedan Speranskys tillträde till kanslersämbetet upphört att insända uppgifter över sin undervisning, varför rektor anmodades att vidtaga den åtgärd sakens beskaffenhet krävde. Av professor G. Bonsdorff infordrade Haartman på kanslers befallning kostnadsförslag för ett nytt växthus o.s.v.[1]

Men Haartman var inte nöjd med att blott spela rollen av en utförare av kanslers uppdrag. Om han än då och då kunde anspråkslöst tala om sin ringa erfarenhet och sitt bristande inflytande på kansler, underlät han inte att i skrivelserna till sin nådige farbror biskopen ganska bestämt uttala sina meningar och förhoppningar med avseende å akademien och dess lärare, därvid någon gang uttalande en annan mening än den kansler i sin åtgärd följt. I en skrivelse till Tengström (18/2 1814) uttalade han, hurusom hans strävan gick ut på att i allmänhet bilda sig en självständig åsikt om de ärenden som förelågo. Det hörde, förklarade han, till hans principer, att en ung människa uti de saker, där han endast passivt agerar, bör följa sin egen övertygelse, förutsatt att han icke legert grundat den, utan med största möjliga köld och nogaste eftertanke. Om även denna övertygelse var oriktig, så led ingen därav och han själv upplystes om sina misstag och vande sig småningom vid »den självständighet, som för varje högre ämbetsman är lika nödvändig som den politiska för en stat, om han ej annors skall falla uti de mäktigares händer, som omgiva honom». »Jag har trott mig skyldig Farbror denna uppriktiga bekännelse — fogade Haartman till sin förklaring — för att ådagalägga, det jag icke utan skäl uti flere akademiska saker följer min övertygelse. Sådant har ju icke någon menlig verkan så länge vi hava en canceller, som *själv* deciderar; och får akademien med tiden någon annan, sa torde även min befattning upphöra.» För övrigt, förklarade

[1] Haartman till Tengström 5/6, 5/11 1813, 28/2 1814, *Åbo akademi* I: 331 m. m.

Haartman en annan gång för Tengström, sökte han bedöma sakerna fullt objektivt. »Det skulle vara smärtande för mig — menade han — om någon kunde tro, att personliga relationer influera på mig uti affärer.»[1]

Även på ett aktivt sätt kunde Haartman någongång ingripa i akademiska ärenden. Så uppgjorde han på hösten 1813 för Armfelts räkning och med anledning av dennes uttalade missbelåtenhet med vissa delar av undervisningen ett betänkande, vari han uttalade sina tankar om nödiga förbättringar i de olika fakulteterna, särskilt inom den juridiska och den medicinska. Förslaget blev åtminstone till vissa delar godkänt av Armfelt och inverkade säkerligen på det initiativ han i slutet av 1813 tog till studiernas befrämjande i den sistnämnda fakulteten.[2]

I skrivelserna till sin nådige Farbror biskopen tog sig Haartman, såsom redan nämnts, ofta anledning att instämma i Armfelts åsikter och att på ett berömmande vis uttala sig om hans avsikter och tillgöranden med avseende å akademien. Då han i slutet av 1813 meddelade biskopen om några adjunktsutnämningar, som tagit en tids uppskov, men slutligen avgjorts enligt konsistorii önskningar, framhöll han gentemot dem som med anledning av dröjsmålet uttalat oblida omdömen om kansler, att Armfelt var »lika mån om författningarnas efterlevnad som han söker att belöna förtjänsten». »Farbror täcktes härav — fortsatte han bl. a. — finna att kansler sökt förnöja en och var; jag hoppas även att han vunnit detta ändamål och att de åtgärder han nu vidtagit skola hava en lycklig verkan. Man lär vid akademin liksom annorstädes av denna sak lära sig att suspendera sitt omdöme om allt, vars utgång man ej sett. De revolutionärer — för att nyttja Calonii uttryck — som uti den akademiska corpsen böja sin ilskna tunga emot dess överstyrelse, torde dölja sin skam för en mera rättvis allmänhets åsyn.» Med harm uttalade han sig om en insidiös rapport, som tillsänts Armfelt rörande hinder för den redan nämnda ryska grammatiken och som av Tengström bemöttes. »Jag känner ej — förklarade Haartman indignerad — vem som avlämnat denna och andra

[1] Haartman till Tengström $^{18}/_{2}$ 1814, $^{10}/_{2}$ 1815; *Åbo akademi* I: 619.
[2] *Åbo akademi* I: 336—339.

av samma kvalitet, men vare sig vem som helst, så är det ovärdigt att så missbruka excellensens förtroende och hans varma nit för allt gott och nyttigt. Det överskrider gränsen av all anständighet att hos en man av det anseende och den karaktär som excellensen Armfelt anmäla sådana osanningar, som den ifrågavarande. Om sådant sker i den politiska världen, borde dock vår respublica litteraria vara befriad ifrån dylikt.»[1] — I den uppseendeväckande konflikt, som under loppet av år 1813 utspann sig i konsistorium med anledning av en meningsskiljaktighet mellan professorerne Calonius och A. J. Lagus och som ådrog både prokansler och consistoriales en allvarsam — och mycket välförtjänt — tillrättavisning, gav Haartman ganska oförskräckt till känna att han delade kanslers förbittring över vad som passerat. Kanslers resolution i tvistemålet torde ock varit av honom formulerad. Men om han avgjort ställde sig på Armfelts ståndpunkt, underlät han inte att i vackra och vördsamma ord giva uttryck åt sin erkänsla och aktning för biskopen, som tog sig så illa av denna och en annan admonition, att han en tid var betänkt på att söka befrielse åtminstone från prokansleriatet, kanske t.o.m. från biskopsämbetet.[2]

Emellertid förefaller det som om den unge kanslerssekreteraren, vars självkänsla växte med åren, skulle tyckt att hans chef inte alltid visade honom tillbörligt förtroende, utan avgjorde ärenden utan föregående meddelande med honom. Så skrev han engång till Tengström på tal om [illegible] som uppvaktat Armfelt i och för erhållande av en professur i Åbo: »Dessa privata saker komma [illegible] Excellensen har den godhet att icke därmed besvära mig [illegible] att det skett av den [illegible] med reella saker.»[3] Men om Haartman någon gång kunde känna missnöje, [illegible] hos Armfelt [illegible] mannaegenskaper [illegible] rare. Armfelt å sin sida [illegible] för Haartman [illegible]

---

[1] Haartman till Tengström [illegible]
[2] [illegible]
[3] Till Tengström [illegible]

vänliga känslor, som de vilka vi känna ur korrespondensen på sommaren 1812, om även han, såsom andra, någon gång kunde anmärka ett och annat på hans uppträdande. Så skrev han engång ($^{2}/_{6}$ 1813) till sin vän Ehrenström: »Unge Haartman har mycket goda egenskaper, men han är misanthrop, alltid av en avis contraire, brouillant, noir.»[1] Det vänliga förhållandet fortfor — såvitt vi veta utan störingar — intill Armfelts slut. Tvenne månader därförinnan berättade C. J. Walleen, som själv ansåg sig försummad av Armfelt, med påtaglig jalusi för vännen R. H. Rehbinder, att den redan dödssjuke greven underhöll sig långa stunder förtroligt med Haartman om både enskilda personer och allmänna förhållanden, uttalande sig på ett sätt som blott väckte medlidande. »A present — skrev han ironiskt — notre ami m:r H. parût dans ses bonnes graces. Il s'entretient avec lui pendant des heures entières, il l'invite à diner, il lui fait confidences et sur nos affaires et sur les personnes qui lui dirigent. Comme ce bon H. ne compte pas la discretion parmi ses autres qualitès brillantes, je sais de lui tout ce qui se passe dans ces entretiens confidentiels avec le comte, et le resultat en est que celui-ci ne saurait plus m'inspirer d'autre sentiment que celui de la pitié.»[2]

Tvenne månader senare, den 19 augusti 1814, gick Armfelt ur tiden. Händelsen, ehuru länge befarad och motsedd, väckte stor sorg och bestörtning hos dem som vant sig i honom skåda den främste värnaren av Finlands rätt och välfärd invid tronens fot. Dagen efter händelsen skrev Haartman i sorgsen stämning

[1] *Åbo akademi* I: 618.

[2] Walleen till Rehbinder $^{11}/_{6}$ 1814. Walleen var vid denna tid, såsom han själv medgav, vid ett miserabelt humör och uttalade sig med opassande respektlöshet om Armfelt. Även Haartman var föremål för hans bitande ironi. I ett senare brev till Rehbinder (16/28 juni 1814) erkände han att Haartman hade flera aktningsvärda egenskaper, men han var självkär, gränslöst ärelysten och föga älskvärd att umgås med. »Tel qu'il est — tyckte Walleen — il ne manque pas mérite, et il pourra toujours être fort utile dans la carrière où il s'est avancé avec un peu de précipitation, à la vérité». Men Walleen önskade att H. måtte med tiden fylla sin plats »non seulement à sa propre satisfaction, mais aussi à celle d'autres.» Bonsdorff, *Statsmän* s. 214. I sina biogr. anteckningar talar Haartman om sin »verkligen förtjänstfulle och skicklige vän» Walleen.

till Tengström: »Mitt sinne är i dag endast stämt för sorgen. Anledningen, varföre jag fattar till pennan, är bedrövlig: förlusten av min enda verkliga välgörare, av Finlands skyddsängel och akademiens misskände canceller. I går om aftonen lämnade greve Armfelt den skådeplats, där han visat sig under så många olika skiften, men alltid med rena avsikter och ädla tänkesätt. Hans fel, hans svagheter voro många, men var finnes den som, uppfostrad i ett fördärvat hov och bortskämd av lyckan, är utan dem? Emellertid lär det bli svårt att ersätta hans bortgång, icke vid akademien, ty hans efterträdare är där given, utan i Finlands förvaltning. Tiden skall utvisa, vem som där för hans partes.» [1]

Det var ett öppet och vackert erkännande Haartman sålunda under de första intrycken av sin sorg gav åt sitt fäderneslands »skyddsängel» och sin »enda välgörare», märkligt även därför att det avgavs inför Tengström, vars känslor för den avlidne särskilt den sista tiden varit mycket blandade, om han ock tyckes ha för Haartman uttryckt sitt bekymmer med anledning av den lidna förlusten. Smärtan häröver var desto större som man måste med oro fråga sig, vem som skulle bliva den avlidnes efterträdare, en landsman eller en ryss, och i vad mån denne skulle mäkta att fylla hans plats. Besvarande Tengströms brev med anledning av dödsfallet uttalade Haartman något senare som sin mening, att varje vältänkande finne borde dela sorgen över den lidna förlusten, och så fortsatte han: »Onekligen var Armfelt en man av sällsynta talanger och en outtröttlig verksamhet. Genom hans död blevo våra allmänna affärer liksom paralytiserade. Vi förtvivlade redan, ty alla våra fiender rustade sig till hämd. Vi trodde oss redan se vårt lilla skepp, utan styrman, äntras.» [2]

»Och dock», tillade Haartman till ovanstående skildring av stämningen vid tiden efter Armfelts död, »huru orättvisa voro

---

[1] *Åbo akademi* I: 620.

[2] Haartman till Tengström $^{4}/_{9}$ [g. st.] 1814; Åbo akademi I: 621. På grund av konsistorii hemställan hade Armfelt utlovat åt akademien sitt porträtt, som ännu inte anlänt. Haartman lovade på Tengströms uppmaning att tala om saken med änkegrevinnan. *Åbo akademi* I: 541.

vi icke? Vi glömde att Alexanders tankesätt emot Finland äro oföränderlige.» Några dagar tidigare hade nämligen kejsaren utkorat till Armfelts efterträdare landshövdingen friherre Knut v. Troil, som väl inte kunde jämföras med sin föregångare, men var en finsk man. Denna lyckliga utgång på utnämningsfrågan verkade helt naturligt lugnande på Haartman, men tyckes också inverkat dämpande på hans hänförelse för Armfelts minne, synnerligen som han samtidigt erhöll en helt personlig anledning att revidera minnet av sitt förhållande till den hädangångne. Det kom nämligen till hans kännedom att en del academici begått den stora orättvisan att tillskriva honom, den underordnade tjänstemannen, alla de obehagligheter, som vederfarits dem under Armfelts kanslerstid. För en man med Haartmans ömtåliga självkänsla föreföll en sådan förebråelse upprörande. »Kände de då ej sin kansler?», frågade han indignerad. »Varför beskyllde de hans sekreterare för de inconséquenser, som voro en naturlig följd av chefens légèra caractère? Hade jag någon del uti hans enskilda correspondance? Förde jag den penna, för vilkens sarkasmer ingen skonades? Tror man att jag ägde hans fulla förtroende? Nej. Jag skulle kunna bevisa motsatsen, men jag skulle då kanske komma att berömma mig själv, det är ej min sak. Jag var honom av hjärta och själ tillgiven, det medger jag. Men var det ett fel av den, som var honom allting skyldig?» Efter att därpå ha berört sin avlidne chefs ostadighet i fråga om löftens uppfyllande — en svaghet, som nog anmärktes av andra och som berodde på Armfelts svårighet att säga nej — utropade Haartman till slut: »Ack, vad det hade varit för en stor man, om han uti sitt sinne, sitt huvud, haft mera stadga! Oaktat alla ledsamheter jag haft av denna ostadighet, glömmer jag aldrig hans förträffliga sätt att umgås med sine underhavande, hans vänliga, hans söta (sit venia verbis) väsende.» [1]

I sitt självförsvar mot vad han ansåg för ett oförtjänt klander kom sålunda Haartman att utöva en — visserligen inte ogrundad — kritik mot sin avlidne välgörare. Vid närmare prövning fann

---

[1] *Åbo akademi* I: 621—622. Som en motsats till Armfelts ostadighet framhöll Haartman den allvarsamhet, som utmärkt Speranskys styrelse. Till Tengström $^{26}/_{9}$, $^{14}/_{10}$ 1814.

han t. o. m. att akademiens ledamöter inte alldeles saknade anledning till missnöje med det sätt, varpå Armfelt då och då utövat sitt kanslerskall. Mot slutet av året skrev han till sin nådige farbror, biskop Tengström: »Armfelts administration, om den annors kan få det namnet, är ett rikt ämne för betraktelser. Mycket kan sägas mot densamma, men i alla fall måste man med förakt anse dem av hans förra dyrkare, som nu tadla honom. De äro legio. Om akademien mindre saknar honom, anser jag det naturligt. Hans militäriska väsende hade icke annat som passade för en canceller än fonden: en värma för upplysningen och vetenskapen, som åtföljde honom under hela hans vandring.» [1]

Vi finna, hurusom tonen i dessa senare utlåtelser var en annan än i de brev till Tengström, i vilka Haartman tidigare försvarade Armfelts åtgärder, liksom i den sorgsna skrivelse, vari han notificerade förlusten av sin enda verkliga välgörare och akademiens misskände kansler. Men tydligt framgår, hurusom han bevarade aktningen för Armfelts statsmannaegenskaper och erkände hans förtjänster om fäderneslandet. Och att han inte glömde den tacksamhet han personligen var den avlidne skyldig framgår av det sätt, varpå han, såsom vi redan känna, ännu vid sin levnads slut talade om betydelsen av Armfelts ingripande i hans levnadsbana.

Som ett arv efter Armfelt tyckes Haartman betraktat frågan om valet av hans efterträdare såsom kansler. Under de förtroliga pratstunder, som han haft med den avlidne och som givit Walleen ämne till ironiska betraktelser, hade man även diskuterat den frågan, vem som skulle anses lämpligast att övertaga kanslerskapet för akademien, när Armfelt dog eller, såsom han livligt åstun-

[1] Haartman till Tengström $^{15}/_{12}$ 1814; *Åbo akademi* I: 677—678. — Haartmans förändrade uppfattning kan ha berott på utläggningar av Tengström, om vilka vi dock inte ha någon kännedom. Stor glädje beredde det honom att erfara, att omdömet om honom vid akademien förändrats. Så skrev han $^{14}/_{10}$ 1814 till Tengström: »Det var för mig en stor tillfredsställelse att höra av min nådige farbror, det academici billiga mitt förhållande uti den befattning jag haft vid deras canceller. Om någonting yttre skall kunna uppmuntra ämbetsmän, så är det visserligen människors aktning och tillgivenhet. Att vilja hava allas, är väl lika omöjligt som oklokt; men man kan med nöje arbeta, då man njuter den bättre delens förtroende.»

dade, entledigades från Kommittén. Haartmans val föll obetingat på greve Rumjanzow, hans förste chef i Petersburg, som den sista tiden trätt i amikala relationer till Åbo akademi. Väl hade Haartman tidigare känt sig manquerad av denne, men han hade numera kommit på andra tankar och intagits av ungdomlig hänförelse för den litterärt intresserade greven, vars lov han sjöng för Armfelt och av vilken han sjäv bemöttes med mycken värdighet. »Om, som jag hoppas, gr. Roumänzoff åtager sig att vara akademie canceller, börjar ofelbart för henne en ny period», förklarade Haartman förhoppningsfullt för Tengström. »Han älskar vetenskaperne och bär aktning till deras idkare, men detta förtar icke något av den *allvarsamhet*, utan vilken säkert ingenting gott bland människor uträttas. Han hyser de mest fördelaktiga tankar om akad:s lärare och är samt *kan ej komma* uti relation med hennes talrika avundsmän, som under den vanhälgade egiden av nit för fosterlandet tillfredsställa sina egne små passioner. Quam mimine ornatus erat defunctus cancellarius noster illis virtutibus, experietur sera posteritas.» Skulle emellertid Speransky, om vars återkomst till Petersburg det ryktades, återfått sina förra ämbeten, så hade, enligt Haartmans mening, konsistorium utan tvivel bort atervälja honom, som varit »akademien verkligen tillgiven.»[1]

Armfelt hade tidigare avskytt rikskanslern Rumjanzow såsom en politisk motståndare i fråga om Rysslands förhallande till Frankrike, men Rumjanzow var redan länge distanserad från politiken och det hörde till Armfelts egenheter att använda även motståndare och för honom misshagliga personer på platser, där de kunde vara till nytta. Han lät därför sin gamla motvilja falla och instämde i den uppfattning om Rumjanzows lämplighet som kansler, som förfäktades av hans unge vän. »Hans tänkesätt emot Rumjanzoff — skrev denne en tid senare till Tengström — hade i sednare tider mycket förändrats, och vad var naturligare? Han bedömde honom först endast efter sitt hat till Napoleon — liksom ingen kunde vara bra karl för det att den icke gillade ett nytt krig? Dessutom delade den sal. mannen med alla hovmän ett gemensamt bemödande att ensam njuta monarkens

[1] Haartman till Tengström 10/10, 14/10 1814.

förtroende.»[1] Så långt gick Armfelt i sin sinnesförändring gentöver den förre motståndaren och medtävlaren om kejsarens förtroende, att han — efter vad Haartman berättade — engång lät undfalla sig den önskan att Rumjanzow måtte efterträda honom vid akademien, när han dog. Detta yttrande av den genom långvarig sjukdom försvagade statsmannen blev en god utgångspunkt för Haartman, då han efter Armfelts död inledde i brev till sin nådige farbror prokanslern en av ungdomlig iver och stor patos utmärkt aktion till förmån för Rumjanzows val till kansler för akademien. I vad mån denna aktion inverkade på valkorporationen i Åbo, må lämnas därhän — resultatet blev emellertid att konsistorium enhälligt förenade sig om att hemställa om Rumjanzows utnämning. Men Rumjanzow undanbad sig hedern, och konsistorium och kanslerssekreteraren fingo rikta sina tankar åt annat håll.[2]

---

[1] Till Tengström $^{1}/_{11}$ 1814.

[2] Se närmare härom *Åbo akademi* I: 664—683 och Danielson-Kalmaris uppsats *Turun akatemian kansleriasia 1814—1816* i Hist. Aikakauskirja 1912.

Meddelanden och aktstycken.

Fredrik Cygnæus och A. E. Nordenskiöld.

Då Fredrik Cygnæus vid promotionsfesten år 1857 höll sitt bekanta, polemiska tal med anledning av A. E. Nordenskiölds uppträdande, kunde han icke ana konsekvenserna. Nordenskiöld förivrade sig, det blev skandal, och saken kom till generalguvernören Bergs öron. Händelsen blev en godbit för greve Berg, Nordenskiöld måste överge sitt fädernesland och Cygnæus förlorade många sympatier, särskilt bland den studerande ungdomen.

Tio år senare var, frågan om Nordenskiölds anställande som professor vid Helsingfors universitet i högsta grad brännande. Konsistorium hade enhälligt givit sitt förord åt Nordenskiöld, och vicekansler, general Indrenius hade förenat sig härom, dock försiktigtvis påpekande, att han därmed endast uppfyllde sin formella skyldighet, utan att vilja genomdriva en utnämning mot generalguvernören Adlerbergs önskan. Det var, såsom jag i en tidigare uppsats visat[1], Nordenskiölds »rabulistiska» tal, som fortfarande spökade i generalguvernörens och gendarmeriets öron. Troligen var det rätt allmänt bekant, att svårigheter mötte, ty medan ärendet ännu hängde oavgjort i Petersburg, ingrep Cygnæus, ehuru nyssbliven emeritus, och skrev ett briljant brev till greve Alexander Armfelt. Det var icke första gången han vände sig till greven — hans ingripande till förmån för studenterna efter den »Nordenstamska balen» år 1851 är bekant — men resultatet blev denna gång icke det åsyftade; i november 1867 kom avslaget från Petersburg, och de försök som år 1874 gjordes för att återbörda Nordenskiöld strandade på dennes ovillighet att dåmera lämna de rikare möjligheternas land, Sverige.

Cygnæus' brev till Armfelt må här avtryckas såsom en gärd av rättvisa åt hans ridderliga strävan att gottgöra, vad han utan personlig avsikt brutit mot Nordenskiöld, och såsom ett bevis för hans ovanliga förmåga att uppfatta och uppskatta genialiteten hos andra,

[1]) *»Frågan om A. E. Nordenskiölds återflyttning till Finland»* i denna tidskrift, årg. 5, s. 126 ff.

t. o. m. hos en, av vars uppträdande han en gång känt sig så djupt sårad. Brevet, som bevaras i Alexander Armfelts brevsamling i Statsarkivet, lyder:

»Eders Excellence!

Jag nedskref ett längre bref hvari jag sökte motivera vigten af den sak, hvilken jag nu, efter närmare besinnande, sammanfattar i nedanstående rader. Saken sjelf torde förorsaka Eders Excellence så tillräckligt bekymmer, att jag begynte finna det mindre anständigt att öka bråket genom vidlöftiga andraganden.

Frågan gäller Adolf Nordenskjöld. Eders Excellence erinrar sig möjligen (!) ännu, att han för tio år tillbaka händelsevis förorsakade mig mera förargelse och chican, än någon annan mensklig varelse hittills det förmått. Redan den omständigheten berättigar N. naturligtvis till anspråket, att jag ännu i denna stund, liksom då förtiden[1], skall söka af alla krafter befordra hans bästa. Men denna hans obestridliga merit är ingalunda hvarken den enda eller den högsta som ålägger mig en sådan pligt.

Nordenskjöld är begåfvad med föga vanliga intellektuela krafter och derjemte med en lika sällsynt energi att göra bruk af dessa. Finlands Universitet vore i närvarande stund högeligen i behof att genom dylika kapaciteter förstärkas. I vidrigt fall är fara värdt, att Högskolan degraderas till en — *trivialskola.*[2]

Ledd af mer eller mindre lumpna bevekelsegrunder, har man sökt ställa spöken af Nordenskjölds rabulism i hans ynglingaår framför hans befordran till akad. lärare härstädes. Men sjelfva det sätt, outsägligt enfaldigt i åminnelse, hvarpå beviset på denna rabies framskaffades och begagnades, är väl den allra eklatantaste vederläggning af deras mening som tro att en smula snille bör betraktas såsom öfverflödsvara vid vårt lands Universitetet. Och högst öfverraskande förekommer det att sedan J. V. Snellmans exempel på ett så lysande sätt lagt för öppen dag, att en tio gånger argare rabulist än N. någonsin varit, kunnat förvandlas till den trognaste bland trotjenare, farhågor uppstått vid anställandet af en jemförelsevis så oförargelig matador.

Blir N. nu i elfte stunden tillbakastött efter alla de förhoppningar och löften, som föranledt honom att vilja taga ut steget tillbaka öfver Ålands haf, så komprometteras, utom mången annan, obarmhertigt äfven Den, hvars pålitlighets helgd Herr Grefven väl vore den sista att önska se äfventyrad. Äfven af detta, liksom så många andra skäl bönfaller jag att Eders Excellence måtte sätta i verksamhet allt sitt

---

[1]) Enligt E. Nervander, *Minne af Fredr. Cygnæus*, s. 275, tog Cygnæus redan vid konsistorii sammanträde den 5 juni 1857 »ivrigt parti för den komprometterade Nordenskiöld.»

[2]) Märk att Cygnæus, innan han vann anställning vid universitetet, trälat som rektor för trivialskolan i Helsingfors.

inflytande till förekommande af denna intellektuela frostskada, som hotar att lägga råga på alla materiela, hvaröfver man dessa tider ömkligen klagar.[1] Min, på allvarligaste begrundande af saken stödda öfvertygelse är den, att den liberalaste åtgärd är äfven den loyalaste.

Jag har, såsom själ och samvete mig ålagt försökt göra till en verklighet den rätt, som den nominella hederstitel, för hvilken jag har Eders Excellences ynnest att tacka, tyckes innebära.[2] Måtte detta örsta bruk deraf icke synas ett alltför oförlåtligt missbruk.

Med oföränderlig vördnad etc.

Fredr. Cygnæus.

Helsingfors, d. 24 sept. 1867.»

H. E. Pipping.

[1]) De ödesdigra septemberfrosterna 1867 hade nyss inträffat.
[2]) Cygnæus hade samma år erhållit statsråds titel.

Översikter och granskningar.

Ernst Troeltsch.

Ernst Troeltsch: *Gesammelte Schriften IV: Aufsätze zur Geistesgeschichte und Religionsphilosophie herausgegeben von Dr Hans Baron* — Tübingen 1925.

I företalet till första bandet av den bok, som var ämnad att bli hans opus magnum, »Der Historismus und seine Probleme», utlovade E. Troeltsch ännu en del som skulle sysselsätta sig med vad han kallade »materiale Geschichtsphilosophie» d. v. s. ge en framställning av Europas andliga utveckling. Denna del blev aldrig skriven till följd av Troeltsch' plötsliga död. Som ersättning få vi ovannämnda bok, vari utgivaren Hans Baron sammanfört en massa uppsatser och recensioner från åren 1897—1923 (en del av dem ss. Renaissance und Reformation, Die Aufklärung, Der Deismus, Das Neunzehnte Jahrhundert förut välkända), vilka tillsammans ge en rätt fyllig bild av Troeltsch' åsikt om den europeiska andens historia. Dessutom har utgivaren tillagt »Zusätze und handschriftliche Erweiterungen» till de enskilda artiklarna, och en Troeltsch-bibliografi. Det är sålunda ett fragment vi ha framför oss men ett fragment som i idérikedom och skarpsinne ger mer än många fullbordade verk. — Jag kan här blott ingå på några punkter. Boken inledes av en uppsats *»Meine Bücher»* som ger en högst intressant bild av en modern tysk historikers andliga utveckling. — Den därpå följande uppsatsen *»Religion, Wirtschaft und Gesellschaft»* är en djupgående principundersökning. Emot all ensidighet hävdas såväl det religiösas som det ekonomiskt-socialas egenart. Deras förhållande till varandra är »ein Verhältnis der Wechselwirkung, das stets erst von Fall zu Fall aufgestellt werden kann und wo bei der Unbewusstheit der Vorgänge die Initiative des einen oder anderen Elementes sehr schwer festzustellen ist.» Kristendomen är den mest förinnerligade av religionerna, men därigenom uppstå just för *den* svåra problem. — T. hade i slutet av »Der Historismus» uppdragit konturerna till en europeisk »Geistesgeschichte»: De historiska förutsättningarna för den moderna världen — och varje historisk betraktelse strävar ytterst att förstå *den* — äro den

hebreiska profetismen, det klassiska Grekland, den antika imperialismen och den västerländska medeltiden. På dessa fyra grundpelare vilar nu den moderna världen, som, efter en kort gryning i senmedeltiden med statsabsolutismens och profankulturens uppkomst och efter reaktionen under det konfessionella tidevarvet ända till engelska revolutionen, börjar med upplysningen. — Antiken har T. ej hunnit skildra. Men den hebreiska profetismen har han tecknat i »*Glaube und Ethos der hebräischen Profeten*». Kärnan i den hebreiska profetismen är en nationellt-religiös exklusivitet, som ej kan förklaras blott förstås. Ur den utvecklar sig sedan en religiös-etisk idé, som frigör sig från den nationella jordmånen och i kristendomen blir en världsmakt. — »*Die alte Kirche*» är Troeltsch' kanske genialaste verk, en mästerlig analys av ett svårt problem. Då dessutom frågan om »Kristendomens uppkomst» just f. n. är livligt diskuterad, är det skäl att något närmare dröja vid Troeltsch' inlägg i debatten. Han förklarar att »kristendomens uppkomst» är en oriktig formulering, det borde heta »kyrkans uppkomst». Ty »das Christentum ist von Hause aus nicht anders als die katholische Kirche.» Kristendomen är ej »Jesu enkla lära», utan katolicismen är det naturliga, historiska resultatet av Jesu verkan. *Dess* uppkomsthistoria är ett olösligt vetenskapligt problem. Vi ha blott c:a 150 e. Kr. den väsentligen färdiga kyrkan framför oss med sin egen tradition om sin uppkomst. Blott genom konklusioner à posteriori kan man söka analysera dess uppkomsthistoria. T. opponerar sig mot den riktning som anser kristendomen, i varje fall katolicismen, som en produkt av hellenismen. Med kyrkan kommer något alldeles nytt in i historien. Varken Jesus, urförsamlingens uppståndelsetro, Paulus eller kyrkotanken äro senantika. Dess kärna är viljedynamik i motsats mot antikens statiska vara. Men å andra sidan är kyrkan i mångt och mycket antikens fulländan. Mysteriereligionerna, den stoiska etiken, den neoplatonska askesen, universalismen äro strömningar, som kyrkan förutsätter. »In Wahrheit ist die Kirche keine seine Entfaltung des Evangeliums aber auch keine solche des Hellenismus. Sie ist vielmehr das Sammelbecken, in das alles zusammenströmt, und gerade erst dadurch die historisch wirksame Kirche oder die neue Christusreligion». »Nur auf der Grundlage des Katholizismus ist die geistige. Geschichte des Abendlandes zu verstehen. — Några följande uppsatser — *Epochen und Typen der Sozialphilosophie des Christentums; Das christliche Naturrecht; Das stoisch-christliche Naturrecht und das moderne profane Naturrecht* — variera tankar, som uttalats i »Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen». Troeltsch berömda — och förkättrade indelning av de kristna religiösa organisationerna i kyrka, sekt och mystik betonas även här. — Slutligen följa en rad längre uppsatser av vilka de flesta äro välbekanta: *Das Verhältnis der Protestantismus zur Kultur; Luther, der Protestantismus und die moderne Welt; Calvinismus und Luthertum; Renaissance och Reformation; Das*

Wesen des modernen Geistes. Die Aufklärung: Die englischen Moralisten des 17. und 18. Jahrhunderts: Der Deismus; Leibniz und die Anfänge des Pietismus; Der deutsche Idealismus; Die Restaurationsepoche am Anfang des 19. Jahrhunderts; Das Neunzehnte Jahrhundert. Det är omöjligt att här ingå på dem. Jag får hänvisa den intresserade till min uppsats »Reformationens kulturbetydelse» i nästa oktoberhäfte av Finsk Tidskrift. — Bland recensionerna intressera mest de om Spengler och Wells. I Spengler ser Troeltsch den tyska romantikens sista utlöpare, i Wells den västeuropeiska positivismens. Den ene är optimist och demokrat, den andre pessimist och aristokrat. Den ene är evolutionstroende, den andre relativist. — Slutligen diskuterar T. i en recension »*Die Revolution in der* Wissenschaft» den antipati mot fackhistorien, som gör sig gällande i våra dagars Tyskland — och även annorstädes. En neoromantik har vuxit upp, som fordrar »en ny vetenskap». Utgången av striden är oviss — säger T. — men hans tro är, »dass alle diese Erscheinungen sehr ernst zu nehmen sind und sehr tief gehen.»

Ett referat av en bok som denna måste bli ofullständigt, även om referenten varit sin uppgift vuxen. Dock vågar jag hoppas att det framgått att denna bok hör till dem, som böra läsas om och om. Det är en lisa att engång få vandra på de stora vidderna.

E. N. Tigerstedt.

Biografisk litteratur.

TEKLA HULTIN: *Taistelun mies.* Piirteitä Jonas Castrénin elämästä ja toiminnasta. Muistojulkaisu Karjalan Kulttuurirahaston isännistön toimesta. Otava 1927. 182 s. 4:o. Pris Fmk 50.

Under ovanskrivna titel har dr T. Hultin publicerat en förtjänstfull biografisk studie, i vilken Jonas Castréns stridbara gestalt avtecknar sig mot en tidsbakgrund, omfattande närmare ett halvt sekel.

Det beslutsamma, stridbara draget har Castrén från Österbotten, där hans förfäder i flere led hade verkat som präster. Men även pietismen har spelat en roll i hans uppfostran. Då han föddes, 1850, tjänstgjorde fadern, Zachris Castrén, som adjunkt i Pyhäjärvi hos Jonas Lagus, känd i pietismens historia. Hans mor, Leontine Reuter, var djupt gripen av pietismen: hennes väckelse skedde vid det ryktbara bröllop som avbröts av den unge C. G. v. Essens väckelsetal, hon har givit stoff till en del av Juhani Ahos berättelser ur pietismens historia, och han skildrar henne som »en av väckelsens idealgestalter».

I det pietistiska hemmet var Jonas aldrig pietist, icke ens under barndomens bildbara tid. »Jag glömmer allt som oftast Jesus, och då är jag självsvåldig och stygg», skriver han åttaårig till sin ett år äldre

kusin. »Jag tänker att nog hinner man ju ännu bättra sig som äldre. Men illa kan det vara att uppskjuta med saken till dess.» Den realistiska livsåskådning, som vid hans inträde i studentlivet var gällande, ägnade sig, såsom förf. anmärker, föga för pietistiska väckelsemetoder; modrens brev med de ständiga förmaningarna kommo från en förgången tidsålder och kunde icke tilltala en student på 70-talet. Förhallandet mellan mor och son blev allt kyligare; men livet igenom bevarade sonen sin aktning för kyrkan och religionen, medan han gick fri för det trånga, fanatiska draget, som så många av den finska rörelsens förkämpar buro med sig från pietismen.

För en djupare karakteristik av Castréns personlighet har förf. saknat material. Samtida brev flyta sparsamt i biografin, och även de personliga minnena ha förbleknat. Förf. har därför begränsat sin uppgift till en framställning av Castréns offentliga verksamhet, även den i källorna ofta knappt belyst. Språkstriden i Studentkåren på 70-talet kunde ju gärna skildras i korthet. Men även för en framställning av Castréns lantdagsverksamhet saknas det förarbete, som skulle stått till buds, ifall bondeståndets historia varit utförd efter samma program som S. Nordenstrengs Borgarståndets historia. Förf. ger i alla fall en livfull redogörelse för Castréns roll i bondeståndet och striden mellan »de unga», vars ledare han var, och »de äldre» under A. Meurman.

Castréns egentliga politiska bana begynte år 1891, vid tiden för de ryska angreppen under greve Heiden. Den oförskräckta beslutsamhet, varmed Castrén då, i förbund med de svenske, övergav språkstriden och slöt sig till motståndspolitiken, har helt visst betytt mycket för det ungfinska partitagande, som så avgörande ingripit i vår politiska historia. De häftiga anfallen mot honom i gammalfinska pressen visa i sin mån detta. Av moderns brev, som förf. citerar, ser man huru hon oroar sig för sonen, även om hon icke trodde, att »han blivit viking» eller »sällskapade endast med vikingar som Born och hans gelikar». I övrigt vilar sekretessens slöja alltjämt över tidens motståndsarbete. Av min far, som deltog i dess hemliga möten, har jag den föreställningen, att Castréns roll var betydande. Därpå tyder också det sensationella ingripande av våra regeringsmyndigheter, varigenom Castréns återval till bondeståndet förhindrades och hans lantdagsmannaverksamhet avbröts. Förf. uttalar sig ej därom, huruvida Yrjö-Koskinens finger var med i den historien.

Castréns privata advokatverksamhet behandlar förf. kort och skyndar till ofärdsåren på Bobrikovs tid. Så viktig än Castréns roll var under denna period, gör sig dock bristen på personliga detaljer gällande, och tidsbakgrundens utmålning är understundom nog utförlig; förf. har ju ock personligen varit livligt engagerad i tidshistorien inom samma meningsflock, som Castrén tillhörde. En det passiva motståndets fasta och bestämda förkämpe, är det han som präglar slag-

ordet »ett sinne, om ock två språk». Han blev det trogen, även då de finska partierna efter storstrejken 1905 och frihetskriget 1918 återgingo till Snellmans lära om enspråkigheten och den finskspråkiga nationalstaten. De brev av Castrén, som förf. är i tillfälle att citera, beröra värnpliktstrejken och karakterisera den fasthet, varmed han tillbakavisade den gammalfinska eftergiftspolitiken. Förf. anmärker på Castréns bombastiska språk i dessa brev till meningsfränder landet runt, men hon tillägger riktigt, att den, som levat med i dessa tider, vet att orden icke voro fraser.

Rörande Castréns förbindelser vid det danska hovet och med änkekejsarinnan Dagmar ger förf. en utredning av detaljer, som åtminstone för undertecknad varit obekanta. De knötos redan 1901, med Ivar Berendsens tillhjälp, för att efter Castréns landsförvisning växa i betydelse, särskilt efter Bobrikovs död och de händelser, som därmed sammanhängde. De s. k. Dannebrogartiklarna, av Castréns hand beteckna höjdpunkten av denna verksamhet; förf. lämnar en del nya bidrag till deras historia.

Castrén var icke av den sortens män, som fastna i partikategorierna och bero av dem. Han arbetade i den passiva motståndsrörelsen, men utan att tillhöra kagalen, och han upprätthöll förbindelser med andra partier.

I arbetarpartiet kallades han till hedersledamot under dess borgerliga tid, då den stod under v. Wrights ledning, och han behöll sitt intresse för arbetarrörelsen även längre fram. Från hans landsförvisningstid publicerar förf. ett till honom riktat brev från arbetaragitatorn V. Kosonen, då på agitationsresa i Amerika: i hetsiga ordalag påyrkar denne aktivt motstånd med skilsmässa från Ryssland som mål. Vid Bodenmötet 1904, som förberedde en del radikala arbetardemonstrationer, bland dem den i Djurgården på Tallbacken den 5 juni, var Castrén en av de ledande; förf:s redogörelse är stödd på Bodenmötets protokoller. Castrén förblev dock en bestämd motståndare till socialismen, sådan den uppträdde vid storstrejken 1905 och därefter.

Castrén stod icke så alltför långt från det under hans landsförvisningstid stiftade aktiva motståndspartiet, vars tankegång han närmade sig, särskilt i fråga om vår självständighet. I huvudsak höll han sig dock inom den passiva rörelsens gränser; ännu under den nya ryska kampanj, som vi hade att genomgå efter enkammarreformen och den mechelinska senatens fall, tillämpar han dess metoder och talesätt.

Men så snart världskriget utbröt, slöt sig Castrén omedelbart och utan reservation till självständighetsrörelsen och den nya aktivismen. Han arbetade för jägartanken och sökte vårt stöd hos Rysslands fiende, Tyskland. Ur den tillgängliga krigslitteraturen och andra källor har förf. framställt en bild av denna del av Castréns verksamhet, som hör till det bästa i biografin. Man ser stigningen i hans karaktär,

den brinnande fosterlandskänslan, den starka viljan, den outtröttliga verksamheten, som särskilt i Tyskland synes ha gjort mycket intryck på militärerna. Diplomatiskt skolad var denna kraft icke. »Han predikade mycket», inskjuter Fr. Wetterhoff spetsigt i sin dagbok om något möte med Stockholmsdelegationen, där Castrén deltog. Han synes ha »predikat mycket» för tyske sändebudet i Stockholm v. Lucius, som ogillade den tyska Finlandspolitiken, ja, även vid sin audiens i Stockholm hos konungen, februari 1918, »ett uppträde vars make aldrig försiggått på Stockholms slott.»

På sin rätta plats var däremot denna kraft i Viborg, vid inbördeskrigets utbrott. Det av förf. citerade utdraget ur Rantakaris läsvärda bok Vihollisten leirissä vittnar om den beslutsamhet, varmed Castrén påyrkade militära åtgärder, medan ännu en foglig eftergiftspolitik mot de röda hade kurs både i Viborg och Helsingfors. Från Viborg begav han sig djärvt nog, under de första krigsdagarna upp till Mannerheims front och den vägen till Sverige och Tyskland för vapenanskaffning m. m.

I Viborg den 23 januari 1918 dagtecknade han sin stiftelse »Karelska kulturfonden», senare tillökad genom dispositionerna i hans testamente och uppgående, då hans kapital voro placerade i Sverge och sålunda räddades undan inflationen, i vårt nuvarande mynt till mellan 6 och 7 miljoner. Han ville därmed främja den andliga och ekonomiska utvecklingen i denna landsända, som genom hela vår historia varit vår utpost mot öster. Dr Hultins bok, som bekostats med räntemedel ur denna fond, kan också anses i sin mån befordra stiftarens avsikter, då den genom sitt livliga framställningssätt är synnerligen ägnad att befästa i minnet ej blott stiftarens bild utan även bilden av det kulturella och politiska arbete, på vilket vår självständighet uppvuxit.

B. Estlander.

Underrättelser.

Torsten Hartman †. Den 31 sistlidne maj avled härstädes arkivarien i Finands statsarkiv Torsten Hartman i en ålder av nära sextio år. Under en lång och träget använd arbetstid hade han utmärkt sig som historisk forskare, arkivman och journalist. De sista åren var han ofta betänkt på att snart lämna sina ämbetsgöromål för att ägna sina krafter åt ett historiskt arbete, som kanske skulle bliva hans största, men döden avklippte hans framtidsplaner.

Såsom historisk forskare framträdde Hartman första gången med utgivandet av *Raseborgs slotts historia* (1897, 155 s.), en på tryckta och otryckta källor grundad skildring av slottets öden intill dess förfall på 1500:talet. Tvenne år senare (1899) utgav han det allmänt kända och mycket lästa arbetet *De tre gustavianerna* (409 s.), vari han meddelade en populär och överskådlig, till god del på arkivforskningar grundad skildring av de tre vännerna och »medolyckliga» G. M. Armfelts, J. F. Aminoffs och J. A. Ehrenströms levnad. Så följde hans förnämsta arbete *Borgå stads historia*, utkommet i tre delar åren 1906—1908, ett vidlyftigt verk på 764 sidor, vari förf. med stöd av omfattande forskningar gav en åskådlig och väl skriven skildring av den lilla medeltidsstadens utveckling och inre liv intill år 1900. År 1912, då hundra år förflutit sedan manifestet om Helsingfors' upphöjelse till huvudstad emanerade, celebrerade han märkesdagen med utgivandet av arbetet *Då Helsingfors blef hufvudstad* (169 s.), vari, efter en kort framställning av stadens utseende före den stora branden 1808, en redogörelse lämnades för tillkomsten av flyttningsmanifestet och för det under Ehrenströms ledning ställda nybyggnadsarbetet in på 1820:talet. När vid samma tid fråga väcktes om att utgiva en historik över Helsingfors öden och utveckling intill närvarande tid, anförtroddes åt Hartman uppgiften att utarbeta stadens historia intill år 1875 d. v. s. intill den nya kommunalförfattningens trädande i kraft — den följande tiden fördelades på flera författare. I och för detta uppdrag samlade Hartman under många år ett stort källmaterial, åt vars bearbetande han hoppades kunna ägna sig, såsnart han erhöll nödig arbetstid och arbetsro. Den förhoppningen gick, som sagt, aldrig i fullbordan.

Vid sidan av ovannämnda större arbeten var Hartman en flitig medarbetare i det av Tor Carpelan redigerade personhistoriska verket

Finsk biografisk handbok, vartill han bidrog med ett 80:tal biografier. Dessutom redigerade han praktverket *Fänrik Ståls män*, vari han skrev trettio levnadsteckningar.

Som historisk författare hade Hartman stor nytta av sin tjänstgöring vid Finlands statsarkiv, vid vilket han var fäst i nära fyra decennier. Hans tjänsteverksamhet utmärktes, efter vad från kompetent håll intygats, av stor förfarenhet i praktiskt administrativa saker samt grundlig kännedom av arkivets samlingar, varigenom han var i stånd att lämna många forskare en värdefull hjälp. Bland arbetskamraterna var han den sammanhållande personligheten.

På ett förtjänstfullt sätt skötte Hartman vidare sin uppgift som tidningsman. Efter att i några år ha arbetat i tidningen *Nya Pressen* inträdde han år 1897 i *Hufvudstadsbladets* redaktion, där han verkade främst såsom artikelförfattare. I trettio år kvarstod han på den platsen, flitigt bidragande till tidningens innehåll med uttalanden i de mest olika frågor, politiska, kulturella m. m. — han förmodade själv att de gingo upp till inemot tiotusen. Särskilt avseende förtjänade de hundratal artiklar, i vilka vårt lands rätt försvarades ur historiska och konstitutionella synpunkter mot angreppen från den ryska pressen. Hans insats i detta avseende vore värd sin egen skildring, intygas av hans kamrater i tidningens redaktion.

För sina förtjänster som historisk författare invaldes Hartman år 1905 i Finska historiska samfundet, men några andra yttre utmärkelser kommo inte honom till del. Ett inom filosofiska fakulteten senaste vår väckt förslag om att tilldela honom den välförtjänta värdigheten av doctor honoris causa fick, tyvärr, förfalla — tills vidare.

Som enskild person var Hartman en fridfärdig och anspråkslös man, som arbetade i det stilla och inte fikade efter att synas och lysa i vårt brokiga, upprörda samfundsliv, men dock genom sina tidningsartiklar utövade stort inflytande på opinionsbildningen. Bland dem som kommo honom närmare var han högt skattad för sin fasta, redbara karaktär och sitt lugna, med välvillig humor blandade väsen.

C. v. B.

Det nya landsarkivet. Den stagnation inom arkivväsendets utveckling, som i decennier kännetecknat vårt land och som varit en följd av statsmaktens ständiga obenägenhet att för saken göra ekonomiska uppoffringar, har omsider visat tecken att upphöra. En glädjande tilldragelse är, att riksdagen slutligen voterat medel för den redan länge behövliga utvidgningen av Statsarkivets lokaliteter; ett annat bevis på att utvecklingen åter tager fart är att den sedan 1890-talet av ett flertal kommittéer och auktoriteter — bl. a. dåvarande statsarkivarien R. Hausen och Finska Historiska Samfundet — beredda landsarkivfrågan med detta år tagit ett gott steg fram mot sin lösning.

Hösten 1921 gav riksdagen på basen av en inlämnad petition om bevarandet undan förstörelse av de historiska urkunderna i landsorten regeringen i uppdrag att omsider bringa den segslitna landsarkivfrågan i hamn. Statsrådet nedsatte då en ny delegation med vidsträckta fullmakter att uppgöra ett program för upprättande av landsarkiv i olika trakter av riket. Delegationen, som ännu är i verksamhet och består av förre statsarkivarien, prof. J. W. Ruuth, nuvarande statsarkivarien, dr. K. Blomstedt, prof. K. Grotenfelt och arkitekt E. A. Kranck, skulle även få skrida till preliminära underhandlingar med de lokala myndigheterna om den hjälp dessa ville lämna staten vid arkivens grundande. Resultatet av delegationens energiska arbete har varit gott. Underhandlingarna med städernas representanter ha bragt i dagen ett betydande intresse på flere håll, om ock själva lokalfrågan för de blivande arkiven varit mycket svår att lösa. I detta avseende kunde Tavastehus stad snart bjuda på ett förslag, som i många avseenden var acceptabelt. Staden erbjöd sig nämligen att åt staten för ändamålet uthyra hela andra våningen i stadens ståtliga bibliotekshus samt dessutom delar av första och tredje våningen. Även ekonomiskt blev detta uppslag till frågans lösning fördelaktigt, ty staden var villig att ingå hyreskontrakt på 30 år och att fastställa årshyran till ett belopp, som måste betecknas såsom mycket skäligt. Slutligen åtog sig staden att med beaktande av alla de önskningsmål, som från arkivdelegationens sida uttalades, sätta lokalen i fullt användbart skick och att även framgent underhålla densamma. På förslag av delegationen godkändes detta anbud, och då riksdagen i budgeten för år 1927 upptog nödiga anslag för inredning, löner och expenser, var det första landsarkivet i vårt land — om ock tillsvidare endast provisoriskt, tills en lag om landsarkiv hinner av riksdagen antagas — en verklighet.

Arkivet i Tavastehus vidtog med sin verksamhet den 1 juli detta år, sedan en av statsarkivets amanuenser förordnats att tillsvidare bestrida landsarkivarieposten. Den 8 juli utfärdades av Statsrådet provisoriska bestämmelser om arkivets uppgifter och vård. Enligt dem har det till uppgift att emottaga, förvara och ordna samt ställa till forskares och ämbetsverks begagnande alla i Tavastehus län förlagda statsmyndigheters och statsinrättningars före år 1877 tillkomna arkivalier, i några fall även sådana av senare datum. Dessutom kan det såsom gåva eller såsom deposition emottaga arkivalier av församling, kommun, privat inrättning, förening m. fl., så ock av enskild person.

Det nya landsarkivet står under närmaste inseende och ledning av rikets centralarkiv, statsarkivet, som även övervakar, att myndigheter, vilkas arkivalier flyttas till arkivet, fullgöra sina skyldigheter samt meddelar anvisningar rörande handlingarnas ordnande, inpackning och transport. Inspektionsrätt tillkommer statsarkivarien

eller av honom bemyndigad tjänsteman vid statsarkivet. Enligt instruktionen tillförordnas provisorisk arkivarie vid landsarkivet av undervisningsministeriet på framställning av statsarkivet, och om arkivets öppnande för forskare stadgas blott, att detta sker, då statsarkivet finner sådant möjligt.

Genom tillmötesgående och offervillighet hos en upplyst kommun har sålunda vårt lands historieforskning tillförts en betydande vinning. En ny forskarhärd med dess möjligheter att fördjupa vår kunskap om gångna tider och släkten har anlagts, och man hoppas blott att andra landsändar snart skola följa det givna exemplet.

(*J. E. R—s.*)

Norges medeltida tillbakagång. Prof. Oscar Albert Johnsen har i ett arbete, som förtjänar uppmärksammas, upptagit till utredning frågan om orsakerna till att Norge på känt sätt politiskt och ekonomiskt starkt gick tillbaka under den senare medeltiden. *Norgesveldets undergang, et utsyn og et opgjør* kallar han sin märkliga studie, med tillägget *Nedgangstiden* (Kristiania, Aschehoug & C:o 1924, 323 sid.). Betonande, att varken en obevisad klimatförsämring eller ett enskilt stånds, såsom adelns, nedgång i fråga om människomaterial och materiella tillgångar kan vara en tillräcklig förklaring till en företeelse som Norges politiska förfall, går han till att systemaiskt analysera alla de samverkande anledningar, som frambragte det nationellt bedrövliga tillbakagåendet. En viktig orsak till förfallet var konungadömet, eller den omständigheten att den ärftliga konungamakten blivit så gott som enväldig. Folkets självstyrelse på tingen blev starkt beskuren, och allmogen förlorade intresset för landets politiska angelägenheter. Förvaltningen kom tidigt i Norge att skötas av ämbetsmän, som voro helt beroende av konungamakten. Konungarna vinnlade sig vidare om att bygga fästningar, och det visade sig, att den som hade dessa borgar i sin hand i själva verket förmådde behärska landet. Så länge konungadömet var inhemskt gick det i alla fall, men då det övergick i de danska konungarnas händer, blevo följderna ohjälpligt olyckliga. Norge hade därtill under det tidigare kungaväldet (från och med Sverre) uppnått en drivhuskultur, som måste efterföljas av kraftuttömning. I unionskungarnas hand blev slutligen den starka kungamakten ett vapen mot landets självständighet. Konungarna läto sjöförsvaret förfalla, vilket gav hanseaterna övertaget i krigen efter 1368, och hansans övervälde över den norska handeln, som blev en följd av dess segrar, lamslog totalt det inhemska köpmansståndet, som nedsjönk i fattigdom och såg sig tvunget — nästan ända intill medeltidens slut — att syssla blott med småhandel. Trävaruexporten upphörde helt, då den ej var begärlig för hanseaterna. Ekonomisk tillbakagang för hela landet blev följden. Flottans förfall ledde till förlusten av statens skattland, de transmarina besittningarna. Aristokratien fann med sin fördel förenligt att få sina jordbruksprodukter

avyttrade genom hanseaterna och uppmuntrade deras privilegierade handel. De stora jordägarna, bestående av biskopsstolarna, klostren, kyrkorna och högadeln, sutto inne med nära $^3/_5$ av all odlad jord, men också en stor del av de återstående två femtedelarna, som tillhörde bondeklassen, var utgiven på arrende och brukades i smålotter av förpaktare (landbönder), som icke voro självägande. Därtill växte kronogodset långsamt men stadigt i omfattning. Vid tidevarvets slut var huvudmassan av frälsejorden samlad hos de få kvarlevande ätterna av högadeln. Adelns nyrekrytering försiggick blott svagt och otillräckligt genom inflyttning utifrån, medan nyadlande av inhemska släkter, märkligt nog, helt upphörde då konungamaktens innehavare uppehöllo sig utom riket. Härigenom utdog den gamla norska adeln praktiskt taget helt vid nya tidens början. Det översta samhällslagrets bortdöende på detta sätt kunde icke undgå — såsom förf. ock medger — att utöva ett ogynsamt inflytande på landets självständiga politiska, ekonomiska och kulturella liv. Den ekonomiska tillbakagången påskyndades av digerdöden, som i Norge relativt starkt synes ha decimerat de specifikt kroppsarbetande samhällslagren. Då Norge övergått från att vara en sjömakt till att bli en jordbruksstat, blev Kalmarunionen, som förband det med de agrart överlägsna grannlanden, också ekonomiskt olycklig. Med unionen följde dessutom att förvaltningen mer och mer — och delvis redan från Margaretas tid — lades i händerna på regentens danska och tyska förtroendemän, som för ändamålet placerades i Norge. Margareta förstod ock redan att driva det därhän, att biskopsstolarna besattes med hennes handgångne män. Det norska riksrådet skjutes framgent systematiskt åsido. Slottshövdingarna voro från Erik XIII:s tid utlänningar. Av unionstraktaterna upphävde den av 1450 redan Norges självbestämmelserätt och gjorde det till ett biland till Danmark med alla de ogynnsamma följder en dylik ställning kan medföra för ett land. Därtill kom, att den norska adeln tydligen saknade förmåga att göra sig politiskt gällande och uppträda självständigt gentemot kungamakten. Vid Kristian II:s erkännande kom detta slutligen (1513) till synes på ett rent beklämmande sätt, och Kristian behandlade trots svaga protester Norge helt efter gottfinnande och utan att alls förbinda sig till något som helst hänsynstagande till dess nationella egenart. I sin handfästning förklarade han sig ämna i förvaltningen använda danska o c h norska män. I själva verket begagnade han sig blott av danskar, och hans styrelse uppfattades i Norge helt som ett främmande våldsregemente. Men till allvarligt motstånd saknade det norska folket kraft och nödig sammanhållning, och då kyrkan slutligen försökte sig på ett sådant, blev det ock jämförelsevis lätt nedslaget. Som ett försök att häjda den framträngande lutherska protestantismen, segerrik i både Danmark och Sverige, var ett dylikt även dömt att på förhand misslyckas. Förf. upptar till ett rätt ingående och i hög grad intresseväckande, detaljerat skärskådande för-

hållandena under de olika unionsregenterna i tidsföljd. Som avslutning har han satt en överblick benämnd »folkeliv i nedgangstiden.»

P. O. v. T.

Danmarks Historiekällor. *Selskabet for udgivelse af Kilder til dansk Historie i dets første 50 Aar 1877—1927* är titeln på en liten skrift, som det danska sällskapet med nyss angivet namn utgivit till hugfästande av sin femtioåriga tillvaro (18 sid., København 1927). Förutom en redogörelse för sällskapets tillkomst och verksamhet under det gångna halvseklet innehåller häftet en uppräkning av alla dess sedan femtio år utgivna eller under tryckning varande urkundspublikationer, stigande till ett antal av 24. Den aktningsbjudande publikationsserien omfattar olika tidsskeden ur Danmarks historia, vittnande om stor hängivenhet för uppgiften hos sällskapets medlemmar, som nästan alla varit aktiva. Förteckningen över publikationerna är till nytta för envar, som önskar taga befattning med dansk historia.

P. O. v. T.

Bismarck om Finlands ställning. I ett antal av 100 numrerade exemplar har distribuerats en liten skrift utgörande posthuma utdrag ur memoaranteckningar av vår landsmaninna Alma von Oertzen, född von Kothen: *Bismarck, »souvenirs d'une visite à Friedrichsruh 30 mai 1894»* (Cambridge 1926, 18 sid.) Den soignerade publikationen har utförts av George H. Falkiner Nuttall, som även försett den originala texten med ett företal och förklarande noter. Av större intresse äro ett par av författarinnan anförda uttalanden av den store tyske statsmannen, vilken hon flerfaldiga gånger under sin levnadsbana, som förflöt på samhällets höjder, kom i beröring med. Under sin Petersburgtid, år 1861, säger Bismarck en gång: »Huru tungrodd än Eder fyraståndsförfattning kan förefalla i våra dagar, akta eder väl för att ändra något i denna en smula invecklade byggnad, om ni vilja undvika, att Ryssland blandar sig i saken. Det är endast på detta sätt som Finlands integritet kan bevaras.» Under det i rubriken antydda besöket i Bismarcks ålderdomshem, en mansålder senare — vilket för övrigt är utomordentligt målande skildrat —, yttrade sig hennes interlokutör tvivlande om vårt lands förmåga att i längden bevara sin ställning. Östersjöprovinsernas öde föreföll honom att vara ett bedrövligt indicium. Men han tillade om Finland: »Es ist ein wohlgeordnetes, strebsames Land, gut regiert, man hat dort Tüchtiges geleistet».

P. O. v. T.

Stadshistorisk källpublikation. Genom Stadshistoriska institutets försorg har docenten Nils Herlitz numera utgivit ett första band av *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer* (Sthlm 1927, LVIII + 525 s.). Bandet omfattar tiden 1251—1523 och återger alla de privilegie-

brev, som under medeltiden utfärdats för svenska städer; sammanlagda antalet urkunder överstiger 400. Urkunderna återgivas i kronologisk ordning, men ett stadsvis ordnat register lämnar besked om innehållet av de brev, som givits varje särskild stad. Så finner man även privilegiebrev för Nådendal, Raumo, Ulvsby, Viborg och Åbo. Ehuru de flesta av de här förekommande breven angående de finländska städerna förut finnas tillgängliga i tryck i olika källpublikationer, är denna publikation dock av oskattbart värde för den finländska stadshistoriska forskningen genom de upplysningar om städernas privilegieväsen i allmänhet, som samlingen erbjuder. Icke minst förhöjes samlingens värde genom det företal, varmed utgivaren försett detsamma; företalet ger nämligen en utredning av de former, under vilka regeringsmakten ingrep i städernas förhållanden under den tid som det föreliggande första bandet omspänner. — Arkivarien Ernst Nygren är sysselsatt med redigering av ett andra band av arbetet.

Eddaforskning. I tidskriften Fornvännens tvenne första häften för innevarande år underkastar prof. Elias Wessén *Eddadikterna om Helge Hundingsbane* en kritisk granskning. Undersökningen är av särskilt intresse, emedan ett antal i dessa dikter förekommande ortnamn och kunganamn föranlett olika forskare att lokalisera dikterna eller någon av dikterna till vissa bestämda delar av Norden, Danmark, Nord-Tyskland eller Sverige. Senast har man i Sverige sökt påvisa, att dikterna handlat om hjältar, som haft sin hemvist i Östergötland och Södermanland. Wessén påvisar, att den första dikten om Helge Hundingsbane är yngre än sången om Helge Hundingsbane II, på vilken den helt och hållet bygger, och att däri ingående ortnamn till största delen äro poetiska nybildningar utan motsvarigheter i verkligheten. Ortnamnen i den första av sångerna står i närmaste sammanhang med sångens allmänna stil, dess krav på välljud m. m. Förf. finner det osannolikt att bland massan av fritt uppfunna ortnamn skulle finnas verkliga ortnamn, som hänvisade till sagans ursprungliga hemland. Det beror endast på tillfälligheter att enskilda verkliga ortnamn lyckats smyga sig in i dikten. En lokalisation av sagan till Östergötland är därför oberättigad.

Världshistoria på svenska. Bland de förnärvarande på svenska utkommande världshistorierna, vilka i senaste häfte redan omnämnts, förtjänar den på J. Lindblads förlag utgivna *Världshistorien skildrad i dess kulturhistoriska sammanhang* att ytterligare beröras. Utkommande under redaktion av riksarkivarien Helge Almquist har det första bandet redan fullbordats (Uppsala 1927, XXI + 631 s.). Detta band inledes av ett företal, i vilket huvud-

redaktören gör reda för de synpunkter, som skola bli ledande vid verkets redigering. Härefter följa skildringar av *Egypten* av docenten Pehr Lugn (153 s.) av *Det antika Främre Asien* av docenten J. Kolmodin (s. 157—520) och av *Det förhistoriska Grekland* av prof. Axel Boëthius (s. 523—612). Ett studium av bandet giver vid handen, att det över huvud lyckats red. att giva verket den enhetlighet i behandlingssätt och den riktiga proportion mellan de olika delarna, som eljes plägar vara svår att ernå vid samarbete mellan flere författare. En jämförelse med den tidigare recenserade *Norstedts världshistoria* visar en något olika planläggning, i det skildringen av Indiens historia saknas, liksom även en undersökning av det nog så intressanta, men tills vidare olösliga problemet om det indoeuropeiska urhemmet. Härigenom har större rum beretts för behandlingen av Främre Asiens och Egyptens historia, varjämte även den egeiska fornkulturen och Greklands förhistoria kunnat skildras redan i detta första band. Varje avsnitt av bandet inledes av en orienterande skildring av de historiska källmaterialet. I övrigt har såväl den politiska, sociala och ekonomiska historien uppmärksammats, i den mån källorna möjliggjort detta. Så få vi i fråga om Egyptens historia följa såväl kungamaktens förfall under feodalväsendets tillväxt, dess restauration och inriktning på yttre maktutveckling efter kyrkoväldets fall som det kulturella livets växlande inriktning i samband med förändringarna av det egyptiska väldets inre och yttre gestaltning. I skildringen av Främre Asiens historia har större uppmärksamhet ägnats åt det hettitiska riket, vars öden nu genom fynden i Boghazköj tillförts mycket av intresse. Hettiternas roll i det politiska spelet om makten ter sig nu helt annorlunda och betydelsefullare, sedan man ej mera är tvungen att följa blott de egyptiska eller assyriska källornas ensidiga uppgifter. Också i teckningen av sumerernas, babyloniernas och assyriernas kulturer, av deras ständiga kamp mot inbrytande barbarfolk, av kulturens fortbestånd genom århundraden och årtusenden har det lyckats att i det ständigt återkommande få fram växlingen och utvecklingen mot en allt större intressegemenskap mellan de kämpande folken i Främre Asien. Enskilda härskargestalter framträda i gripbar gestalt trots det stora tids avståndet, så t. ex. Hammurapi och Assur-bani-pal. — Intressant är även Axel Boëthius skildring av Greklands förhistoria, för vilken de senaste utgrävningarnas resultat och den nu så livaktiga grekiska historieforskningens vinningar på ett åskådligt sätt tillgodogjorts. — Bandet är rikt illustrerat. Särskilt fäster man sig vid de över huvud upplysande förklaringar som fogats till bildmaterialet, likasom vid de i texten talrikt förekommande hänvisningarna till illustrationerna. — Också kartorna i all sin anspråkslöshet bidraga till att lätta förståelsen av texten. Det första bandet av förevarande världshistoria är ägnat att ingiva goda förhoppningar om verkets gestaltning i fortsättningen.

Myter och sagor. Bokförlaget Natur och Kultur har begynt utge en ny serie, benämnd *Myter och sagor.* I det första bandet har docenten Efraim Briem sammanställt ett antal *Babyloniska myter och sagor* (Sthlm 1927, 226 s. + 16 planscher), vilka han försett med en kulturhistorisk inledning. För dem, som finna intresse i ett inträngande i den babyloniska tankevärlden, vars sammanhang med det judiska föreställningslivet, sådant det framträder i bibeln, av gammalt är känd, måste denna överflyttning av sagorna till svenskt tungomål, vara välkommet; detta så mycket mer som inledningen och kommentarerna till sagorna äro ägnade, att klargöra dessas historiska samband åt olika håll.

Till redaktionen insända skrifter.

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland:

Förhandlingar. Ny följd 3. Mars 1926—febr. 1927. Skrifter CXC. 123 s. H:fors 1927.

Historiska och litteraturhistoriska studier 3. Skrifter CXCI. 273 s. + inneh. + 1 portr. H:fors 1927.

V. T. Rosenqvist: *Frans Ludvig Schauman.* Förra delen. Skrifter CXCIII. X + 424 s. + 1 porträtt. H:fors 1927.

Från Söderström & C:o:

Efraim Briem: *Babyloniska myter och sagor.* Med kulturhistorisk inledning. 226 s. + 16 planscher. Sthlm 1927.

Arvid Mörne: *På finländsk grund.* Uppsatser och tal från tre årtionden. 232 s. Hfors 1927.

Ragnar Sjöberg: *Drottning Christina och hennes samtida.* Lars Hökerbergs bokförlag. Sthlm 1927.

Från Genealogiska Samfundet i Finland:

Årsskrift X. 1926. 515 + 69 s. Hfors 1927.

John E. Roos: *Officersbostället i Finland under svenska tiden.* Skrifter utg. av Geneal. Samf. III. Särtryck ur Årsskrift X. 75 s. Hfors 1927.

Ernesti Suolahti: *Hämeenlinnan triviaalikoulun oppilasmatrikkeli 1799—1841.* Skrifter utg. av Geneal. samf. IV. Särtryck ur Årsskrift X. 69 s. Hfors 1927.

Finlands frihetskrig skildrat av deltagare VI. 312 s. + kartor + illustr. Holger Schildts förlag. Hfors 1927.

Nils Herlitz: *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer.* Första delen (1251—1523). LVIII + 525 s. Stadshistoriska institutet. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1927.

Tekla Hultin: *Taistelun mies.* Piirteitä Jonas Castrénin elämästä ja toiminnasta. Muistojulkaisu Karjalan kulttuurirahaston isännistön toimesta. Illustr. 182 s. Otava 1927.

Finsk Tidskrift, tom 102 h. 5 o. 6, tom 103 h. 1—2.
Fornvännen, h. 2 1927.
Historisk Tidskrift, (Sthlm), h. 2 1927.
Historisk Tidsskrift (Oslo), 1 levering 1927.
Nya Argus, h. 11, 12, 13, 14, 15 o. 16. 1927.
Svenskbygden, h. 6, 7 o. 8. 1927.
Allsvensk Samling, h. 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 o. 20. 1927.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 4 1927 Årg. 12

INNEHÅLL:

Novgorodernas krigståg till Finland.

Av

J. J. MIKKOLA.

II.

Innan jag går till en framställning av novgorodernas krigståg till Finland efter 1311, måste jag ytterligare uppehålla mig vid ett par föregående krigståg och framför allt rätta ett tryckfel på s. 71, fjärde raden, där årtalet 1209 (»Freden slöts år 1209») bör ändras till 1201. Sedan går jag tillbaka till de krigshändelser, som omedelbart föregingo Tyrgils Knutssons tåg mot Viborg år 1293. I sammanhang därmed vill jag påpeka, att karelarna tyckas ha intagit en särställning i den novgorodska staten. Karelaren Valit uppträder sålunda som en av novgoroderna godkänd halvt självständig härskare, som befullmäktigas att erövra lapparnas land vid Ishavet. Också Abul-Ghazi berättar i sitt arbete »Turkarnes stamträd» [1] om karelarna på ett sätt som ger dem en mer eller mindre självständig roll. Abul-Ghazi var av Tschingiskhans ätt och regerade som khan av Khiva 1644—1664. Han kände utom sitt turkiska modersmål persiska och mongoliska och berättar själv, att han vid sammanställandet av sitt arbete begagnat aderton

[1] Två karoliner, Strahlenberg och Schönström, äro de första européer, som gjort bekantskap med denna Tschingisidernas historia. Under sin fångenskap i Tobolsk hade de fått höra om den och på deras anhållan verkställde en från Buchara härstammande lärd muhammedansk präst en rysk översättning av densamma, vilken sedan av Schönström överflyttades till tyska. Den tyska översättningen trycktes år 1780 och uppgavs vara gjord av Messerschmidt. De bästa översättningarna äro av fransmannen Desmaisons (1874) och av ryssen Sablukov. — Peter Schönström (f. 1682, d. 1746), som var kusin till Swedenborg, var en mycket beläst man och skrev »En kort anledning till Svenska historiens förbättrande», utgiven år 1816 av Hammarsköld.

historiska källor om Tschingisiderna. Då man dessutom betänker, att denne furstlige författare i sitt fjärran hemland Khiva icke ens genom hörsägen kunde känna till karelarna, så måste vi med säkerhet anta, att han förefunnit dem i sina källor. Just därför är hans berättelse så förvånande. Abul-Ghazi omnämner karelarna fyra gånger, en gång jämsides med *urus* (ryssarne) och *nemiš* (nemets: tysk och svensk). Det är otvivelaktigt deras roll i egenskap av pälsvaruleverantörer, som gjorde dem så bemärkta. Lika märkvärdigt är också, att Schiban-khan av sin äldre broder, den store erövraren Batu, får som förläning Karelen och vidsträckta områden i Asien.

Den mongoliska erövringen bragte för Novgorods handel blott fördelar. Handelsvägarna ända djupt in i Högasien voro tryggade och Gyllene Hordens huvudstad Saraj vid Volga nära nuvarande Tsaritsyn, var en storartad handels- och industristad. Även funnos andra blomstrande städer i Gyllene Hordens land.[1] Mongolerna och tatarerna voro ytterst toleranta mot ryska kyrkan; Alexander Nevski erhöll ju tillstånd att grundlägga ett ryskt biskopsstift i Gyllene Hordens land med biskopssäte i själva Saraj. Men den mongoliska erövringen medförde en förändring i Ryssland, som var av stor betydelse för Norden. Då Kiev satt sig till motvärn, blev det skövlat och metropolitsätet flyttades först till Vladimir och snart därpå till Moskva. Till följd av sitt utmärkta läge blev Moskva mot slutet av 1200-talet ett nytt centrum, som på 1300-talet, sedan även metropoliten flyttat dit, började spela en ledande roll bland de ryska furstendömena. Att Rysslands högsta kyrkliga auktoritet, metropoliten, nu satt så långt i norden, i Moskva, således endast något längre i sydost från karelarnas boningsområde än ärkebiskopssätet i Novgorod, betydde ett ytterligare stöd för den orientaliska kyrkans offensiv i riktning mot Finland. Rom började genast då Novgorod underkastat sig mongolernas övervälde sin kyrkliga offensiv. I sydvästra hörnet av Ryssland blev furst Daniel af Galitsch Roms vapendragare, och

[1] En kort, överskådlig sammanfattning av arbeten rörande den tatariska kulturen i Gyllene Horden, skriven av numera professorn vid det lettiska universitetet i Riga F. Balodis, vars förtjänst den arkeologiska undersökningen av denna kultur huvudsakligen är, ingår i Zeitschrift für slavische Philologie IV, s. 1—19.

i norden förmåddes biskop Thomas till en förhastad och grundligt misslyckad framstöt mot Novgorod. Däremot var tiden för Birger Jarls tåg väl vald, emedan Alexander Nevski, den utmärkte fältherren och politikern då befann sig på färd till khanens huvudkvarter i Mongoliet, en färd, som tog två år i anspråk. Biskop Thomas försökte i ett slag erövra hela nuvarande Finland för den västerländska kyrkan; Birger Jarl tog först det närmast till hands liggande, Tavastland.

Men däremellan hade biskopen av Ösel efter en med tyska ordensbröderna ingången överenskommelse sträckt sin hand efter Vatland, Ingrien[1] (landet vid Nevas biflod Inger eller Inkere, Ižora på ryska) och Karelen, och år 1255 får ärkebiskopen av Riga tillstånd av påven att utnämna en särskild biskop för samma område. Dessutom predikas följande år korståg till understödjande av tyska orden i dess kamp mot hedningarna Det blir år 1256 en gemensam aktion av orden och Sverige, sekunderade av egentliga finnarna och tavasterna, mot Novgorod och trakten kring floden Narovas mynning, där en fästning skulle anläggas. Aktionen misslyckades fullkomligt liksom ordens föregående försök år 1241 i samma trakt vid Koporje (Kaprio). Följden blev ett härjningståg på vintern, antingen i slutet av 1256 eller i början av 1257, till Tavastland, varvid byar lades i aska, kyrkor skändades och folk fördes i fångenskap. Det är denna förödelse, »hoc anno precipue», om vilken konung Valdemar, således samma år, kanske våren 1257 skriver ett brev till påven. Av dennes, som det synes, omedelbart därefter avlåtna svar se vi, att de skövlande mest bestått av karelare (qui Cariali wlgariter appellantur). Påven menar, att »ett prompt och hälsosamt medel» är av nöden och anbefaller den nyvalde ärkebiskopen av Uppsala att predika ett korståg mot karelarna och andra hedningar i kringliggande länder. Något korståg blev emellertid icke mera av; kanske var Birger Jarl redan så upptagen av sin skandinaviska politik, att han icke ansåg det rådligt att inlåta sig i krig med Novgorod.

Karelarna voro rätt svåra den tiden. Enligt biskopens av Riga meddelande till påven äro de år 1255 böjda för att anamma den

[1] För att utesluta sammanblandning med det stora administrativa gebitet Ingermanland har jag använt benämningen Ingrien.

katolska tron, men 1257 förakta de redan den rena läran och hänge sig åt avgudadyrkan (»spreta catholice fidei puritate ydolorum cultura execrabili sunt dampnabiliter occupati».) Även novgorodska furstar undandraga sig i sina traktater med hansestäderna (år 1262 [eller 1259?] samt 1270) allt ansvar, om någonting sker köpmännen bland karelarna. Dessa bry sig icke heller mycket om Novgorods furstar. Novgoroderna varna furst Jaroslav år 1269 att tåga mot karelarna, och furst Dimitrij måste år 1278 »straffa» dem och tvinga deras land att underkasta sig. Åren 1271 och 1279 företaga de plundringståg till Norge. Tavastlands erövring och grundläggningen av Tavastehus genom Birger Jarl måste ha varit ett hårt slag för karelarna. De kunde icke mera driva handel med tavasterna; den nya borgen vid Vanajavesi stängde vägen norrut. Det ser även ut, som om Magnus Ladulås' stadfästande av birkarlarnes rättigheter varit en åtgärd för att utestänga karelarna från pälshandeln inom rikets område.

Ett försök att underkuva karelarna medels ett anfall i ryggen gjordes år 1291 eller 1292. Vanligtvis framställas händelserna efter I novgorodska krönikan så, att novgorodska frivilliga (molodtsi) anförda av furstens vojevoder år 1292 begåvo sig på krigståg till tavasternas land, varpå svenskarna (svei) i två avdelningar, vardera om 400 man, tågade, den ena mot Karelen och den andra mot Ingrien (Ižora). Vardera truppen blev slagen. Men IV och V novgorodska krönikan återger händelserna i en annan ordningsföljd. Det är att märka, att IV novg. krönikan i flere avseenden är oberoende av I (och II samt III) novg. krönikan och innehåller uppgifter rörande vårt land, som icke anträffas i de andra krönikorna. Enligt denna IV novg. krönika anföllo svenskarna först Karelen (vid Ladoga sjö) och Ingrien, men ledo ett nederlag, varpå frivilliga (molodtsi) anförda av furst Dimitrijs (Aleksander Nevskis son) härförare inföllo i tavasternas land och härjade det. Om man betraktar frågan närmare, så märker man, att den IV novg. krönikans version återger händelserna i riktig ordningsföljd. Om de »frivilligas» eller karelarnas anfall, ty »molodtsi» utgjordes just av karelarna, hade skett först, så frågar man sig, huru man från Sverige redan samma år eller noggrannare sagt redan samma sommar hade hunnit sända en trupp till Karelen, stark nog att hämnas plundringståget. Närmast skulle man

naturligtvis tänka på en expedition från Tavastehus, men där skulle man ännu mindre i hast ha kunnat få ihop 800 man. Så återstår icke annat än att följa IV novg. krönikans framställning; slutledningen blir då, att det är fråga om en i Sverige utrustad expedition för Karelens erövring. Den gjordes, som vanligt, på sommaren, men misslyckades. Då fienden blivit oskadliggjord och man icke behövde befara något nämnvärt motstånd, begåvo sig karelarna, som ville hämnas för angreppet, i sina båtar längs Vuoksen till Saimen och därifrån genom Mäntyharjugrenen till Päijänne och vidare till Hauho vattendrag. Genom sin plötsliga ankomst, och genom brand och plundring åstadkommo de en sådan förödelse, att biskop Magnus för att lindra nöden måste efterskänka fjärdeskinnskatten, som hauhoborna ännu på 1330-talet voro motsträviga att erlägga.

Det gjordes således ett försök att erövra Karelen kort före 1293. Frågan är blott, om det skedde år 1291 eller 1292. För det tidigare året tala två omständigheter. Betraktar man den ryska krönikans uppgift närmare, så måste man komma till den slutsatsen, att novgorodernas (karelarnas) hämndetåg icke kunde ske omedelbart efter svenskarnas överfall, som troligen kom oväntat. »Molodtserna» hade av furst Dimitrij tillsatta anförare; saken måste således avgöras i Novgorod. Det är därför antagligare, att motstöten även denna gång uppsköts till det följande året. Men det finnes dessutom en hänsyftning på en svensk expedition av år 1291 i en svensk urkund. D. 3 augusti 1297 intygar biskopen i Skara, att biskop Dan Jonsson »convocato .. concilio domini nostri regis in Stokholm *tempore, quo expedicio estiualis ad Karelos primo mittebatur et exequie Domini Magni, pie memorie quondam regis, ibidem celebrabantur*» avsagt sig all rätt till ett gods, som hans broder testamenterat till kyrkan. Här talas om utrustning av en sommarledung mot karelarna i sammanhang med Magnus Ladulås' begravning. Då Magnus enligt en gammal uppgift dog d. 18 december 1290, så kunde den högtidliga likbegängelsen (exequiae solemniores) försiggå först några veckor, kanske ett par, tre månader efteråt, således i början av år 1291 och därmed infaller den ifrågavarande expeditionen under nämnda år.

Efter västra Karelens erövring följa de misslyckade försöken att befästa det svenska väldet i Kexholm och Landskrona. Det låg

i karelarnas intresse att hålla vägen öppen från Lappland till Ladoga sjö; därför se vi dem år 1302 infalla också i norra Norge, medan novgoroderna anlägga en fästning vid Uusjärvi (Vuoksen). Men svenskarna släppa icke heller taget. År 1313 är tillfället lämpligt för dem. Den i Novgorod hatade furst Mikael är borta pa besök i Gyllene Horden, och storfurst Jurij begagnar tillfället. Novgoroderna bekriga Mikaels besittningar vid Volga. Medan posadniken i staden Ladoga med sina män befinna sig på ett sådant krigstag, överrumpla svenskarna år 1313 Ladoga och uppbränna det. Karelarna, som kort förut blivit illa behandlade av Boris Konstantinovitsch äro tvehågsna, då de se Novgorods inre svaghet. De döda sina rivaler, de ryska köpmännen i Kexholm, år 1314 och handla i samråd med viborgarna. Men så snart novgoroderna hunnit samla sig, falla karelarna till föga och Kexholm är åter i novgorodernas våld. »Nemtserna» (svenskarna eller möjligen också tavaster) göra emellertid ett nytt försök. De komma år 1317 till Ladoga sjö och slå många obonegiska, således karelska köpmän. Det föranleder ett hämndetåg. Följande år komma novgoroderna, till största delen väl karelare, med härnad över havet till Polnaja reka eller Åbo, anställa stor förstörelse och intaga Lüders, »furstens av Finland» och biskopens slott. Om samma plundringståg finns även en tydligen från Åbo härstammande notis i Palmskiöldska fragmentet, enligt vilken domkyrkan annan dag pingst år 1317 blev skövlad av ryssarna. Likaså veta vi av förre skatteuppbördsmannens i Tavastland hos biskop Ragvald intyg av 7 juli 1331, att arkivet på Kustö gård uppbränts av ryssarna. Årtalet måste rättas efter den ryska krönikan, men dennas påstående, att även Åbo slott blivit intaget, måste betraktas som en stark överdrift. En överrumpling under pingsthelgen var ju lätt möjlig, ävenså intagandet av den just påbörjade biskopsborgen i Kustö, men själva Åbo slott var ändå alltid så bevakat, att det icke kunde tagas under ett strandhugg.

Först år 1322 kunde novgoroderna göra ett allvarligt försök att återerövra Viborg. Den illa omtyckte furst Mikael var kallad till Gyllene Horden, där han blev beskylld bl. a. för att ha velat rymma med de uppburna skatterna till »nemtserna» (svenskarna) och på hösten 1319 avrättad på khanen Uzbeks befallning. Jurij, som tillvällat sig furstemakten över Novgorod, var nu oomtvistad

storfurste och kunde i egenskap av khanens svåger göra sitt inflytande gällande även hos Horden. Novgorod var storfurstemaktens viktigaste finansiella stöd och Karelen den viktigaste position vid dess handelsväg. Därför uppbjöd också Jurij betydande styrkor i augusti 1322 för att intaga Viborg, men den starka fästningen utstod väl en månads belägring. Utgången av försöket förmådde Jurij till fredsunderhandlingar, vilka jämt ett år senare ledde till ett fredsslut, som i viss mån var en seger för den novgorodska politiken. Nöteborgs fredstraktat tillförsäkrade Novgorod, hansestäderna och karelarna större fördelar än Sverige-Finland. Karelarnas intressen blevo bevakade därigenom, att Nöteborgstraktatens gräns i Savolax och Österbotten, såsom Jalmari Jaakkola visat, blev den samma som karelarnas förra gräns mot tavasterna och birkarlarna [1]. Jurij skyndade att befästa sin besittning genom att anlägga en stark fästning, Orechov eller Nöteborg på Pähkinäsaari vid Nevas utlopp från Ladoga sjö.

En tid av fred mellan Sverige-Finland och Novgorod följer, men uppe i norden vid norska gränsen är det oroligt. Karelarna ofreda Norge, men år 1326 slutas fred även mellan Norge och Novgorod, dock blott på tio år, icke för »evig tid», såsom mellan Sverige och Novgorod. Den kyrkliga organisationen stadgar sig i Savolax och Karelen, vilka från och med år 1329 erlägga tionde. Men även ryska kyrkan börjar att befästa sin ställning i Karelen. Det är möjligt, att grundläggningen av Valamo kloster, såsom några ryska forskare antagit. måste hänföras till år 1329. Det romerska biskopsstiftet i Karelen, vilket som bekant sorterade under ärkebiskopen av Riga och omnämnes första gången år 1241, har emellertid icke heller gått utan att lämna spår efter sig. Detta synes framgå av de fordringar som hövitsmannen eller »vojevoden» enligt ryska krönikan — fogde var Peter Jonsson — i Viborg Sten Thuresson av krönikans berättelse att döma framställt för Novgorod angående s. k. Kobylitska Karelen. Ronimus har visat [2], att Kobylitska Karelen låg omedelbart östligt från Systerbäck; det var således det område, som sträckte sig norr-

[1] Jalmari Jaakkola: *Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323.*
[2] Ronimus: *Novgorodin vatjalaisen viidenneksen verokirja, s. 32 f.*

ut från nuvarande staden Petersburg I sitt svar till Sten säga novgoroderna, att en beskickning skulle avgå till svenska kungen för att underhandla om Kobylitska Karelen. Då beskickningen år 1339 begav sig åstad till svenska kungen i Norge och avslutade fred enligt gamla fördrag, så tillägger den till momentet angående dem, som fly över gränsen följande ord: »Men *dessa* utleverera vi icke; de äro kristnade till vår tro och dessutom äro icke många av dem kvar, ty de hava alla dött genom Guds vrede.» »Dessa» synas vara karelare, vilka i denna trakt invid Sverige-Finlands gräns hade bibehållit sin katolska tro och vilka Sten ville skydda, men som nu helt enkelt hade utrotats.

Sten Thuresson i Viborg kunde med en viss framgång handla på egen hand gentemot novgoroderna, då han på nära håll sag, att furst Narimont av Litauen, som hade fått Ladoga-Karelen och hälften av Koporje till arvgods — detta hade skett icke så mycket av tvång, såsom I novgorodska krönikan berättar, som av politiska hänsyn för att få motvikt mot Moskva — var ett politiskt redskap för den litauiska politiken, som ville skärpa motsatserna mellan Novgorod och Moskva. Då en trupp från Viborg tågade mot Kexholm, överlämnade enligt Sofiakrönikan befälhavaren *karelaren Valit*, som stod i maskopi med svenskarne, fästningen at dem och dödade tillsammans med de insläppta fienderna alla novgoroder, köpmän från staden Ladoga och alla till grekiska kyrkan hörande kristna i Kexholm. Men d. 3 juli voro novgoroderna utanför Kexholm och intogo fästningen efter 5 dagars belägring, emedan samme Valit nu öppnade portarna för ryssarna. Nu råkade svenskarna ut för ett likadant blodbad, som kort förut övergått ryssarna.

Här hava vi således en karelare som slottshövitsman pa Kexholm. Valit lyder i sin rätta karelska form Val'l'ittu. Samma namn förekommer, skrivet med två *l*, som patronymikon i votska pjätinans jordbok: Vallitov[1], *Vallittula*-by anträffas på Ingermanlands kartor från svenska tiden vid Neva och långt västerut i Sysmä. Men *Vallittu* möter oss icke blott i Sofiakrönikan; bade om honom och hans släkt få vi höra senare. Ytterligare upplysningar om Vallittu lämnar Karamzin i sin ryska historia och

[1] Ronimus, anf. a., s. 130.

senare A. J. Sjögren[1] samt Akiander[2]. Då moskovitiska regeringen underhandlade med danska regeringen om gränsen mellan norska och ryska Lappmarken, skickade den med sina delegerade till Köpenhamn flere historiska akter, vilka skulle bevisa rättmätigheten av de ryska fordringarna. För att samla bevismaterial hade furstarna Zvenigorodskij och Vasiltsjikov år 1592 utforskat av de äldsta lapparna, vad dessa hade hört berättas om ryssarnas bragder i Lappmarken. Lapparna hade berättat, att en mäktig man vid namn Valit hade haft under sig Kexholm och hela Karelen. Karelen och landet vid Dvina hade då tillhört Novgorod, och Novgorods posadniker hade tillsatt Valit som regent i Karelen. Då Valit började bekriga Lappland, bådo lapparna om hjälp hos norrmännen, men dessa kunde icke skydda lapparna, ty Valit var en stark och krigisk man, som slog norrmännen. Till valplatsen i »Varenga» släpade han med egna krafter en hög sten, byggde omkring den 12 väggar och gav den namnet »Vavilon». Denna Valit fick i dopet namnet Vasilij och blev begraven i frälsarens kyrka i Kexholm.

Det ser ut som Vasilij Valittu haft en son, Fjodor Vasiljevitsch, som blev vojevod i Koporje. Denne beger sig år 1338 till Nöteborg för att underhandla med Sten Thuresson från Viborg, men det vart ingen fred. Svenskarna, d. v. s. av Sten skickade trupper, kriga i Olonetz, uppbränna Ladogas förstad, men »molodtsi», karelska frivilliga tågade med sina anförare kort därpå till svenska Karelen och anställde en stor förödelse. Snart kom en motstöt från Viborg. Stens folk tågade söder om Neva, men blev efter svår strid tillbakaslaget av Koporjeborna, anförda av Fjodor Vasiljevitsch.

Mitt antagande att Fjodor Vasiljevitsch var son till Vasilij Valit grundar sig därpå, att i Sofiakrönikan år 1377 framför andra befälhavare omnämnes en Ivan Valit, som i andra krönikor kallas Ivan Fjodorovitsch. Han begav sig från Kexholm med karelska »molodtsi» till Uleälv för att ansätta svenskarnes borg Novyj Gorodok (ny borg) d. v. s. Uleåborg, som »Semidesjatskaja Korela» år 1375 hade uppfört.

---

[1] *Anteckningar om Kemi Lappmark*, s. 384 ff.

[2] Suomi, 1848—1849.

Karelarnas andel i novgorodernas krigföring inskränkte sig icke blott till lantkrig, de voro lika företagsamma också till sjöss. År 1320 far en Luka med sina män längs Dvina och Vita havet till Norge. Samma år begav sig enligt IV novg. krönikan en Ignat Molygin åstad. Vart han for, står icke angivet, men troligen till Finlands södra kust, ty krönikan säger helt kort blott, att »nemtserna» förstörde hans »uschkuji». Ryska *uschkuj* är en karelsk (ljydisk) form av *uisko*, det finska namnet på stora »färdebåtar», vilka omnämnas i urkunder ännu på 1500-talet,
Stället för fredslutet av år 1323 är symboliskt. Ladogas kuster blevo alltjämt i ryssarnas besittning, och en stark fästning vid jfr *usko* (ett slags båt) i Erikskrönikan.[1] Hur ofta karelarna färdades utmed Finlands kuster, synes av Albrekts av Meklenburg brev av år 1365 till Ulvsby och Norrbottens invånare. Nevas utlopp stängde för svenskarna vägen till Ladoga. För att trygga även sin rygg mot nordost måste Jurij hålla Ustjug i styr. Efter att hava fått till stånd en överenskommelse med Ustjugborna begav han sig från floden Dvina genom Permska landet till Kama och sedan längs denna flod och Volga till khanens huvudkvarter för att säkerställa sin storfurstliga makt mot rivalen Dimitrij. Även denne blev kallad till khanen och inför khanen beskyller Dimitrij sin bittert hatade motståndare för att ha undanhållit khanen en del av uppbörden — samma beskyllning som tatarerna gjort mot Mikael, Dimitrijs fader. Är det en anspelning på fredslutet i Nöteborg? Dimitrij dödade egenhändigt Jurij och blev själv avrättad på khanens befallning.

Om också någon fara hotade omedelbart från Novgorod, så växte en större, tillsvidare medelbar fara upp i Moskva, vilket småningom började utveckla sig till en kyrklig och politisk maktfaktor. År 1300 hade Maxim, till börden grek, flyttat metropolitsätet till Vladimir. Hans efterföljare Peter bodde ofta i Moskva och dog även där 1326. Peter var redan medveten om Moskvas betydelse, han profeterade före sin död åt fursten Ivan Kalita, att om denna byggde en kyrka till Jungfru Marie ära, Moskva skulle samla kring sig alla ryska länder. Dessutom hade Ryssland enligt krönikans utsago en »lättnadens» tid efter Uzbeks

[1] J. J. Mikkola: i Finn.-ugr. Forschungen XIII.

död, enär den nye khanen Dschanibek (1341—1357) var vänligt stämd mot ryssarna och den grekiska kyrkan.

Magnus Eriksson, denne märklige och intelligente konung, som samtiden icke förstod, var väl åtminstone någorlunda underrättad om förhållandena i Ryssland, om oredan i Novgorod och litauiska fursten Olgerds anfall. Det är en märklig trio, heliga Brigitta, biskop Hemming och konungen själv som arbetar för Ladoga- och Nevakarelens vinnande för den västerländska kyrkan. År 1347 vidtager en aktion i stor skala mot Novgorod. På rysk sida insågs till fullo situationens allvar, försvaret mot den svenska offensiven uppfattades icke blott som en novgorodsk, utan som en allrysk angelägenhet. Vi äro till all lycka tämligen väl underrättade om den stora kampens gång, berättelsen därom är detaljerad, ja åskådlig. Huru farlig Magnus Eriksson ansågs vara för den ryska kyrkan, framgår tydligt av det falsifikat, som går under namnet av kung Magnus testamente och finnes inryckt i krönikan under år 1352. Det har icke blivit tillräckligt beaktat, ehuru det innehåller några indirekta historiska upplysningar. Även några kronologiska spörsmål i såväl ryska som svenska krönikan tarva belysning. Med ett ord: Magnus Erikssons karelska korståg förtjänar sitt eget kapitel.

Meddelanden och aktstycken.

Några uttalanden om Åbo första akademi under dess sista årtionde.

Den mycket rundliga stat, som kejsar Alexander år 1811 beviljade Åbo akademi, väckte inom denna institution livlig glädje och stora framtidsförhoppningar. Man uttalade på mångahanda sätt sin tacksamhet mot den ädelmodige monarken, akademins välgörare, och man väntade sig en »nova eademqve auspicatissima epocha», varunder, såsom en festtalare uttryckte sig, vidgade utsikter öppnade sig för »akamiens trevnad och verksamhet till upplysningens och de allmänna sedernas förkovran».

Så lysande, som man föreställde sig framtiden, blev denna till en början inte. Det rådande krigstillståndet i Europa försvårade förbindelserna med den lärda världen, respublica litteraria; man anmärkte med skäl att de nyinrättade tjänsterna fingo mer eller mindre medelmåttiga innehavare, att lärare och lärjungar försummade sina plikter och för mycket överlämnade sig åt det dyra sällskapsliv, som begynt florera i staden efter de centrala regeringsmyndigheternas upprättande. Och inte ens sedan dessa myndigheter förflyttats till Helsingfors — bl. a. för att bereda det akademiska samhället bättre arbetsro, såsom det hette — blev förhållandet nämnvärt bättre. Särskilt finner man, att livet inom den studerande ungdomen blev föremål för anmärkningar. Studenterne hade nog ända från akademiens instiftelse givit patres academici och andra anledning till bekymmer, och de väckte fortfarande genom ett obalanserat leverne förargelse och klander. Men därtill kom ännu, att de ådrogo sig en mindre smickrande uppmärksamhet från de »nya medborgarnes», ryssarnes, sida till följd av de konflikter de då och då hade med den ryska garnisonen i staden. Inte nog med att dessa, till vilka initiativet visst inte alltid togs av studenterne, väckte ogillande såsom uttryck för sedernas råhet, de inrapporterades till Petersburg och väckte där den misstanken, att de inte blott voro yttringar av ungdomligt övermod, utan utgjorde bevis på en mot

tronen och riket avog, upprorisk anda. Man levde, som bekant, i den politiska reaktionens tid, under trycket av regeringarnas fruktan för demagogiska anslag, och i synnerhet misstänktes universiteten för att vara centralhärdar för revolutionssmittan. I Tyskland stodo universiteten under sträng kontroll, särskilt efter den frihetssvärmande studenten Sands attentat på den reaktionäre skriftställaren Kotzebue (1819) och efter det bekanta uppträdet på Wartburg 1817. Det var under en sådan reaktionär stämning i de högsta regeringskretsarna som rapporterna om misshälligheterna mellan studenterna och den ryska garnisonen i Åbo anlände till Petersburg, vanligen i överdriven form och tendentiöst utsmyckade. Det intryck de gjorde mildrades inte av det med hänsyn till tidsförhållandena obetänksamma skriftställeri, som utövades av A. I. Arwidsson, och styrktes ytterligare genom det angrepp en sinnesförvirrad student år 1821 gjorde på en av professorerne, den från Sverige inflyttade Israel Hwasser, som dock kom med ringa skada från äventyret.[1]

Följden av det misshag, underrättelserna från Åbo väckte på högsta ort, var att kejsaren år 1821 påbjöd att vaktposterna skulle förses med skarpa skott — ett påbud som dock återtogs —, att en kommission tillsattes för att utarbeta nya, efter tidens krav lämpade konstitutioner för akademien samt att för övervakandet av det akademiska samhället, som sedan Jakob Tengströms avgång från prokanslersbefattningen år 1817 saknade en hög uppsyningsman på platsen, generalmajoren greve J. Fr. Aminoff utnämndes till vicekansler för akademien. I vilken riktning den sistnämnde skulle dirigera sin verksamhet, framgick av de förhållningsorder, som gåvos honom. Han skulle allvarligen tillse att den studerande ungdomen danades till dygd och gudsfruktan, att den flitigt begagnade sig av undervisningen o. s. v. Men dessutom skulle vicekansler hålla hand däröver, att de akademiska auktoriteterna förforo med oefterlåten myndighet och lagarnas stränghet mot de ynglingar, som, »glömske av sin plikt och sin bestämmelse eller hänförde av tidens tankeyra och självsvåldsanda», ovärdigt begagnade sina rättigheter och tillfällena till nyttiga kunskapers inhämtande. Han skulle m. a. o. fungera inte blott som en censor morum, utan ock som en det bestående samhällets väktare mot tidens politiska yra.

Dessa åtgärder väckte helt naturligt stor uppmärksamhet i Åbo, och särskilt befarade man farliga följder av de ryska vaktposternas förseende med skarpa skott. Men det fanns ock dem, som togo sakerna med ro och som tyckas ansett de överhetliga åtgärderna åtminstone väl förklarliga. Så skrev den konservativt anlagde frih. C. E. Mannerheim $^{14}/_{5}$ 1821 från Helsingfors till sin svärson vicelandshövding

[1] Om de berörda förhållandena vid akademien, se närmare G. Heinricius, *Skildringar från Åbo akademi 1808—1828.*

L. G. v. Haartman i Åbo: »Walleen gör en dålig beskrivning på tonen och espriten vid universitetet. Inter pocula hava dessa herrar alltid sitt eget kannstöperi, och skulle gärna fiska i grumligt vatten.» Och senare på året, den $^{22}/_{10}$ 1921, yttrade han: »Att studenterne åter börja med sine vanlige uppträden, synes mig icke oförväntat med den anda, som vid vårt lärosäte alltsedan 1819 års ämbetsmanna skrapa varit rådande, och med den ringa tillsynen, kanske också exemplen å lärarenes sida. — Om de ändå ville lämna i fred den ryska militairen, vore det både för dem själva och det allmänna försiktigast. Desse rixer bidraga icke till den för oss så nödvändiga sämja emellan nationerne och slutas beklagligen en gång med den svagares undergång och förlust av dess inskränkta rättigheter. Men den nya v. c. [vicecanceller Aminoff] ställer väl allt i behörig ordning och genom dess insiktsfulla verksamhet blir väl fäderneslandet i alla dess *styrelse detailler* fullkomligen lyckligt.»

En vecka innan Mannerheim nedskrev dessa reflektioner, som slutade med en ironisk släng åt den nye vicekanslern, hade ett tumult ägt rum mellan studenter och ryska soldater, som föranledde det redan nämnda påbudet om vakternas förseende med skarpa skott, varjämte kejsaren lät genom statssekreteraren R. H. Rehbinder, kanslers biträde, ett till Aminoff adresserat bannebrev utgå till akademien. Påbudet väckte, som sagt, stora bekymmer i Åbo och L. G. v. Haartman tyckes gjort sig till tolk för dem i ett brev till sin svärfar. Men denne tog hotet med lugn, uttalande den meningen, att Åbo borgerskap inte skulle lida något men därav. Hans svar, daterat Helsingfors den 30 nov. 1821, lydde:

»Att monarkens tålamod en gång skulle tröttna vid pojkars hetsiga oroligheter, kunde av varje tänkande förutses. Beklagligtvis får hela landet sluteligen därför lida. Men varför började man så beställsamt med att cajolera pojkarne? Faran därav inses nu, fastän nog sent, och oskyldige fredlige få plikta för den tillförene erhållne triumfen.[1] Uti varje välbeställd stat synes den beväpnade makten böra vara fredad för insulter, annars står det illa till med allmänna säkerheten. — — Jag ser dock denne obehagliga sak icke alldeles utur så mörk synepunkt som du, och anser den utfärdade befallningen riktad endast emot de studenter, som smittade av tidens oroliga anda störa allmänna säkerheten och trotsa samhällets lagar. Icke kunna därföre Åbo stads fredlige och trogne medborgare stämplas såsom upprorsmakare, och sådan kan aldrig meningen vara. Ej heller tror jag att skott någonsin blir

[1] Mannerheim avser väl det s. k. polistrasslet i Åbo 1817—19, som framkallades av en förordning rörande den nya polisinrättningen, varigenom akademiens jurisdiktion över studenterne i någon mån inskränktes. Studenterne protesterade och fingo till sist rätt.

verkel. lossat eller liv spilles, om ej i yttersta grad av nödvändighet eller inträffade galenskaper. Kanske hade dock befallningen jämte orsaken bort offentligen kungöras.»[1]

Det ovan berörda påbudet om de skarpa skotten väckte stor oro hos den nyss utnämnde vicekanslern J. Fr. Aminoff, och han skyndade att i ett direkt memorial till kejsaren — med förbigående av kansler och hans medhjälpare R. H. Rehbinder, som upptog denna demarche mycket illa — framföra sina betänkligheter med anledning av åtgärden — med det lyckliga resultat, att denna återkallades. Men i övrigt ställde han de erhållna förhållningsorderna sig noggrannt till efterrättelse. På sitt patetiska sätt höll han tal till studenter och professorer, förebrående de förre för att skatta åt »tidens djävulska onda anda» och de senare för efterlåtenhet och obstruktion mot honom. Han talade i brev till den även uppskrämde frih. R. H. Rehbinder om tidens oroliga anda, om Karbonarism och Sandism. Övergreppet mot Hwasser jämnställde han — och för övrigt andra med honom — med attentatet mot Kotzebue, och det var inte utan att han allvarligen fruktade för att själv bliva det följande offret.[2]

Aminoff har fått uppbära mycket klander för sitt uppträdande såsom vicekansler för Åbo akademi, och medgivas må, att anmärkningarna inte varit obefogade, om ock förmildrande omständigheter kunde anföras. Men ihågkommas bör, att om Aminoff under de första åren av sin för hans tidigare verksamhet främmande akademiska bana lät sig för mycket uppskrämmas av fruktan för elaka påföljder för akademien, och om han än visade benägenhet för misstro och självrådighet gentöver academici, så gav detta sig med åren, då han lärt sig att närmare känna förhållandena och personerna. Särskilt efter det generalguvernör Zakrewsky börjat sitt spel, som gick ut på att på högsta ort misskreditera akademien och ställa dennas förvaltning under sitt inseende, förmärkes det att Aminoff erhållit en förmånligare uppfattning om academici, lärare och lärjungar, och tillsammans med Rehbinder sökte han mota Zakrewskys machinationer, där han fick kännedom om dem. Karakteristiskt för hans nya uppfattning är ett brev, som han år 1824 skrev till Rehbinder och vari han tämligen tydligt utsade, att enligt hans mening allt stod rätt till vid akademien. Ungdomen — en del okynnesfän undantagna — kunde tävla med andra länders studenter i fråga om seder och moralisk tendance, lärarne i allmänhet hade inte visat försumlighet, inga politiska utsvävningar hade timat under Aminoffs tid, sådana som förekommit vid andra universitet, vilka stodo under »arbitraira lagar», rektorerne hade uppmanat ungdomen att iakttaga ett värdigt uppförande o. s. v. En del av ungdomen hade nog hemfallit åt den skadliga värdshuslevnaden, men

[1] Mannerheims brev till Haartman i Lemsjöholms arkiv.

[2] Se härom Heinricius a. a.

deras antal var litet i förhållande till hela den studerande kåren och inrotade ovanor kunde inte med ett »varde» utrotas. För övrigt trodde Aminoff, att de kalomnier, som riktades mot universitetet, avsågo att »utledsna» honom och han var färdig att träda tillbaka. Men han var övertygad om att kejsaren aldrig skulle samtycka till att högskolan ställdes under en generalguvernörs direkta befäl.[1]

Det var — såsom även Heinricius framhåller — ett vackert försvar för universitetet, som visade, att Aminoff numera bedömde lärare och lärjungar helt annorlunda än när han i den första tjänsteivern talade om tidens djävulska anda, om Sandism o. a. d. Men Aminoff nöjde sig inte med att utlägga saken för Rehbinder. På hösten 1825, då han erfarit, att Zakrewsky i en rapport till kejsaren anmält att lärarne och tjänstemännen vid akademien försummade sina plikter samt att studenterne förde ett oregelbundet liv, vände han sig ånyo direkt till kejsaren med ett memorial, vari han utlade i huvudsak samma synpunkter för monarken som tidigare för Rehbinder, tilläggande ett och varje annat till styrkande av sitt goda vitsord om akademien. Memorialet, som var hållet i en lugn och värdig ton, började med en hänvisning till Zakrewskys rapport, som han ansåg för sin plikt att bemöta, och han förklarade, att om något anmärkningsvärt timat vid akademien, som bort bringas till kejsarens kännedom, skulle han inte underlåtit att sin plikt likmätigt, meddela därom. Men något sådant hade inte förefallit. Om bland en talrik ungdom, som utgått från olika samhällsklasser, oskick eller rättare sagt pojkstreck förekommit, så låg sådant i sakens natur, då alla inte kunde vara lika förståndiga, och dessutom hade sådana oordningar stävjats med den faderliga myndighet, som tillkom akademien. Lärarne kunde omöjligt förebygga alla excesser; upptagna som de voro av sin undervisning och andra tjänsteåligganden, voro de ur stånd att natt och dag vaka över några hundra ynglingar, som hade full frihet att röra sig, och att utöva samma disciplin, som förekom i institut, där lärjungarne voro förenade i samma bostad och ständigt övervakade av guvernörer. Aminoff tillät sig att framhålla, hurusom även inom militären, trots lagarnes stränghet, förseelser och oordningar kunde förekomma. Efter att därpå ha konstaterat, att akademien i fråga om moraliskt uppförande och seder kunde jämföras med varje annan likadan inrättning i hela den civiliserade världen och att därstädes inga sådana politiska förvillelser förekommit som annorstädes, slutade han sitt underdåniga memorial med att med en viss patos betyga sin obrottsliga hängivenhet mot kejsaren och sin kärlek till fäderneslandet. Hade han olyckan att ha förlorat kejsarens förtroende, var han redo att återvända till det lugn, därifrån kejsarens vilja kallat honom o. s. v.

---

[1] Heinricius a. a. s. 170—171.

Detta var i största korthet kontentan av Aminoffs memorial. I dess helhet lydde detta som följer.[1]

Tres humble Mémoire.

Le devoir sacré d'un fonctionnaire integre et d'un sujet fidèle ne lui permet pas d'hesiter, lorsque les circonstances l'exigent, à porter ses peines au pied du Trône et à parler le langage du coeur et celui de la verité. Comme chef sur les lieux de l'Université Imperiale d'Abo, ce devoir m'est imposé par les avis que m'a communiqués le Secritaire d'Etat Baron de Rehbinder, en m'apprenant que Son Excellence le Gouverneur General du Grand Duché de Finlande, dans un rapport adressé à Votre M:té Imp:e, a pretendu que non seulement les fonctionnaires et maitres de l'Université manquoient à leur devoirs dans l'exercice de leurs emplois, mais que les etudiants menoient une vie dereglée et commettoient toute sorte de desordres.

Sire, depuis le moment où Votre M:té daigna m'honorer de Sa haute confiance, en me plaçant comme chef sur les lieux auprès de cette Université, j'ai taché de remplir mes devoirs avec toute la fidelité, toute la droiture et et tout le zèle dont je suis capable. Si donc il s'etoit passé à l'Université quelque chose qui eut merité l'attention de Votre Maj:té, je n'aurois pas manqué de Vous en instruire; mais, Sire, cela n'est point arrivé.

Si parmi une jeunesse nombreuse, quelques individus se sont oubliés un moment en comettant des desordres partiels de peu d'importance, cela est dans la nature des choses; car, pretendre que tous les jeunes gens qui font leurs etudes à l'Université, et qui sortent de toutes les classes plus ou moins eclairées de la societe, soient egalement raisonnables et exempts de defauts, c'est demander plus que ne comportent les imperfections de la nature humaine.

Je puis assurer que ces desordres, ou plutôt ces polissonneries, n'ont porté aucun caractere grave, et que, lorsqu'il s'en est connuis, ils ont toujours eté reprimés par *l'autorité paternelle*, ce droit precieux et sacré accordé à l'Université et qui est le fondement de toutes les loix sociales. Dans les cas plus graves et lorsque cette autorité s'est trouvée insuffisante, le coupable a eté puni selon toute la rigueur des loix academiques, comme l'attestent les actes judiciaires qui subsistent.

La discipline a donc eté maintenue d'une maniere conforme aux loix de l'Université. Je conviens que le zéle et la juste severité des maitres contribuent à entretenir l'ordre et la moralité parmi la jeunesse; mais je soumets au jugement eclairé de Votre M:té, si les meilleures intentions et l'activité la plus soutenue de la part de ces mêmes maitres

[1] Enl. avskr. i Stensböle arkiv. Ortografien, på vissa undantag när, oförändrad.

peuvent souffrire pour prevenir tout excés dans l'enceinte de l'Université. Je supplie Votre M:te de daigner considerer, que les professeures sont tenus de preparer et de donner leurs leçons, de svivre l'etude de leur science, d'assister aux scéances du Consistoire et de remplir maïnts autres devoirs. Comment seroit-il possible, que des hommes chargés de tant d'occupations, pussent veillir nuit et jour à la conduite de quelque centaines de jeunes gens, logés en ville et libres d'aller où bien leur semble? S'il est incompatible avec la nature humaine de trouver tous les jeunes etudians aussi sages que des hommes faits, il est egalement incompatible avec la nature des Universités, de pouvoir y etablir une discipline aussi exacte que dans les instituts et colléges, où les eleves sont reunis dans un local et constamment surveillés par des gouverneurs.

Lorsque chacun dans son emploi tache de remplir ses devoirs, il est bien doulereux, il est accablant, Sire, de se voir ainsi depeint devant le Trône sous des couleurs defavorables. Malgré toute la rigueur du code militaire, le chef d'un corps plus ou moins considerable, pourroit-il bien repondre que tous ceux qui se trouvent sous ses ordres, depuis l'officier jusqu'au soldat, soient egalement eclairés sur leurs devoirs et egalement obeissants? Il seroit sans doute aussi dur qu'injuste, si les fautes individuelles rejailléssoient sur tout le corps, pour en ternir l'honneur et la reputation. Puisque donc on ne sauroit prevenir, meme avec toute la severité des loix militaires, les délits et les desordres partiels, combien seroit-il plus injuste de l'exiger et impossible d'y parvenir, avec les loix civiles, qui n'admettent point les actes d'autorité ou les mesures arbitraires.

Cette Université, composée de plus de 500 personnes, y compris les maitres et les etudians, peut se comparer, quant à la conduite morale et aux moeurs avec tout autre établissement du même genre dans le monde civilisé. Jamais ils n'y ont existé, pas même de nom, ces egarements politiques, fruits pernïcieux de l'esprit du tems. Les dignes professeurs et les maitres de cette Université, chérissent l'Auguste Prince que le Ciel nous a donné, autant qu'ils aiment leur patrie. Sujets fideles, fonctionnaires et maitres zelés, ils cherchent à remplir leurs devoirs et il les remplissent réellement.

Tel est, Sire, le veritable etat des choses, après la connoissance que j'en ai. J'en appelle aux temoignages de tout homme probe et loyal de ce pays; au temoignage d'une personne digne de fois et qui a si bien merité de Votre M:te et de la patrie, je veux dire le Baron de Rehbinder, qui s'etant trouvé tout recemment sur les lieux, a eté sufissamment à même de constater la verité de ce que j'avance; je me reclame egalement des dignes fonctionnaires et employés de Votre M:té qui se trouvent ici, et je suis persvadé qu'ils s'accorderont avec moi dans tout ce que j'ai en l'honneur d'exposer.

Mes principes comme sujet, citoyen et fonctionnaire publie, sont connus dans le monde où j'ai vecu. Dans toutes les occurances de la

vie, j'ai eté fidele à ces principes, même lorsque l'adversité a plané sur ma tête. Aussi j'ose croire que j'ai eté assez heureux d'avoir prouvé, par des faits, mon inviolable devouement à la personne sacrée de Votre M:té Imp:e et mon amour pour la patrie. Persuadé de Votre justice, Sire, j'y appelle avec soumission, et si j'ai en le malheur de perdre Votre confiance, je suis resigné à rentrer dans la paisible retraite, d'oû je ne suis sorti que pour oblir à la volonté du Bienfaiteur de ma patrie. Quel que soit mon sort, mes voeux pour Votre bonheur, Sire, me svivront au tombeau, où je suis prêt à descendre, fort d'une conscience pure et de l'assentiment d'avoir taché de remplir fidélement mes devoirs.

ce 26 oct. 1825.

J. F. A.

Huruvida detta memorial blev framlagt för kejsaren, är ovisst. I mitten av september hade nämligen denne lämnat Zarskoe Selo och anträtt den färd till Södra Ryssland, från vilken han inte med livet återkom. I alla händelser har memorialet sitt intresse såsom ett försök till värnandet av akademiens självständighet gentemot gen. guv. Zakrewskys maktlystnad, liksom det ock bidrager till att belysa Aminoffs verksamhet som vicekansler från en förmånligare sida än den som vanligen blivit framhållen.

Carl v. Bonsdorff.

Översikter och granskningar.

Äldre medeltidens ekonomiska och sociala historia.

Alfons Dopsch och hans skola.

Medeltidens historia erbjuder forskaren ytterst rika möjligheter bl. a. i det avseendet, att källmaterialets art ofta möjliggör en revision av förut härskande läror. Man har emellertid ansett, att grunddragen av Europas historia under medeltiden genom de senaste 100 årens forskning vore klarlagda. Det är därför ägnat att väcka uppmärksamhet då en historiker framträder med arbeten, som göra anspråk på att i hög grad förändra den hittills rådande uppfattningen av den tidigare medeltidens ekonomiska och sociala utveckling. Detta har Alfons Dopsch, ordin. professor vid Wiens Universitet sedan år 1900, företagit sig.

Det är främst i tvenne arbeten Dopsch framlagt sin uppfattning om kulturutvecklingen i Europa från Cæsars tid t. o. m. Karolingerna. Han benämner dem »*Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Cæsar bis auf Karl den Grossen*»[1] och »*Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit vornehmlich in Deutschland.*»[2] Det senare arbetet skrevs tidigare än »Grundlagen» och lockade Dopsch att undersöka också den kulturutveckling som föregick den karolingiska.

Den ledande idé Dopsch här lancerar är ett förkastande av den gängse teorien om en kulturkatastrof mellan antik och medeltid, m. a. o. om folkvandringarnas katastrofala verkan och germanernas kulturella efterblivenhet; i motsats härtill söker han bevisa förefintligheten av en långtgående kontinuitet mellan den romerska och den medeltidsgermanska kulturen.

»Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung» inledes av ett avsnitt, som förf. kallar »Die Entstehung der Kulturgeschichtstheo-

---

[1] 1. uppl. Wien 1918—20, 2. uppl. 1923—24.

[2] 1. uppl. Weimar 1912—13, 2. uppl. Wien 1921—22.

rien im Wandel der Zeitrichtungen», en översikt och kritik av litteraturen om den av Dopsch behandlade tidrymden. Upphovet till den av honom häftigt angripna s. k. katastrofteorien finner han hos 1400-talets italienska och tyska humanister, i deras beundran för antiken och förbittring gentemot »barbarerna», som bragte dess kultur till undergång; 1700-talets franska upplysning — främst Montesquieu och Voltaire — gav ny styrka åt humanisternas katastrofteori. I början av 1800-talet gav det föregående århundradets frihets- och jämlikhetslära upphov åt den s. k. »Genossenschafts»-teorien genom O. Gierke och Beseler, vars betydelse enligt Dopsch ännu icke blivit värderad efter förtjänst. Tillämpad på agrarhistorien utvecklades denna teori grundligt bl. a. av G. L. v. Maurer. Häri ser förf. 1800-talets kooperationsrörelse tydligt avspegla sig. Socialdemokratiens idéer avspegla sig senare hos Sumner Maine, E. Laveleye och amerikanen Morgan. — Dopsch tror sig sålunda ha visat hurusom kulturhistorien är den trogna avbilden av de allmänna idériktningarna hos olika efter varandra följande tider, som projicera in sina ideal i det historiska förgångna. Genom denna kunskap och genom att återgå till de ursprungliga källorna förmenar sig förf. kunna emancipera sig från alla föregående teorier och nå närmare det historiska skeendets rätta sammanhang. Helt naturligt passa icke alla historiker, som sysslat med här ifrågavarande problem, in under de ovan anförda idériktningarna, och Dopsch påpekar också den relativt självständiga ställning, H. v. Sybel och särskilt Fustel de Coulanges intagit.[1] Man måste beklaga att denna inledning ej är fullständig, i det att man saknar de åsikter, som i denna fråga framförts av bl. a. v. Amira, Brunner och Mommsen. Något ensidigt uppkonstruerad är den förvisso också i syfte att framställa en viss ståndpunkt hos »den härskande läran», mot vilken förf. därpå går till angrepp. Denna lära kan alls icke sägas vara så fast utbyggd och förhärskande som Dopsch synes anse.[2]

Bokens andra avsnitt behandlar den s. k. urtiden (Cæsar och Tacitus); här får förf. tillfälle att utnyttja de senaste arkeologiska forskningarnas resultat och ökar därmed ock på många punkter vår kunskap om olika kuturhistoriska företeelser. Anmärkningsvärt är, att Dopsch ansluter sig till dem som betvivlat tillförlitligheten av Cæsars och Tacitus' uppgifter; det är i samband med frågan om germanerna vid denna tid varit i besittning av privatäganderätt till jord eller icke

[1] Dopsch' höga värdesättning av Fustel de Coulanges har häftigt tillbakavisats av Ulrich Stutz i Zeitschr. d. Sav.-St. f. Rechtsgesch. Germ. Abt. Bd. 46, S. 348 ff. varvid dock denne synes mig skjuta över målet.

[2] Se särsk. företalet till 2. uppl. och v. Belows svar härpå, Hist. Zs. 135, s. 456 ff. Vidare R. Kötzschke i Archiv f. Kulturgesch. Bd. XVII, 98 ff.

han undersöker deras framställning. Beträffande Cæsar framhåller Dopsch, att den äldre forskningen, som på grundvalen av dennes uppgifter antagit att germanerna varit nomader och endast innehaft gemensam jordegendom, letts fullständigt vilse. I Cæsars skildring ser förf. nämligen ett undantagstillstånd, betingat av krigs- och vandringstiderna hos germanerna. Han påvisar, att åkerbruket i hela Mellan- och Nordeuropa inte är 2000, utan 4500 år gammalt, även om icke indogermanerna redan vid denna tid varit bofasta därstädes, tillfogar förf. försiktigtvis.[1] Också stod det gammalgermanska agrarväsendet tekniskt sett högt, hävdar förf. och anför en del nyare forskningsresultat till stöd härför (särsk. s. 59—73), varur synes framgå, att det till sin art icke mera var svedjebruk, utan snarast bör tydas såsom ett åkergrässystem (Feldgraswirtschaft), vilket skulle tillåta en fast bosättning.[2] Ur frågan om germanernas bosättning och jordbruk framträder omedelbart en undersökning av deras jordegendomsförhållanden. Dopsch gör gällande, att germanerna redan på Tacitus' tid ägt privatjord (Sondereigen), men detta har han dock icke kunnat bevisa.[3]

Vid behandlingen av Tacitus påpekar Dopsch med rätta, att vi för att förstå honom riktigt måste utgå från de romerska förhållandena, icke från de senare tyska. Här angriper förf. den s. k. Markgenossenschafts-läran och söker genom nya förklaringar till olika uttryck hos Tacitus gendriva denna lära om germanernas samfällda jordegendom.[4] v. Schwerin[5] har häremot påpekat, att det lika väl kan vara fråga om privat nyttjanderätt som privat egendom. Den

[1] Dopsch synes dock antaga en betydligt tidigare förekomst av germaner i Mellaneuropa än vad den nyare nordiska forskningen gör gällande. Man må beklaga att förf. ej kunnat ta del av Montelius' sammanfattning i »*Germanernas hem*». Enl. M. voro de germaner Cæsar mötte, ännu blott utposter för en kultur, vars centrum fortfarande fanns i Norden.

[2] Det synes mig som om härmed ytterst viktiga nya kunskaper vunnits, vilka i hög grad kunna befrämja nordisk forskning. Jfr. t. ex. Å. Holmbäcks godtagande av Cæsars uppgifter i *Studier över de svenska allmänningarnas historia I.* Uppsala Univ. årsskrift 1920, Juridik, avh. 1, s. 6.

[3] Se kritiken härav av Claudius Freiherr v. Schwerin i Zeitschr. d. ges. Staatswiss. Bd. 80, s. 699 ff.

[4] Bl. a. anför han ock som skäl häremot svårigheten för hela folkstammar eller landskap att gemensamt bruka jorden. Han nämner ej alls *ätterna*, vilka dock åtminstone enligt i Norden härskande rättsregler voro de enda, som kunde göra rätt gällande till jordområden. Detta faktum förändrar helt förutsättningarna för Dopsch' kritik av Genossenschafts-läran. Se om ättens betydelse närmare Holmbäck, a. a. s. 6 f. o. dens., *Ätten och arvet enl. Sveriges medeltidslagar*, Uppsala 1919, passim.

[5] a. a. s. 701.

förra är icke oförenlig med allmän egendom, den senare icke bevisad.[1] Ytterligare påpekar v. Schwerin, att Dopsch vid sitt fälttåg mot läran om den gemensamma egendomsrätten beaktat ett alltför litet undersökningsområde, i det att han endast behandlat förhållandena hos västgermanerna; en undersökning av nordgermanernas, särskilt svenskarnas, agrara utveckling vore av nöden. Trots denna anmärkning har Dopsch dock frambragt mycket betydelsefulla synpunkter till stöd för sitt förkastande av denna lära, som han anser ha avlägsnat sig allt mera — till stor del tack vare juristernas inflytande — från de ursprungliga källornas utsagor.[2] Dopsch' bristande kännedom av nordgermanska källor kommer särskilt till synes i avsnittet om jorddelningen. Han förfäktar här den meningen, att den romerska jordindelningen ställvis har bibehållit sig trots den germanska invasionen och övertagits också av germaner, som aldrig inträngt i romarriket. Utom att förf:s bevis härför äro skäligen svaga, är det vågat att uppfatta varje likhet mellan romerska förhållanden och sådana hos germaner, som rönt inflytande av romersk kultur, såsom romanisering. Dopsch' påstående (s. 357 f.), att gårdindelningen (Hufen) är urgammal, säkerligen förefintlig redan hos greker, egyptier och kelter och att germanerna övertagit den från romarna liksom dessa från greker och kelter, verkar osannolikt. Synnerligast som förf. påpekar att detta slags jordindelning är en i den ekonomiska driftens eget väsen djupt rotad inrättning, kan man likaväl antaga att den sedan »urgammal» tid förefunnits hos germanerna.[3] Här kunde möjligen en undersökning av förhållandena i Sverige lämna överraskande resultat.

I tredje avsnittet, romare och germaner under folkvandringstiden, utvecklar Dopsch på det kraftigaste sin uppfattning om kulturutveck-

---

[1] Holmbäck, *Allmänningarnas historia*, s. 7, definierar saken juridiskt sålunda, att den rätt, ätten hade »till de områden, den tillfälligtvis brukade, var en besittnings-, ej en äganderätt».

[2] Denna för oss nordbor intressanta anmärkning understryker v. Schwerin på ett annat ställe (a. a. s. 707) ytterligare, och betecknar det t. o. m. som ett kardinalfel, att Dopsch icke utnyttjat källorna från ett område, dit ingen romare inträngt och som över huvud icke uppvisar nämnvärda inflytelser från Rom. v. Schwerin förenar sig därmed med den österrikiske agrarhistorikern Herm. Wopfner, och tillbakavisar Dopsch' påstående om de nordgermanska källornas sena art, i det han riktigt uttalar, att det inte kommer an på det århundrade, från vilket källan härstammar, utan på den inre åldern hos den i densamma innehållna rätten. De gamla svenska landskapslagarna t. ex. äro i detta hänseende synnerligen betydelsefulla.

[3] Den tyska ekonomiska- och agrarhistoriens »Altmeister» G. v. Below har för sin del i Hist. Zs. 120, s. 328 f. tagit avstånd från Dopsch' åsikt om Hufe-författningens övertagande av germanerna.

lingens kontinuitet. Detta avsnitt är kanske det värdefullaste i hela arbetet. Efter att ha betonat folkvandringarnas karaktär av ur nödtvång framsprungna förflyttningar, ingalunda planlösa omkringirranden, skildrar förf. den romerska kolonialpolitiken med avseende å germanerna och dessas inträngande i det romerska samhällets organism. Därefter övergår han att undersöka germanstammarnas invasion i romarriket och de därav alstrade nya förhållandena. På grundvalen av G. Wolffs och K. Schumachers arkeologiska forskningar kommer han till det resultatet, att man i Maindalen, vid Rhen och Neckar kan iakttaga en kontinuitet i bosättningen i så måtto, att de tidigare där bosatta, mindre bemedlade kolonisterna stannat kvar, om också de mera välbärgade klasserna ha prisgivit gård och grund. Som särdeles betecknande framhåller Dopsch, att man trott sig kunna påvisa att germanfurstar å olika ställen tillägnat sig romerskt statsgods, vilket senare övergått till frankerkonungar, sedan till kyrkan, och därpå ånyo till konungamakten och ännu i dag är kronogods. Genom olika specialundersökningar framgå samma grunddrag också för de andra tyska områden, som komma i betraktande, — för Elsass, trakterna omkring Bodensjön, nordvästra Tyskland och Westfalen.[1] Man har med hjälp av ortnamnsforskningen funnit, att ortnamn slutande på -weil och -weiler motsvara de romerska villa, resp. villare, och mycket riktigt ha vid de flesta av dessa orter upptäckts romerska anläggningar. Särskilt Württemberg, centrum för den alemanniska bosättningen, är rikt på sådana. Även beträffande Rhœtien, Tyrolen och Bajern påvisar Dopsch en sammanhängande bosättning. I alla ovannämnda områden finner han drag av kultursammanhang mellan romersk och germansk tid i form av fortlevande orter, lika dragna vägar, ovanpå varandra byggda kyrkor o. dyl.

Till stöd för sin tes om fortvaron av romansk bosättning i gränsområdena till germanernas landområden framdrar Dopsch därpå myntfynden från ifrågavarande trakter, men de säga icke mycket. Den romerska keramiktekniken utövade ett omisskännligt inflytande på den germanska och i germangravar har man funnit germansk och romersk vara tillsammans. Vidare ha germanerna fortsatt vinodling och glasfabrikation, om också den senares teknik förgrovas. Den senromerska konstindustrien röner icke det minsta avbräck av folk-

[1] Av speciellt intresse för nordiska läsare synes mig de resultat man i sammanhang med dessa frågor kommit till i fråga om tillförlitligheten av *Ptolemaios'* geografiska uppgifter från nordvästra Tyskland. L a n g e w i e s c h e och A d. S c h u l t e n ha visat, att man med ledning av Ptolemaios kan fastställa läget av romerska orter och läger. Är det icke då antagligt, att den grekiske geografens uppgifter om Skandinavien skola låta tolka sig i högre grad än som hittills lyckats?

vandringstiden.[1] Slutligen anför Dopsch flere antropologiska forskares åsikter om att en stor del av den galloromerska befolkningen i Bayern, Baden, Tyrolen och kring Main kvarstannat.

Härpå övergår Dopsch att behandla förhållandet mellan germaner och romare i städerna. Han påvisar, att de antaganden man tidigare gjort om att romarstäderna vid germanernas invasion fullkomligt förstörts i de moderna arkeologiska undersökningarnas ljus icke kunna upprätthållas. En hel rad av sydvästra Tysklands städer visa sig bl. a. ha varit befolkade utan nämnvärt avbrott. I de viktigaste äldre kulturcentra har sålunda odlingen överlevat striderna mellan germaner och romare. Men här blir Dopsch utsatt för invändningar från juristernas, rätts- och författningshistorikers sida. Om också, mena dessa, stenarna äro desamma, ja en del människor kanske också, så äro dock de nya stadsförfattningarna, som småningom framträda, de allmänt tyska och ha intet att göra med de tidigare romerska städernas författningar.[2] Om denna fråga yttrar sig Dopsch i bd. 2, avsn. 5, s. 344 ff. Han poängterar, att man skarpt måste skilja emellan städernas författningsutveckling och den ekonomiskt sociala utvecklingen. I den förra erkänner han frånvaron av väsentliga inverkningar från romerska institutioner, ehuru han påpekar att stora, geografiskt och kronologiskt betingade, olikheter i utvecklingen framträda, men i ekonomiskt och socialt avseende kunde romerska förhållanden långt lättare bibehålla sig. Den rättshistoriska synpunkten att de romerska städerna åtminstone i Tyskland gått under, bekräftar sålunda Dopsch. I samband härmed kan man ock fråga sig, om slutligen alla Dopschs belägg för en kontinuitet i bosättning, i keramik, vinodling och glasfabrikation räcka till för att bevisa en kontinuitet i kulturutvecklingen. Härtill är forskningen ännu för litet framskriden och, såsom v. Schwerin framhållit[3], bör man betänksam då man hör talas om förgrovad teknik på olika områden.

I fjärde avsnittet skildrar Dopsch germanernas besittningstagande av jorden inom det störtade romarrikets gränser. Han följer de olika stammarna till alla de länder, där de slå sig ned. Det väsentligt nya i denna framställning är förf:s konstaterande av att germanerna på de flesta ställen omedelbart ägt privat jord, varvid han främst vänder sig mot teorierna om släktbosättning (Sippensiedelung) och Markgenossenschaften; häri torde han knappast kunna motbevisas, så mycket mer som han påpekar förekomsten på en del ställen av gemensam jord, som på grund av sin sämre eller egenartade beskaffenhet nyttjas gemensamt (motsvarigheter till de i Norden förekommande allmänningarna). Särdeles intressant är det

[1] Enl. Aloys Riegl's forskningar.

[2] Se v. Below i H. Z. 120, s. 362 och U. Stutz, a. a. s. 340.

[3] a. a. s. 702.

faktum, att han tror sig kunna antaga en stark social differentiering hos en del germanstammar (så bajrarna och alemannerna), som bl. a. lett till uppkomsten av storgods.[1] Härmed har Dopsch frambragt starka skäl, som tala för hans tidigare omtalade teori om att germanerna redan på Cæsars och Tacitus' tid innehaft privat äganderätt till jord (ovan s. 5), ty det vore en mycket egendomlig historisk utvecklingsprocess, om germanerna, omedelbart efter det de satt sig i besittning av nya jordområden — låt vara gammal kulturbygd med privatjord — skulle övergivit sina gamla, sedan årtusenden bestående jordbesittningsförhållanden.

Har Dopsch i det första bandet av »Grundlagen» mest sysslat med folkvandringstiden, med det egenartade i övergången från den s. k. forntiden till den förmedeltida utvecklingen, så ägnar han sig i Bd. 2 åt framställningen av »återuppbyggandet av kulturen» i germanstaterna. Också i detta band anser sig förf. ha visat, att den tidigare forskningen misstagit sig, då den betecknat denna tid såsom behärskad av primitiv kultur, utan städer, fattig på handel och samfärdsel, industri och penningmedel, övervägande inriktad på lantbruk. Dopsch' arbete går på grundval av det andra huvudresultat, han i bd. 1 nått, nämligen att germanerna ingalunda voro barbarer i ordets nutida bemärkelse, utan hade uppnått en jämförelsevis hög kulturståndpunkt, ut på att visa huruledes utvecklingen fram mot karolingertiden gestaltade sig långt rikare.

I första avsnittet skildras »der politische Aufbau» i germanstaterna. Dopsch ansluter sig i motsats till ett flertal forskare, som antagit en republikansk statsform hos germanerna på Cæsars och Tacitus' tid, till den forskningsriktning, som antar att konungadömet hos dem är urgammalt.[2] Detta var icke obetingat ärftligt, ty folket innehade valrätt (s. 26).[3] De hos Tacitus förekommande principes antar Dopsch i motsats mot rättshistorikern Brunner säkerligen med full rätt ha varit furstar i spetsen för enskilda, mindre folkstammar.[4] Med stor kraft understryker

[1] Storgodsens förekomst i den tidigaste bajerska bosättningen har redan tidigare erkänts av den ihärdige förkämpen för teorien om den gemensamma släktegendomen, S. Riezler.

[2] Jfr översikten över hithörande litt. hos Ekholm, *Till vår fornhistoria*, Hist. tidskr. Stockholm, Bd. 46, s. 320 ff.

[3] Beträffande konungadömet i Sverige måste man numera antaga, att det under medeltidens första skede de facto var ett arvrike, vilket redan Fahlbeck och Kjellén antagit. Jfr Ekholms påvisande av dynastiens betydelse, a. a. s. 335 ff. Dopsch' framställning erhåller härmed en betydelsefull komplettering.

[4] Av samma åsikt synes Ekholm, a. a. s. 324 f., vara. *Reges* och *principes* tar han till utgångspunkter för en intressant teori om två arter av konungadöme, ättkonungadöme och folkkonungadöme.

förf. förekomsten av ett adligt stånd i gammalgermansk tid, ja han tillskriver t. o. m. detsamma ett avgörande inflytande på statsangelägenheterna och hela statens politik[1], ehuru folkförsamlingen nominellt utövade den högsta politiska makten. Sin åsikt om utvecklingen av de germanska författningsförhållandena har förf. icke utvecklat så klart, som önskligt vore, men han synes dock anse, att i grund och botten de gamla, nationella inrättningarna ha varit normgivande för utvecklingen (s. 82), hur mycket än i enskildheter romerska och kyrkliga inflytelser, vid vilka han ingående dröjer, ha inverkat. Den gamla demokratiska folkförfattningen utvecklades dels genom beröringen med romarna, dels genom germanernas statsbildning på romersk grund först till småkonungadöme (s. 63 o. s. 55 f. har Dopsch klargjort skillnaden mellan detta och det gammalgermanska konungadömet; småkonungadömet utmärkes främst av större landområden och ökad militär makt hos fursten), och därpå dels genom förbindelser med Rom (s. 61), dels genom övermäktig krigsduglighet hos enskilda småkonungar (s. 63) till monarki (Einkönigtum). Klodvig lyckades ju bli frankernas överherre, — merovingernas konungadöme återspeglar dock de gammalgermanska furstarnas befogenheter, som främst voro av militär och rättslig art — men samtidigt tillväxte adelns makt (bl. a. genom konungens jordskänkningar) till den grad, att den snart medförde konungadömets nedgång. Klothar II:s edikt av år 614, en aristokratiens magna charta, beseglade denna utveckling.

Vi skola icke här dröja vid förf:s skildring av »samhällets nygestaltning» (avsnitt 2), d. v. s. uppkomsten av materiellt och socialt olika kvalificerade befolkningsklasser, ej heller vid kyrkans utveckling (avsnitt 3), som främst är betydelsefull ur synpunkten att den kraftigt medverkade till sammansmältningen av romanska och germanska institutioner, så rika dessa kapitel än äro på nya synpunkter, utan övergå till avsnitt 4, länsväsendets uppkomst. Alltsedan den berömde tyska rättshistorikern Brunners behandling av denna fråga (1885—87) har man ansett den vara slutgiltigt klarlagd. Dopsch framställer emellertid nu från Brunner fullkomligt avvikande åsikter. Dels förlägger han länsväsendets ursprung mycket längre tillbaka i tiden än till Karl Martell (s. 302 f.), dels påstår han med största bestämdhet, att de två rättsinstituten vasallitet och beneficialväsen i historisk tid aldrig och ingenstädes varit åtskilda (s. 305 ff.). För den senare åsikten anför han talande skäl och betecknar säkerligen med rätta detta åtskiljande av de tvenne rättsinstituten såsom en teoretisk

[1] v. Schwerin, a. a. s. 711 f. anser att Dopsch icke i denna fråga framfört några nya bevis och icke är berättigad till så långt gående slutsatser, även om »den härskande läran» icke förnekar förekomsten av gammalgermansk adel. Jfr. E. Hildebrand, *Svenska statsförfattningens hist. utveckl.* s. 24 f.

formulering för den begreppsmässiga juristuppfattningen av förevarande rättsförhållande. För att bevisa den förra åsikten framhåller han med stöd av H. Delbrücks forskningar rörande den äldre medeltidens krigshistoria, att det tidigare antagandet, enligt vilket germanerna och särskilt frankerna icke skulle ägt något tungt kavalleri före Karl Martell, är felaktigt. Med olika källuppgifter bevisar han, att frankerna sedan början av 500-talet ägt ett starkt rytteri. Som ett skäl för förläggandet av härreformen — övergången från infanteri till kavalleri — till Karolingertiden har man framhållit, att frankerna endast med ett starkt rytteri kunde motstå arabernas angrepp. Även detta argument visar Dopsch vara felaktigt. Ytterligare tror han sig kunna bevisa, att de karolingiska härarna icke till övervägande delen varit ryttarhärar, ej heller att de senkarolingiska ryttartrupperna företrädesvis bildats av vasaller, utan att bondeinfanteri utgjort en väsentlig del av hären. I länsväsendets historia skönjer Dopsch sålunda en urgammal utveckling, som har sina rötter redan i förromersk tid, och som är fullbordad redan under 500-talet.[1]

I femte avsnittet behandlar Dopsch stadsväsendets utveckling, vilken vi redan ha omnämnt (ovan s. 10), i det sjätte sysselsätter han sig med industrien och handeln. Här är framställningen i särskilt hög grad ägnad att befrämja forskningen, ity att detta område till följd av katastrofteoriens åsikt om stadsväsendets, handelns och samfärdselns undergång i mycket liten utsträckning uppmärksammats. Det är därför naturligt, att ett så stort anlagt verk, som det här ifrågavarande, endast kan snudda vid problemen och måste lämna specialforskningar uppgiften att grundligt klarlägga förhållandena. Dopsch riktar i utomordentligt hög grad vår kunskap särskilt om den äldre medeltidens handel, men dock synes mig den anmärkning en grundlig kännare av denna tids ekonomiska förhallanden Rudolf Kötzschke[2] riktat emot framställningen vara pa sin plats, nämligen att förf. i för hög grad generaliserat sina slutsatser och därmed skapat bilden av ett mer framskridet ekonomiskt tillstånd än som motsvarar verkligheten. Samma anmärkning undgår måhända icke heller bokens sista avsnitt, om myntväsendet och penninghushållningen[3], huru rikt på förträffliga detaljresultat det än må vara.

[1] Såväl denna hans åsikt som påståendet om vasallitetens och beneficialväsendets enhet ha av v. Schwerin, a. a. s. 719 ff. betecknats såsom obevisade. Jag tillägger, att E. H i l d e b r a n d, a. a. s. 42, ansett svenske konungens rätt »att *län gifva*» vara »urgammal». Nyligen har Dopsch publicerat en del belägg för sin uppfattning om tiden för länsväsendets uppkomst i Mitt. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung, Bd. 41, s. 35—43, »Die leudes und das Lehenswesen.»

[2] I Archiv für Kulturgesch. Bd. XVII, s. 98 ff.

[3] Se v. S c h w e r i n, a. a. s. 725 ff.

Härmed avsluta vi vårt referat av detta arbete. Det ställer in tiden 400—700 e. Kr. såsom en organisk och levande länk mellan senromersk tid och karolingertiden, d. v. s. till den uppfattning av karolingertiden, som Dopsch skapat sig och som vi nu skola granska.

I »Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit» är Dopsch i tillfälle att i betydligt högre grad än i »Grundlagen» stöda sig på urkundernas vittnesbörd. Han använder hela sin grundliga diplomatiska skolning för metodisk analys av den ekonomiska historiens källmaterial. Resultaten ha ock blivit säkrare än i föregående arbete och ha av kritiken mottagits med nästan enstämmiga lovord.

Arbetet inledes av ett kapitel om »den härskande lärans» uppkomst. Denna lära om karolingertidens ekonomiska utveckling är av i hög grad agrarhistorisk art, grundad av G. L. v. Maurer och G. Landau under 1850-talet. Enligt dessa båda är jordegendomen den avgörande basen för all utveckling. Denna jordegendoms medelpunkt är herrgården, vilken de av denna beroende böndernas smågårdar måste tjäna. Ur det berömda och utomordentligt betydelsefulla aktstycket för denna tids ekonomiska historia, Karl den Stores »*Capitulare de Villis*» härledde v. Maurer en ny godsförfattning, enligt vilken de kungliga domänerna inom varje Pfalz-område ordnats i ett system, som innebär de mindre gårdarnas underordnande under en huvudgård (*curtis*). Denna författning skulle sedan efterbildats av alla andra egendomar, såväl de andliga som världsliga stormännens. Läran utbildades bl. a. av den systematiserande nationalekonomien och den rättshistoriska forskningen.

Sålunda syntes de stora jordegendomarna med deras specifika hushållsorganisation (dagsverksinstitutionen) utgöra mer än blott det karaktäristiska elementet i karolingertidens ekonomiska och sociala utveckling, man såg i den också grundvalen till en senare tids författningsinstitutioner, till stadsväsendet, hantverkarskråna, landsstyrelsen. Jordegendomen ansågs t. o. m. såsom »den nutida statens embryo» (Lamprecht). Genom förnyad prövning av källorna och sammanfattning av nyare specialforsknings resultat hoppas Dopsch dock ha skapat en ny helhetsbild av utvecklingen under karolingertiden.

Förf. börjar med en kritisk undersökning av källorna. Det dokument, som utgjort huvudgrundvalen för uppfattningen av den karolingiska hushållsförfattningen och som man betecknat såsom en av Karl den Store upprättad lantgodsordning för hela kejsarriket, omgestaltande de förutvarande förhållandena, nämligen *Capitulare de Villis*, berövar Dopsch dess hittillsvarande betydelse. I en noggrann och skarpsinnig undersökning visar han nämligen att det icke är fråga om någon nyordning, att ursprunget står att söka i Aqvitanien och att kapitularet härrör från Ludvig den Fromme, som år 794 eller 795 utställt detsamma såsom en hushållsordning för Aqvitanien, enbart gällande de till konungens och hans omgivnings person-

liga underhåll bestämda godsen.[1] Som slutresultat av undersökningen av denna och andra källor finner Dopsch att den ingenting haft att göra med påbud av Karl den Store, samt att denne över huvud icke skapat någonting nytt på det lantbruksekonomiska området.

Resultatet av Dopsch' epokgörande källundersökningar framträder i första delens övriga kapitel, som alla behandla jordegendomen och dess indelning. I kapitlet om den kungliga jordegendomen kullkastar förf. med obönhörlig följdriktighet den gamla lärans antaganden. Efter att ha påpekat att de kungliga domänerna under 800-talets lopp starkt smulto samman genom att innehavare av län orättmätigt förvandlade dem till personlig egendom — hittills icke beaktat — visar Dopsch i en grundlig studie, att kronogodsen i Tyskland icke voro sammanhängande i vidsträckta komplex, vilket man betecknat som en egendomlighet för karolingertidens ekonomiska utveckling, utan vitt och brett kringströdda. Här har förf. berövat den äldre forskningen det stöd den trott sig ha i *Capitulare de Villis.* På grundvalen av vidlyftiga undersökningar kommer Dopsch därpå till det resultatet, att man ingalunda kan uppkonstruera en schematisk fiskal-förvaltning med sträng centralisation. Tvärtom finner Dopsch mångestaltning rådande, mindre och större gårdar likställda bredvid varandra, i självständig drift. Den av Lamprecht och v. Inama antagna storleken av de karolingiska *Fisci* (kronogodsen) reducerar Dopsch avsevärt. De kungliga ämbetsmännen kunna heller icke inordnas i ett centralistiskt förvaltningssystem; ett centralförvaltningsorgan har icke funnits vid hovet. I ovannämnda avseende har likaså den felaktiga uppfattningen av Capitulare de Villis lett till oriktiga antaganden.

Även i kapitlet om kyrkans jordegendom påträffa vi många nya åsikter och uppslag. Dopsch är ense med den tidigare forskningen däri, att kyrkans jordagods kraftigt ökats under karolingertiden, men han anser att man uppfattat kyrkans ekonomiska ställning under denna tid alltför gynnsamt. Ty de otaliga donationerna till kyrkan motverkades av återförläningar i olika former, som ofta ledde till att kyrkan åter förlorade godsen. Särskilt bekant är den s. k. *prekarie*-institutionen, som innebär att ett gods skänktes åt kyrkan med villkor att givaren erhöll nyttjanderätt till detsamma; ofta erhöll han

---

[1] Allmänna åsikten är, att Dopsch har rätt, även om här och där tvivel ännu är tillfinnandes. Jfr. M a r c. B l o c h, *L'origine et la date du cap. de villis,* Revue hist. 143, 1923, som ännu tillskriver det Karl d. Store, och T h. M a y e r, *Zur Entstehung des Cap. de villis,* Vierteljahrsschr. f. Soz. u. Wirtsch. gesch. 17, 1923, som delvis är av samma åsikt. B l o c h har nyligen (*La organización de los dominios reales carolingios y las teorias de Dopsch,* i Anuario de historia del Derecho espanol III, 1926, s. 89 – 119.) sökt göra troligt, att kapitularet åtminstone icke gällt enbart för de kungliga underhålls-godsen, utan för alla kungliga domäner.

t. o. m. tre gånger mer än han skänkt. Dopsch påvisar prekariers förekomst redan under senare hälften av 700-talet, medan man hittills ansett dem ha uppstått fr. o. m. 800-talet. Vidare antar Dopsch att antalet av de villkorliga donationerna överstiger antalet ovillkorliga; här har förf. tillgodogjort sig ett viktigt resultat av sina källkritiska undersökningar: att överlåtelseurkunderna ofta icke återgiva det faktiska förloppet av rättshandlingen ifråga, utan bl. a. förtiga återförläningen av det skänkta godset.

Också genom länsväsendet berövades kyrkan betydande jordegendomar. Världsliga stormän ägde talrika förläningar av kyrkogods och tillägnade sig småningom avsevärda delar av desamma. Förgäves sökte kyrkan konungens bistånd mot sådana våldsdåd; ty kronan själv drog sig inte för att sekularisera kyrkogods, exempelvis sådant, som kungliga vasaller innehade som län av kyrkan. — Med avseende å den andliga jordegendomens belägenhet ha bl. a. Lamprecht och Caro för Moseldalens, Schweiz' och Elsass' vidkommande påvisat oriktigheten av v. Inamas teori om deras slutenhet, men Dopsch bevisar att över hela Tyskland lågo de kyrkliga godsen kringströdda, varför man icke heller här kan tala om ett system av över- och underordnade gårdar. Förtätningen av denna vitt spridda jordegendom anser Dopsch ha inträtt efter karolingertidens slut.

Den världsliga jordegendomen (kap. 5) tillväxte mäktigt under karolingertiden på de kungliga och kyrkliga godsens bekostnad. Ehuru källorna för bedömandet av dennas utveckling flyta sparsamt, har det dock lyckats Dopsch att på grundvalen av talrika specialundersökningar göra bilden därav rikare. Den nyare forskningen har visat, att karolingerna mötte mycket mer utvecklade förhållanden än man tidigare antog; kolonisationen under karolingertiden har varit obetydlig. Framför allt är det Dopsch' åsikt, att det påstådda allmänna försvinnandet av de mindrebemedlades jordegendom icke låter sig bevisa. Som resultat av sin undersökning av den världsliga jordegendomens organisation betonar förf., att stora jordagods med kanske mer utvecklad drift än hos de kyrkliga förefunnits. Men samtidigt existerade säkert också arrende (Zinsland) och förläningsjord, ehuru vi icke äga direkta bevis härför.

I andra bandet av »karolingertidens ekonomiska utveckling» är Dopsch i tillfälle att arbeta mer positivt uppbyggande än i det första, som genomgående går ut på att visa den hittills härskande lärans oriktighet. Genom sitt påvisande, att utbildningen av de stora jordegendomarna icke medförde de genomgripande verkningar som man hittills antagit, förmenar sig Dopsch — med all rätt, såsom fortsättningen tydligt bevisar — ha förskaffat de sociala och ekonomiska förhållandenas utveckling en självständig ställning bredvid agrarhistorien. Åttonde kapitlet om den sociala utvecklingen är främst ägnat vederläggandet av »en av den tyska rätts- och ekonomiska

historiens huvuddogmer», nämligen att karolingertiden medfört förlusten av de oberoende småböndernas frihet på grund av de stora jordagodsens mäktiga utveckling. Viktigast i denna undersökning synes mig Dopsch' påvisande av felaktigheten i den tidigare uppfattningen om de s. k. *autotraditionerna*, varmed man betecknar företeelsen att fria personer gett sig själva till livegna åt köparen av deras jord. Dopsch har lyckats bevisa, att de förekomma ytterst sparsamt och oftast då röra andliga eller personer, som velat tillförsäkra sig en sorgfri ålderdom, varför de framträda i fullständigt ny belysning och icke kunna betraktas såsom ett socialt ont. Dock erkänner Dopsch förekomsten av ett lagligt förslavande av fria, men framhåller att det å andra sidan ges mycket flere bevis på olaglig självbefrielse av ofria och livegna. Vidare påpekar förf. att frigivning av slavar förekommit i betydligt högre grad än man hittills antagit, och därvid understryker han särskilt kyrkans arbete härför. Slutligen anser Dopsch att de ofria klasserna med framgång arbetade på förbättrandet av sin ställning.

I tionde kapitlet, »das Gewerbe», visar Dopsch med önskvärd tydlighet ohållbarbeten av den tidigare uppfattningen om att hantverket på denna tid var bundet vid godsen. Metall- och konstindustrin, väveriet, siden-, pälsvaru-, glas- och byggnadsindustrin framträda i Dopsch' framställning betydligt mer självständiga än tidigare. Beträffande hantverkets organisation framhåller Dopsch i motsats mot tidigare åsikter, att det funnits fria hantverkare med egna verkstäder på landsbygden, vilka arbetat för marknadens behov. Och vidare: redan nu funnos städer och marknadsplatser, i vilka de ekonomiska och sociala betingelserna för hantverkets utveckling voro för handen. T. o. m. hantverkarsammanslutningar antager Dopsch ha existerat. ehuru han ej kan framlägga säkra belägg härför. Kapitlet avslutas med en undersökning av bergsbruket, som han påvisar hava omfattat guld-, silver- bly- och järndrift, vilket innebär nya vinningar för vår kunskap om denna tids ekonomiska förhållanden.

Också utforskningen av karolingertidens handel och samfärdsel (kap. 11) har mäktigt främjats av Dopsch' arbete, även om han härvid stöder sig mindre på egna källforskningar än i de andra kapitlen. Att den europeiska handeln varit av betydligt större omfattning än ännu v. Inama trodde, anser Dopsch klarast framträda i den nordiska handelns historia. Vid framställningen av denna följer förf. i oförsiktigt hög grad A. Bugges forskningar, som han betecknar såsom grundläggande. I fortsättningen fäster Dopsch bl. a. vår uppmärksamhet vid existensen av handelsförbindelser mellan det inre Tyskland och Venedig, ävensom mellan Syd-Frankrike och Italien. Grundläggande äro slutligen Dopsch' forskningar rörande den karolingiska lagstiftningen i olika handelsförhållanden, såsom tull, mått och vikt samt marknader.

Kapitel 12 om penninghushållningen bryter i än högre grad än de tidigare med den gängse uppfattningen, som h. o. h. förnekat förekomsten av en penningekonomi under karolingertiden, i det den framställt denna tid såsom karaktäriserad av en egenhushållning (Hauswirtschaft), den där icke hade behov av några bytesmedel. De två huvudstöden för denna teori ha genom Dopsch' och andras forskningar blivit ohållbara: det existerade icke en så sluten godsekonomi som man antagit, ej heller voro handel och samfärdsel så obetydande, som krävts för avsaknaden av en penninghushållning. Synnerligen skarpsinnigt visar Dopsch huru det kommer sig, att de av forskningen använda källorna icke innehålla några uppgifter om penninghushållning; de flesta härröra från kyrkliga jordegendomar och kunna sålunda icke giva en fullständig bild av penningförhållandena och vidare hänföra de sig alla till den fasta egendomen, medan de enligt sin natur icke ge upplysningar om köp och försäljning av löst gods. Uppfattningen att köp och försäljning vanligen avgjorts genom byte in natura vederlägger förf. statistiskt. För förekomsten av en fri prisbildning med samma värdebestämmande faktorer som nuförtiden har förf. framfört talande belägg. Redan Karl den Stores maximiprissatser, avsedda att förhindra spekulation, förutsätta en fri prisbildning och penninghushållning. Penninglån med löpande ränta var en mycket vanlig företeelse, hävdar förf., också härvid i motsats mot den äldre forskningen, men med fullgoda skäl; jag hänvisar här blott till kyrkans ständiga förbud mot ocker, vilka dock icke medförde några resultat. Sin undersökning av penninghushållningen avslutar Dopsch med det djärva påståendet, att den modärna kapitalismen existerade redan under karolingertiden, och sålunda icke uppstod först emot medeltidens slut, som Sombart ansett.

Även i kapitlet om myntväsendet finner Dopsch det faktum, att man alltmer övergick till silverprägling från den merovingiska guldpräglingen vara ett tecken på att ett penningbehov var för handen och att man sålunda icke kan tala om en ren naturahushållning. Mycket intressanta och av stor betydelse äro förf:s undersökningar rörande denarmynten. Av innehållet i sista kapitlet om regalierna må särskilt framhållas Dopsch' påvisande av regelbundna, direkta skatters förekomst samt hans uppfattning om karolingernas ekonomiska politik, som beaktade att de talrika regalierna gåvo kronan större inkomster än de i dåligt skick varande domänerna.

Den uppfattning Dopsch i detta sitt arbete gjort gällande står förvisso i närmare överensstämmelse med det historiska händelseförloppet än den hittillsvarande uppfattningen, som alltför mycket teoretiserats, främst av jurister och nationalekonomer.[1] Detta fram-

[1] Dopsch har senare givit en översiktlig framställning av sina forskningsresultat, vilken han kallar »*Vom Altertum zum Mittelalter; Das Kontinuitätsproblem*», i Archiv f. Kulturgesch. Bd. 16, 2 s. 159—182. 1926.

träder måhända klarast i Dopsch' tillintetgörande av läran om att hela det ekonomiska livet förflöt inom storgodsens ram och haft karaktären av egenhushållning. Även de lärda forskningarna rörande den tidigare tidens ekonomiskt-sociala utveckling äga otvivelaktigt i stora drag sin riktighet, och därmed har Dopsch fört forskningen framåt på ett oanat sätt.

Det ligger i sakens natur, att så omfattande arbeten som de här ifrågavarande endast kunna skildra utvecklingen i stora drag, och att det blir specialundersökningar förunnat att komplettera bilden. Men otvivelaktigt har Dopsch rätt i att det är lättare för denna specialforskning att arbeta, då en riktninggivande nyinställning till de allmänna problemen är vunnen.[1]

Det har ock redan blivit Dopsch beskärt att se sina resultat bekräftade av andras specialundersökningar. Han leder utgivandet av den historiska avdelningen av en ny serie, Deutsche Kultur, vari främst publiceras värdefulla vetenskapliga arbeten, som utarbetats vid Wiens universitet. Hittills ha tvenne arbeten utkommit. N:r 1 är »Die karolingische Renaissance», av prof. Dopsch' assistent, Docent Erna Patzelt.[2] Förf. söker häri visa, att namnet karolingisk renässans icke motsvarar verkligheten, i det att Karl den Stores tid i stället bör uppfattas som ett fullbordande av vad andra tider förberett.

Efter att ha klargjort begreppets historiografi går förf. för att avgöra problemet om den karolingiska renässansen att undersöka vad av andlig kultur funnits i frankerriket före Karl den Store. Härvid är bildningsväsendet förvisso det centrala, och blir föremål för en grundlig studie. Patzelt utgår från det västromerska rikets undergång, och hänvisar bl. a. till resp. Johannes Sundwalls[3] och O. Montelius' forskningar vid fastställandet att Väst-Rom insomnat utan våldsamma skakningar och att germanerna ägt en rik kultur innan de bosatte sig på romersk jord. Undersökningen av germanernas bildningsanstalter är dock alltför hypotetisk för att kunna tillmätas större värde. I det följande har det lyckats förf. att i många fall påvisa förekomsten av en högre andlig kultur än man hittills haft kännedom om. Patzelt har velat visa, att mycket som man tillskrivit Karl den Store i själva verket existerat redan tidigare, men tyvärr lämnar hon

---

[1] Se företalet till 1. uppl. av »Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung». Härav kan dock uppstå den faran, att vid lösning av specialproblem en deduktiv metod gör sig gällande och minskar objektiviteten; denna fara kan varken Dopsch eller hans lärjungar sägas helt ha undgått.

[2] Deutsche Kultur, Hist. Reihe I, Wien 1924.

[3] Även Dopsch har uppmärksammat Sundwalls *Weströmische Studien*, se Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen, Leipzig 1925, Bd. I, s. 32.

obehandlat vad Karl själv uträttat på bildningsväsendets område. Alldeles utan betydelse för bildningsväsendet var väl dock Karl den Store icke, även om han icke gav utvecklingen en annan riktning än den »med inre nödvändighet måste taga»?

Arkeologiens och den nyare konsthistoriska forskningens resultat ha enligt Patzelt visat ohållbarheten i den gamla läran om en karolingisk renässans på konstens område. Förf. påvisar övertygande, att den förkarolingiska konsten stått på en högre nivå än man förr antog samt att den småningom utvecklats under inflytande främst av bysantinskt-orientaliska element. Karolingertiden, anser förf., präglas icke av någon enhetlig konstriktning, utan fortbildar det livskraftiga av arvet från Merowingertiden. Då Patzelt däremot anför såsom skäl emot renässansteorien, att alla de ledande konstnärerna vid Karls hov voro inhemska män, icke främmande mästare, synes hon mig gå vilse. Hon tror sig avgöra frågan med den hänvisningen, att konstutövningen i Italien liksom kulturen över huvud därstädes sedan 400-talet befunnit sig i förfall. Sant nog, men icke måste en renässans igångsättas med främmande män. Och bevisen för att Karl den Store och hans konstnärer ägt anknytningspunkter till det gamla Roms och f. ö. ock till Ravennas konst har förf. icke lyckats beröva sin giltighet. Riktig synes dock förf:s slutsats vara, att karolingerepoken icke bragt något väsentligt nytt, utan att rikets nya glans befordrat byggnadernas prakt och stegrat de måleriska kvaliteterna. En starkare intensitet i det konstnärliga skapandet uppstod.

Vid studiet av Karl den Stores kejsardöme har förf. kommit till den uppfattningen att Karl var en germansk folkkonung, icke imperator i gammalromersk mening, och hon anför till stöd härför bl. a. skarpa uttalanden av Karl över romarrikets institutioner. Karls uppfattning av romarnas materiella kultur har hon däremot icke berört annat i en not, däri hon synes betvivla att Karl besökt de klassiska minnesmärkena. Han kan dock omöjligen ha undgått att se exempelvis Colosseum, Termerna och Circus Maximus! Förf:s framställning övertygar en icke om att Karl vid sin kejsarkröning i Rom icke skulle ha ansett sig återupprättat Cæsarernas tron.[1]

Med avseende å den materiella kulturen finner Patzelt att Karl den Stores verksamhet på författningens, förvaltningens och lagstiftningens område numera icke anses ha varit så reformerande som v. Inama och v. Maurer utlade densamma. Karl har endast fortsatt vad hans företrädare redan länge arbetat på. Hans inskridande framkallades av missbruk och oegentligheter, som krävde att bli avhjälpta. Icke heller i myntväsendet tror förf. att Karl den Store genomfört några viktigare förändringar.

[1] Patzelt anför själv (s. 124) en samtida annaluppgift, som åtminstone visar att samtiden uppfattade saken så.

I ett kort, men verkningsfullt kapitel, kallat »Karl der Grosse in der Mit- und Nachwelt» söker förf. förklara uppkomsten av det åskådningssätt, som betraktade kejsarens verksamhet såsom ett återupplivande av antiken. Karls egen hovkrets började förhärligandet av sin herre, och detta fick god näring av den nedgång riket upplevde efter Karls död. Men i synnerhet var det Ottonernas återupprättande av det romerska kejsardömet under direkt anknytning till antiken som vände blickarna mot Karls gärning.[1] Därefter blir han i folkets ögon idealhärskaren. Under investiturstiden börjar man därjämte att i honom se symbolen för förnyelsen av det västerländska kejsardömet. — I sin avslutande sammanfattning understryker Patzelt ytterligare, att för Karl den Store var tanken på en förnyelse av det romerska imperiet främmande samt att grunddraget i hans regering är vidareutveckling av sådant, som redan under Merovingertiden uppstått. I påpekandet av att Karl var och ville vara en folklig konung, frankernas främste, synes mig bokens huvudförtjänst ligga. Men arbetet har lidit av att förf. tydligen gått till sin uppgift med en förutfattad åsikt om den »karolingiska renässansens»obefintlighet.[2]

På ett i hög grad betydelsefullt sätt bekräftas Dopsch' åsikter om handelns och hantverkets utbredning under den tidigare medeltiden av Paul Kletlers arbete »*Nordwesteuropas Verkehr, Handel und Gewerbe im frühen Mittelalter*».[3] Förf. har begränsat sin uppgift därhän, att han undersökt förhållandena i kustlandskapen ungefär mellan Somme och Elbe till omkring år 1000 e. Kr. De erbjuda material nog; ty dessa landområden förmedlade största delen av den engelsk-kontinentala samfärdseln, särskilt trafiken England-Rom, och här finna vi ock basen för Västeuropas tidigaste förbindelser med Norden, här utmynnade slutligen Rhen, den mest betydande samfärdselleden på tyskt område. Boken är delad i tvenne delar; den första omfattar tiden till omkring 900, den senare det 10. århundradet. I förra delens första avsnitt behandlar förf. samfärdseln i allmänhet och persontrafiken. Vi se först Frisland indragas i det nya samfärdselsystem, som uppkom efter folkvandringarna: det skedde dels genom landets erövring av frankerna, dels genom den frankiska, iriska och anglosachsiska missionen. Härvid upprullar Kletler samma bild av Galliens utveckling under 7.—8. århundradena, som vi mött hos Dopsch och Patzelt, delvis förstärkt med nya belägg. Då förf. därpå övergår att skildra Frislands förbindelser med grannländerna, komma vi till bokens i mina ögon starkaste del. Kletler har med ut-

[1] Observera blott verkan av Otto III:s öppnande av Karls grav!

[2] Att man ännu icke är beredd att lämna begreppet karolingisk renässans, framgår av S. Singers uppsats under denna titel i Germ.-rom. Monatsschrift, Jahrg. 13, s. 187—201 och 243—258.

[3] Deutsche Kultur, Hist. Reihe II, Wien 1924.

nyttjandet av ett för mig [illegible] material, såsom samtida helgonbiografier o. dyl. har han ett [illegible] bild av samfärdselns livlighet redan under 700-talet. Jag nämner här blott hans fina påvisande av en för ekonomisk vinning arbetande rederiförening mellan England och Frisland, varvid icke blott lastskepp, utan även passagerarfartyg voro insatta i trafik (s. [illegible]).

Ur den nordiska forskningens synpunkt måste man beklaga att Kletler icke närmare gått in på de begynnande förbindelserna mellan friser och nordbor. Han påpekar blott att de arkeologiska fynden synas bevisa handelsförbindelser med Norge och sannolikt även med Danmark, vilka antagligen gå tillbaka ända till omkring 500 e. Kr. Här må påpekas — ehuru Kl. [illegible] icke kunnat få kännedom härom — att man konstaterat en tidigare förbindelse mellan Norden och Frisland än den till Schleswig. Antagligen redan 500-talet ha friserna nyttjat Kungälvområdet som transport till Östersjöområdet. Över den gamla handelsorten [illegible] har [illegible] en handelsväg gått till Sverige.[1] För de kristet-politiska förbindelserna mellan dessa länder hänvisar Kletler till Vogels Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. För senare tider, 800- och 900-talen, går han emellertid närmare in på frågan om frisernas förbindelser med Norden. Vikingatågens betydelse för samfärdseln utlägger han i Bugges anda, och framhåller därvid att det var först efter kristendomens intåg i Danmark som handeln mellan Frisland och Schleswig blev säkrare och ohämmad.[2] Vid behandlingen av de frisisk-svenska förbindelserna är förf. alltför försiktig, då han anser bevisat att svenskar foro till Dorestad, medan han endast betecknar det som sannolikt att en frisisk handelskoloni funnits i Birka. Beträffande Nordens förhållande till Västeuropa överhuvud måste man beklaga att han icke kunnat tillgodogöra sig svenskspråkig litteratur.[3]

I andra avsnittet om varutrafiken upprullar förf. åter en bild av den livligaste samfärdsel i Nordvästeuropa under 8. och 9. århundra-

---

[1] O. v. Friesen, *Rökstenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden*. Uppsala s. [illegible] f. och A. Schück, *Det svenska stadsväsendets uppkomst*. Stockholm [illegible].

[2] Att frisisk-danska förbindelser lång tid dessförinnan existerat, ger Kletler flere belägg på. Jag nämner ytterligare Wadsteins antagande, *Norden och Västeuropa i gammal tid*, Stockholm, 1925, s. 72, att friserna deltagit i grundandet av staden Schleswig-Hedeby senast omkring år [illegible], samt hans i mitt tycke säkra påvisande, att de medverkat vid anläggandet av Kovirke, a. a. s. [illegible] f.

[3] T. ex. Wadstein, *Friserna och forntida handelsvägar i Norden*, Göteborg 1920, och T. E. Karsten, *Svensk bygd i Österbotten*, II, 288 ff. och dens. *Till frågan om den äldre tyska handeln på Finland*. (Stud. i nord. fil. II. 2).

dena. Han påvisar bl. a. att de s. k. »skänksändningarna» i den tidens talrika brevlitteratur i själva verket till största delen utgöra handelsaffärer, åtminstone byteshandel. Med hjälp av dessa brev påvisar han huru talrika och olikartade handelsartiklarna voro. Mellan frankerriket, England, Italien och Orienten cirkulerade vävnader, kläder, konstindustriella alster, kryddor, rökverk, böcker och reliker i stor mängd. En storstilad fjärrhandel är i själva verket karaktäristisk för den äldre medeltiden före år 900. Särdeles intressant och givande är ävenledes Kletlers framställning av den höga aktning hantverket åtnjöt; hantverkarna voro samtidigt ofta köpmän och avsatte själva sina alster. Riktigheten av Dopsch' åsikter om existensen av ett fritt hantverk har Kletler därmed övertygande bevisat.

I bokens andra del (900-talet) sysselsätter sig förf. först med marknadsväsendets utveckling, varvid han följer Rietschels »Marktrechtteori», men i motsats mot denne hävdar att marknadsrätten redan under 900-talet började lokaliseras, d. v. s. övergå till stadsrätt. — Västra Tysklands hantverk och konstindustri utvecklades under 9. och 10. århundradena så kraftigt — tydligen mest tack vare kyrkan — att de fullt uppnådde Nordfrankrikes, Frislands och Englands nivå, ja på metallplastikens område intog Tyskland t. o. m. en ledande ställning (obs. konstindustriskolan i Hildesheim). Under 900-talet tilltog samfärdseln i Tyskland i samband med kristendomens och kulturens frammarsch österut ständigt i livlighet, medan tyskarnas färder till de nordiska länderna h. o. h. synas ha upphört. Icke ens någon handel på Schleswig kan konstateras, anser förf.[1]

Förklaringen till denna märkliga nedgång i den tyska »utrikeshandeln» söker förf. främst i »det intensiva inre utbyggandet av Nordtyskland», som absorberade de ekonomiska krafterna. Detta kan knappast vara riktigt; huvudorsaken var otvivelaktigt den, att vikingarna förintade den tyska handeln såväl som den frisiska, och sedan antagligen togo den i egna händer. Häri står helt säkert orsaken till att tyskarnas handel höll sig till det i inre landet att finna; den var helt enkelt utestängd från haven (Nord- och Östersjön), dit den dock

[1] Kletler klagar över källornas fåtalighet, och synes mig härav ha förletts att gå för långt i sina antaganden om handelns avstannande. Den har säkerligen fortsatt, ehuru möjligen i något begränsad omfattning, ty för de spirande kyrkorna i Danmark och Sverige var ju förbindelsen med Västeuropa ett livsvillkor. Kletler har f. ö. förbisett en viktig källa, som han i många avseenden kunnat utnyttja. Jag åsyftar den företeelsen, att rhenländsk tuffsten använts i många av de äldsta kyrkorna i Sleswigtrakten, d. v. s. just fr. 900-talet, ett vittnesbörd så gott som något om sjöförbindelsen med Rhen. Se Kiesselbach, Zs. f. Schleswig-Holst. gesch. 37 s. 155 ff. o. Wadstein, a. a. s. 64.

med de ekonomiska lagarnas makt bort dragas.[1] Illa orienterad är Kletler över forskningens framsteg i fråga om Schleswig. Han talar om tvenne skilda städer, Schleswig och Hedeby, vilka skulle konkurrerat med varandra (!), varvid han följer Bugges åsikt i »Die nordeuropäischen Verkehrswege» (1906). Sedan dess har emellertid Bugge ändrat sin ståndpunkt[2], och ehuru denna fråga allt ännu är under debatt kan man knappast tvivla på att Schleswig och Hedeby blott varit olika namn på samma stad.

Av de tre arbeten, som hittills offentliggjorts av Dopsch' seminarium, skall jag här uppehålla mig endast vid ett, Silvester Hofbauers »*Die Ausbildung der grossen Grundherrschaften im Reiche der Merowinger*».[3] Också detta bekräftar Dopsch' åsikter, här ifråga om storgodsens förekomst redan under den merovingiska tiden. I inledningen redogör Hofbauer för v. Inamas uppfattning om uppkomsten av de stora jordegendomarna, vilken går ut på att knappt nämnvärda ansatser kunna iakttagas under merovingertiden, medan de 150 årens karolingerherradöme skulle medfört en genomgripande förändring och i snabbt tempo skapat storgodsen. I motsats härtill söker Hofbauer i närmaste anslutning till källmaterialet visa, att alla orsaker, som medverkat vid storgodsens uppkomst kunna iakttagas redan långt före karolingertidens början, redan fr. o. m. 500-talet. Stormännens under 600-talet starkt stegrade makt bidrog helt naturligt kraftigt till ökande av godsens storlek, främst genom begagnande av den makt statstjänsterna erbjödo. Utvecklingens avslutning såg v. Inama[4] i godsägarnas förvärvande av immunitet. En sådan ägde såväl andliga som världsliga godsherrar redan under 6. och 7. århundradena, detta icke blott i västra delen av frankerriket, utan ock i öster. Sitt värde har Hofbauers arbete i påvisandet av att *förutsättningar* för en uppkomst av storgods förefunnos, den faktiska *existensen* är därmed icke bevisad, vilket förf. ej heller i högre grad försökt göra.

Slutligen förtjäna ännu tvenne nyare arbeten av Dopsch' skola omnämnande, nämligen Erna Patzelts »*Entstehung und Charakter der Weistümer in Österreich*»[5], som på ett synnerligen överskådligt sätt klargör dessa ännu alls icke behandlade medeltida rättsförklaringars historia och väsen, och Bernhard Polls »*Das Heim-*

---

[1] Jag hoppas i framtiden kunna återkomma till denna fråga.

[2] Se hans art. om nordens handel i Hoops Reallex. Bd. II, s. 422.

[3] Veröffentlichungen des Seminars für Wirtschafts- u. Kulturgesch. an der Univ. Wien, nr 3, Wien 1927.

[4] *Die Ausbildung d. grossen Grundherrschaften in Deutschland während der Karolingerzeit*, s. 71.

[5] Wien 1924.

fallsrecht auf den Grundherrschaften Österreichs»,[1] som genom utnyttjande av österrikiska »Weistümer» utgör ett värdefullt bidrag till de tyska alpländernas ekonomiska och sociala historia.

Ur ovanstående översikt torde framgått, att Dopsch' forskar- och lärargärning resulterat i betydande framsteg för forskningen. Genom användande av hans forskningsmetod på Nord- och Nordost-Europas ekonomiska och sociala medeltidshistoria borde likartade resultat för detta områdes vidkommande kunna ernås. Nordens äldre medeltid borde i görligaste mån organiskt förenas med det övriga Europas.

Gustav Adolf Donner.

Finländsk krigshistoria.

Einar W. Juvelius: *Suomen sotahistorian pääpiirteet.* I. Aika vuoteen 1617. VII + 382 s. + översiktskarta. Rikt. illustr. Otava, Helsingfors, 1927.

I doktor Juvelius äger den finska litteraturen en intresserad, flitig och för sitt värv väl utbildad civil krigshistoriker. Anställd vid generalstaben har han de bästa möjligheter att vinna herravälde över den rent militäriska sidan av en krigshistorikers uppgift, medan hans allmänna historiska utbildning sannolikt skall sätta honom i stånd att undvika den ensidighet i framställningen och bedömandet av krigiska tilldragelser, för vilken militärer så lätt falla offer. Detta återstår dock ännu att konstatera, ty krigshistoria i egentlig bemärkelse har doktor Juvelius tills. dato i rätt ringa utsträckning publicerat. Den volym på bortåt 400 sidor, som utgör första delen av det stort anlagda verket »Suomen sotahistorian pääpiirteet», omfattar nämligen endast tiden till år 1617 och erbjuder alltså inte förf. stora möjligheter att demonstrera sin förmåga av i strängare bemärkelse krigshistorisk forskning och framställning.

Det är i själva verket anmärkningsvärt, att dr. Juvelius lyckats skänka verkets första del ett så imponerande omfång. Tiden intill 1523 — Finlands korta och så ytterligt källfattiga medeltid — behandlas på ca. 120 sidor, och skedet 1523—1617 kräver ett mer än dubbelt så stort sidantal. Man frågar sig, om inte planläggningen är något för bred, i synnerhet i betraktande av att verket är avsett till »läro- och handbok vid officersutbildningen». Och man kan knappast undertrycka en viss oro vid tanken på att förf. samtidigt utger det mycket

[1] Veröffentlichungen aus dem Seminar für Wirtschafts- und Kulturgesch. an der Univ. Wien. Bd. I. Wien 1925.

omfattande populärhistoriska arbetet »Suomen kansan aikakirjat». Dr. Juvelius har visserligen givit prov på en utomordentlig arbetsförmåga, då han inom samma år publicerat första banden av båda de nämnda verken, men de dubbla uppgifterna måste dock — trots stoffets i vissa avseenden enhetliga beskaffenhet — menligt inverka på varandra — antingen genom att förlänga utgivningstiden eller genom att sänka nivån.

Dr. Juvelius meddelar i ett företal, att den knappt utmätta tiden omöjliggjort utnyttjande i nämnvärd utsträckning av hittills obekant arkivmaterial; framställningen är i huvudsak byggd på tryckta källor. Sådana uppräknas i nästan förvånande antal, och också en hel del otryckta källor — i Finlands statsarkiv samt i svenska riks- och krigsarkiven — finnes upptagen i förteckningen. Man måste väl dock tro förf., då han försäkrar, att hans verk inte egentligen bringar något nytt. Dess värde ligger alltså i att det kritiskt, sovrande och kompletterande sammanfattar forskningens resultat.

Då den tillsvidare utkomna delen i huvudsak representerar endast ett slags inledning, torde med en mera ingående granskning böra anstå till dess en ny del utkommit. Några anmärkningar och papekanden är anmälaren dock redan nu förf. skyldig.

Illustrationerna äro i allmänhet väl valda och motsvara sitt ändamål. Åtskilliga undantag förekomma dock. Ekmans glasmålningar i Åbo domkyrka kasta knappast något ljus över Finlands historia. Joutselkä by kunde lika gärna vara tusen andra byar och tedde sig säkert helt annorlunda år 1555. Keksholms lilla fäste förtjänar inte att avbildas två gånger. O. s. v.

De fullkomligt meningslösa traditionella styrkeuppgifterna borde knappast i ett modernt arbete återges. Förf. framhåller visserligen, att de äro överdrivna — men varför då alls anföra dem? Det vore på tiden att kraftigt motarbeta den populära uppfattningen, att ryssarna naturnödvändigt alltid ha varit finnar och svenskar kvalitativt underlägsna och kvantitativt överlägsna i fält.

Beträffande förhållandet mellan Sverige och Finland synes förf. slitas mellan sitt historiska sinne och den nutida finska självkänslan. Hans förmodan, att man i Finland hoppats på landets lösslitande från Sverige och fullkomliga självständighet under hertig Johan, är en billig efterhandsteckning. Beträffande de båda riksdelarnas återförening efter Sigismunds nederlag mot hertig Karl citerar han Yrjö-Koskinen (»Nuijasota»). Varför inte [illegible] konstatera, att en skilsmässa från Sverige vid denna tidpunkt — liksom vid vilken annan tidpunkt som helst ända till den, då skilsmässan inträffade — med all sannolikhet skulle ha lett till Finlands undergång?

Det är knappast [illegible] att framhålla [illegible] i Brunkeberg samt att [illegible] på vad [illegible] ett [illegible] i Finland sannolikt kunde [illegible]. [illegible]

på organisation och disciplin påtagligen höjt de svenska bondehärbannens — i synnerhet dalböndernas — militäriska nivå betydligt över det för dylika folkuppbåd normala. Men fejderna i Finland inskränkte sig till strövtåg och skärmytslingar, och en finländsk bondehär hade därför sannolikt saknat förutsättningarna för ett lyckligt genomförande av en så stor operation som angreppet på den danska belägringshären utanför Stockholm år 1471.

Förf:s karakteristik av de politiska förhållandena i Skandinavien under vikingatiden (sid. 23) är förvånande oriktig. Han synes ha förbisett, att Sverige och Danmark existerade som riken redan före vikingatidens början och att Norge samlades under en konung, innan nämnda period hade till hälften förflutit. Något egendomligt är det även att beteckna Ynglingarna, Ivar Vidfamne och Erik Segersäll rätt och slätt såsom »vikingahövdingar».

Beträffande Borgbacken invid Borgå säges (sid. 33), att den »otvivelaktigt» är ett minne av de danska tågen till Finland. En försiktigare stilisering hade varit att föredra.

Ordet riddare användes i en med hänsyn till nordiska förhållanden något oegentlig betydelse, d. v. s. för att beteckna tungt rustade ryttare. Att jämföra 1200-talets tunga rytteri med det moderna tankvapnet och beteckna dess taktiska roll såsom en rörlig befästningskedjas är knappast fullt träffande.

Förf. omtalar (sid. 156) karronader såsom ingående i krigsfartygens beväpning på 1500-talet. Karronaden kom i bruk först mot slutet av 1700-talet.

Men det må vara nog med detaljanmärkningar av jämförelsevis ringa bärvidd. När nästa del av arbetet utkommit, skall det bliva undertecknad ett nöje att recensera den. Den föreliggande, inledande delen ger mig anledning att tillönska dr. Juvelius tid och krafter för fortsättandet av hans stora och intressanta verk — och kanske något större koncentrationsförmåga.

Eirik Hornborg.

Karl Johan Adlercreutz.

G. Rein: *Karl Johan Adlercreutz.* Försök till levnadsteckning. Senare delen. Skrifter utg. av Sv. litt. sällsk. i Finl. CXCVI. Helsingfors, 1927. XII + 822 s. + titelplansch. Fmk 90:—.

Dr G. Rein har numera utgivit en ny del av sin levnadsteckning över Karl Johan Adlercreutz. Medels detta nya band, omfattande mer än 800 sidor, är levnadsteckningen avslutad. Det första bandet, som förde skildringen ända fram till det lyckliga genomförandet av

revolutionen i och med Gustav IV Adolfs arrestering[1], ägde ett stort intresse, då det gav oss en ingående framställning av Adlercreutz' ingripande i 1808—1809 års krig och därmed i Finlands historia. Efter revolutionen och fredsslutet i Fredrikshamn tillhör Adlercreutz helt och hållet Sveriges historia och föres av världshändelserna att spela en roll långt borta från sin fosterbygd.

Adlercreutz hade, såsom Rein riktigt anmärker, i mångt och mycket varit en lyckans gunstling. Genom en tillfällighet, Löwenhjelms tillfångatagande vid Pyhäjoki kort före den tidpunkt, då den svenska arméns reträtt var bestämd att avbrytas, hade han blivit Klingspors närmaste man och som sådan vunnit segern vid Siikajoki. Omstrålad av glansen från denna seger och framgångarna under den följande sommarn, hade han sedan kommit till Stockholm, just då den inre politiska situationen där närmat sig en kris. Till honom hade blickarna gått, då det gällt att finna en man, som kunde ställa sig i spetsen för revolutionen, och han hade även vågat det avgörande steget, då landet stod inför ett hotande inbördeskrig, medan fienden hotade rikets huvudstad. Så hade han i ett slag nått ställningen som en av rikets främste, år förrän han officiellt blivit en av »rikets herrar». Men om också tillfälligheterna gynnat Adlercreutz i hans snabba karriär, så ägde han dock en egenskap, som möjliggjort för honom att gripa stunden i flykten, att begagna sig av situationen. Han hörde till dessa personer, som i farans stund glömma sig själva och våga sätta allt på ett kort för nående av ett stort mål; han ägde karaktär och moraliskt mod. Det är med full rätt Rein som motto för den nu utkomna delen satt några ord av Adlercreutz själv. »At tiena sitt Fädernesland, när allt går efter önskan väl i hand, är ingen konst, men at tiena sitt Fädernesland i motgångarnas stund, då man misskiännes, motarbetas, humilieras, m. m. sådant fordrar själsstyrka, sielfförsakelse och högsta grad af Patriotisme.» Ty visst är, att Adlercreutz som få satte in hela sin själsstyrka för att tjäna sitt fädernesland och att han härvid visade den högsta grad av patriotism. Lika visst är det, att han från första stund han som rikets generaladjutant kom att intaga främsta platsen i armén, måste se sig misskännas, motarbetas och humilieras.

Detta hade många orsaker. Hans hastiga karriär var ägnad att väcka avund, ej minst bland de många, som i den före kriget okände finländske officeren sågo en uppkomling. Hans sträva väsen, som ej lät honom smidigt skaffa sig ett anhang i denna de politiska intrigernas tid, hans självständiga ståndpunkt, som ej tillät honom att försvära sig till något parti, gjorde honom snart ensam. Gustavianerna kunde ej helt glömma, att det var han som burit hand på monarkens person, de ivriga revolutionärerna kunde ej i hast förlåta honom hans

[1] Jfr recensionen i denna tidskrift årg. 1925 s. 192 ff.

förbindelser med det föregående systemets män eller hans i stort sett framgångsrika bemödanden att hindra alla förföljelser mot Gustav IV Adolfs förtrogna. Mellan Adlercreutz och Adlersparre uppstod en ömsesidig misstro, som förmådde den senare att på allt sätt motarbeta sin vid själva revolutionstillfället av lyckan gynnade rival. Han försökte till och med beröva Adlercreutz hans värdighet av generaladjutant för armén, ehuru Karl XIII ej gav sitt bifall till A:s avsättning, men han lyckades avböja att befälet över expeditionen till Västerbotten gavs åt Adlercreutz, om till fromma för krigföringen må lämnas osagt. — Från olika håll var Adlercreutz utsatt för angrepp. En oförsonlig fiende skaffade han sig i J. Fr. Aminoff genom sitt offentliga uttalande om kapitulationen i Kalix. Allmänt beskylldes han även för att ej ha bevakat de finländska officerarnas förmåner i Sverige, ja han kallades t. o. m. av G. M. Armfelt de i Sverige vistande »finnarnas svåraste fiende» och påstods motarbeta deras kvarstannande i Sverige. Rein visar emellertid, att dessa beskyllningar knappast voro berättigade. Upprepade gånger uppträdde Adlercreutz till den finländska militärens bästa såväl i egenskap av generaladjutant i tjänsteskrivelser som medels andraganden i riksdagen. Men han drog sig ej för att tillråda sina landsmän att söka sin utkomst i Finland, då svårigheter yppade sig för deras fortkomst i Sverige. »Jag kan ej slå ihjäl svenskarna för att skaffa finnarna plats», skall han vid ett tillfälle yttrat.

Trots alla intriger och direkta förolämpningar kvarstod han emellertid som generaladjutant för armén under större delen av sin levnad. Härvid utövade han en ivrig verksamhet för den svenska arméns bringande i stridbart skick, därvid tillgodogörande sig erfarenheterna från kriget i Finland; sålunda lyckades han införa passevolansen vid den svenska armén. Även efter Bernadottes ankomst till Sverige utförde Adlercreutz en dryg del av arbetet för de pågående krigsförberedelserna. Det var blott en naturlig följd av den position Adlercreutz under åren efter revolutionen intagit i armén, att han fick medfölja till Tyskland såsom Karl Johans generalstabschef under kampen mot Napoleon.

Under det Adlercreutz outtröttligt arbetat för den svenska arméns bästa, hade de politiska konjunkturerna helt omkastats, och Adlercreutz måste finna sig i att Sveriges politik övergav tanken på Finlands återerövring. Med hela sitt föregående liv fäst vid Finland, som han omväxlande kallar sin fosterbygd och sitt fädernesland, längtade han tillbaka till sitt forna hem på Kiala. Han var mången gång betänkt att återvända dit. Adlercreutz hörde sannolikt till dem, som anslöto sig till Bernadottes kandidatur vid tronföljarvalet i tanke på Finlands återerövring. Icke desto mindre förmåddes han senare under förhållandenas tvang att ansluta sig Karl Johans franskfientliga och ryssvänliga politik. Redan i april 1809 hade Adlercreutz tänkt sig en slik omkastning av Sveriges politik. Efter det han gett uttryck at

de svenska förhoppningarna om norrmännens frivilliga anslutning till Sverige, fortsätter han i ett brev: »Således om Frankrike icke vill förhielpa Sverige att återfå Finland, så bör man låta minan springa, och antaga et helt nytt systeme, för alltid skilja sig från Frankrike, hvars aliance eller hielp Sverige aldeles icke behöfver, så snart Finland är bort, utan i stället Förena sig med Norige och Danska öarne, som äfven äro färdiga till en Revolution och därefter antaga Rysk eller Engelsk aliance, då efter min tanke Sverige bör kunna blifva lyckligt och tämligt formidabelt.» Detta överensstämde icke med Adlercreutz intresse som finländare, ty han fann, att finländarna aldrig kunde bli nöjda under ryskt välde, men tanken syntes honom dock beaktansvärd. När sedan Napoleon begynte föra ett pockande språk mot Sverige, yttrade han i november 1810 t. o. m., att svenskarna, om de nödvändigt skulle bli slavar, lika gärna kunde bli »ryska som fransyska slafvar.» Om ock hoppet om Finlands återerövrande även senare lekte honom i hågen, så visa dessa yttranden, att det för Adlercreutz med hans lojala uppfattning av de svenska statsintressena icke skulle bliva alltför svårt att underordna sina personliga synpunkter under de allmänna. Därav hans anslutning till Karl Johans politik.

Trots detta blev förhållandet mellan Adlercreutz och Karl Johan alltid spänt. Deras konträrt motsatta naturer tilläto icke ett intimare närmande, och ej sällan kom det till häftiga sammanstötningar. Adlercreutz kunde ej gilla Karl Johans avvaktande hållning under fälttåget i Tyskland; han hade önskat, att de svenska trupperna kraftigt använts i kampen, men detta gick ej ihop med kronprinsens politiska beräkningar. Under slikt förhållande kunde Adlercreutz, vars inflytande på krigsrörelserna var synnerligen begränsat, icke underlåta att personligen visa sitt mod genom att begiva sig till de mest utsatta ställningarna för att sålunda åtminstone i någon mån upprätthålla den svenska krigaräran. Ständigt manade Adlercreutz därjämte kronprinsen till en kraftigare krigföring.

Det är ej möjligt att ingå på en närmare redogörelse för de många intressanta detaljuppgifter, som Rein lämnar i sin digra, kanske alltför digra bok. Man kan ej underlåta att berömma den omsorg förf. använt för att ur de mest olika källor hämta upplysningar om sin hjälte; tyvärr synes det som om mången gång man fått för mycket av det goda. Då t. ex. olika omdömen om Adlercreutz person citeras, så hade saklöst en del, vilka såsom förf. påpekar visa en uppenbar brist på vederhäftighet, kunnat bortlämnas, så Berndt Henrik Aminoffs kritik av Adlercreutz (s. 334—335) för att nämna ett exempel. Också frågar man sig, om den kronologiska dispositionen av ämnet icke i någon mån kunnat inskränkas, så att man såsom i fråga om Adlercreutz arbete för passevolansen, för de finländska officerarnas expektanslöner ej ständigt behövt återkomma till liknande yttranden. Om ock det av förf. samlade materialets rikhaltighet någon gång inkräktar

på framställningens översiktlighet, måste man dock med glädje hälsa arbetets fullbordande. Man kan icke undgå att övertygas om riktigheten av den bild Reins arbete skänker oss av Adlercreutz, den typiske finländaren, rättfram och tvär, men med vankfri ära i djupet.

Eric Anthoni.

Underrättelser.

C. E. Naumann †. Den 26 oktober avled i Stockholm förste arkivarien vid Riksarkivet, fil. doktor Carl Eric Naumann. Därmed ändades en forskarbana, som utmärkte sig för mycken idealitet och hängivenhet för det vetenskapliga arbetet. Den förlust svensk historieforskning tillskyndats genom Naumanns frånfälle förnimmes omedelbart även på denna sidan Bottenhavet. Historisk Tidskrift för Finland förlorade i honom en av sina få utländska korrespondenter.

De yttre konturerna av Naumanns levnadslopp äro lätt tecknade. Född i Hälsingborg den 11 dec. 1882, blev han fil. kand. i Göteborg år 1905, fil. lic. 1909 och fil. doktor två år senare. Omedelbart efter avlagd licentiatexamen vann han i egenskap av amanuens anställning vid Riksarkivet, till vars mest nitiska tjänstemän han alltid räknats. Avancemangen i verket anges genom årtalen 1917, då han blev andre, och 1921, då han blev förste arkivarie. Så helt Naumann än ägnade sig åt Riksarkivet, har han dock ej försummat andra arkiv, som voro i behov av en ordnande hand. Bland arkiv, som han ordnat, må nämnas Borås stads, Trollhätte kanalverks och Vetenskapsakademiens arkiv. Därutöver var han under en följd av år historielärare vid ett lärarinneseminarium.

Naumanns livsverk blev sålunda i främsta rummet arkivmannens. Om hans insats till fromma för Riksarkivet må hans närmaste arbetskamrater vittna. Den var säkerligen mycket betydande. Icke ens för en utomstående blev den helt förborgad. Man behövde inte bedriva alltför djupgående studier vid denna centralhärd för nordisk historieforskning för att ana att Naumanns verksamhet var mycket mera betydelsefull än hans ämbetsställning närmast gav vid handen. Men vad som alldeles inte undgick en var den oegennytta, varmed han ställde sina insikter och krafter till andras förfogande. Alltid av värde, var denna hans hjälpsamhet måhända av största betydelse för de utländska forskare, som utan vägledning skulle haft svårt att finna sig till rätta bland de mängder av olikartade arkivalier Riksarkivets rika samlingar innehålla. Mer än en historiker från denna sidan havet bevarar säkerligen bland sina bästa hågkomster från studietiden i Stockholm minnet av Naumann, vars osvikliga spårsinne och energiska arbetstakt endast överträffades av den välvilja, som han slösade på sina lättförvärvade vänner.

Som forskare är Naumann allmänt känd och uppskattad. Hans doktorsavhandling, »Om sekreta utskottet under den tidigare frihetstiden», utgör ett synnerligen värdefullt bidrag till den Hornska epokens historia. I den av S. E. Bring till 200-årsdagen av Karl XII:s död utgivna minnespublikationen har han skrivit »Om centralförvaltningen under Karl XII:s tid.» Och i det monumentala verket över Sveriges riddarhus fullbordade hans penna sin sista mera omfattande uppgift, en teckning av »adeln som riksstånd under 1700- och 1800-talen.» Därmed är en linje av hans historiska författarskap angiven. En annan följer, som naturligt är, arkivmannens speciella inriktning. Grundlig kännare av det isynnerhet för vår ekonomiska historia så givande kammararkivet, har Naumann tecknat dess historia och redogjort för dess nuvarande innehåll. Bland urkundspublikationer, som redigerats av honom, må nämnas adelns riksdagsprotokoll 1755—56. Till slut är att nämna en mängd smärre bidrag till tidskrifterna, varav huvudparten givetvis fallit på Historisk Tidskrifts del. Även Historisk Tidskrift för Finland har då och då ihågkommits med bokanmälningar av Naumann. Och i Svenskt biografiskt lexikon, vars redaktion han tillhörde, var han en av de flitigaste medarbetarna. De hittills utkomna sex banden räkna ej mindre än ett sextiotal artiklar av hans hand.

Som forskare var Naumann betydande, som arkivman väl i det närmaste omistlig, som människa var han en av de bästa.

B. L.

Internationellt samarbete mellan historiker. Behovet av internationellt samarbete har efter världskriget gjort sig allt starkare gällande i historikerkretsar. Ej nog med att de under krigstiden avbrutna förbindelserna åter upptagits. Man har kommit till insikt om, att synkretsen hos föregående tids historiker i alltför ringa mån sträckt sig utöver eget lands gränser och att detta varit till obotlig skada icke allenast för historisk forskning, utan även för flere av mänsklighetens vitalaste intressen.

Denna uppfattning har tagit sig uttryck i tillsättandet av en internationell kommitté för historisk forskning, vilken blivit förberedd alltsedan historikerkongressen i Bryssel 1924 och definitivt knstituerad vid kongressen i Genève 1926. Bland de länder, vilka inbjödos att genom sina representanter deltaga däri, var även Finland, men representanten för vårt land blev icke i tillfälle att i tid infinna sig i Genève.

Vid konstituerandet av internationella kommittén beslöts det, att densamma komme att arbeta i samförstånd med Internationella akademiska förbundet och med den av Nationernas förbund tillsatta kommissionen för intellektuellt samarbete. Dess uppgift skall bestå i att sammankalla och organisera de internationella historikermötena, att underlätta utbytet av underrättelser och publikationer emellan enskilda historiker och historiska sällskap från olika länder, att taga initiativ till

historiska undersökningar och publikationer samt att befrämja den historiska vetenskapen genom åstadkommandet av nödiga hjälpmedel, såsom bibliografier, översikter av forskningens senaste ståndpunkt o. s. v.

I kommittén är varje land, som anslutit sig till det gemensamma företaget, representerat genom tvenne delegerade. Dessa väljas inom eget lands historisktvetenskapliga samfund, varefter valen underkastas kommitténs omprövning. Kommitténs sammanträden hållas under de internationella historikerkongresserna, minst en gång om året. Under mellantiderna handhavas dess angelägenheter av en styrelse, bestående av bl. a. ordförande, generalsekreterare och skattmästare. Som ordförande fungerar för närvarande prof. H. Koht från Oslo, som generalsekreterare prof. Michel Lhéritier, från Paris, som skattmästare Waldo Leland, medlem av Carnegie-institutet i Nord-Amerikas Förenta stater. Såsom bidrag till de av kommitténs verksamhet uppkomna utgifterna erläggas från respektive länder årliga penningbidrag, varjämte American Historical Association-förbundet försträcker en betydande del av de erforderliga medlen.

Kommittén har redan skridit till ett energiskt förverkligande av de föreliggande uppgifterna. I en periodisk publikation »Bulletin of the International committee of historical sciences» redogör den såväl för det internationella organisationsarbetet inom historisk forskning som för samarbetet bland historiker särskilt för varje land. Av denna publikation har tvenne digra volymer redan utkommit, innehållande bl. a. resultatet av enquêter om organisationen av historisk forskning i särskilda länder, om under senaste tid i dem avhållna historikermöten, om de historiska instituten och föreningarna, översikter av de förefintliga bibliografierna m. m. Tvenne volymer av denna periodiska publikation äro i närmaste framtid att förvänta. Inom kort kommer även en årsskrift för internationell bibliografi att utgivas. Bibliografien kommer icke att uppdelas geografiskt, utan efter särskilda delar iom den historiska vetenskapen, allmänna kulturperioder o. dyl. Bibliografiska materialet insändes från varje land för sig, men representanterna för några länder åtaga sig sammanställandet och utarbetandet av de olika avdelningarna av bibliografien. Slutligen förberedes utgivandet av en historisk tidskrift, där ämnen av allmännare art och metodiskt intresse komma att behandlas.

Inom internationella kommittén ha redan bildats specialkommittéer för utförandet av särskilda uppgifter, tillhörande det gemensamma arbetsprogrammet. Samarbetet emellan kommittén och historiker i de länder, som anslutit sig till densamma, underlättas av en bland varje lands historiker tillsatt subkommitté, en s. k. nationell kommitté. Nationella kommittén härstädes bildas av de tvenne delegerade för Finland, prof. P. O. von Törne och undertecknad, samt statsarkivarien dr Kaarlo Blomstedt och doc. Jalmari Jaakkola.

G. S-hti.

Internationella historikermötet i Oslo. Om historikermötet i Oslo har internationella kommittén för historisk forskning lämnat redaktionen ett meddelande, varur här må anföras följande. Det sjätte internationella historikermötet skall försiggå i Oslo 14—18 aug. 1928. Anmälan till deltagande i mötet kan ske antingen genom de nationella kommittéerna eller de historiska samfund, som stå i förbindelse med den internationella kommittén eller direkte hos den norska organisationskommittén under adress: *Historiker Kongressen 1928, Drammensvejen 78, Oslo, Norge.* Meddelande om anmälningarna böra senast den 1 mars ha inkommit till organisationskommittén. — Närmare uppgifter om förhållandena vid mötet skola meddelas i början av år 1928. — Vid mötet kommer särskilt rum att beredas för redogörelser, d. v. s. systematiska översikter av allmänna, men noggrant begränsade frågor, som kunna bli föremål för studium genom internationellt samarbete och som kunna ge anledning till grundandet av permanenta kommittéer av specialister. Redan har initiativ tagits till en sådan specialkommission, som skulle taga sig an vetenskapernas historia (l'histoire de sciences).

Minnespublikation. Såsom ett värdigt komplement till de två stora verken om Finlands frihetskrig 1918 har på OY. Kirjas förlag utkommit ett av kanslirådet H. J. B o s t r ö m redigerat ståtligt arbete *Sankarien muisto*, ett i sanning monumentalt minnesmärke över i frihetskampen stupade eller mördade laglydiga medborgare. Man får en ungefärlig uppfattning av det imponerande arbete, som ligger bakom publikationen, då man vet, att den c. 900 sidor starka volymen innehåller c. 5,200 biografier och att den av sin utgivare krävt inemot 10 års träget samlararbete. Med stor samvetsgrannhet har det säkert till en början rätt brokiga materialet sovrats och kontrollerats med tillgängliga källor. Resultatet har varit en pålitlighet, som av allt att döma fyller mycket stora anspråk. I många fall ha förfrågningar till de dödas anhöriga eller till lokala myndigheter och korporationer trots upprepade hänvändningar varit resultatlösa, och då har ett ofta mödosamt forskararbete behövts för att fylla luckorna. Kanslirådet Boström är att lyckönska till den fullständighet han lyckats ernå trots alla motigheter.

Till texten ansluta sig fotografier av de stupade och av hjältegravarna landet runt. Här kan en viss ojämnhet i utförandet konstateras, helt naturlig i ett arbete som detta, där av oskickliga landsortsfotografer tagna bilder ofta varit de enda att lita till vid insamlandet av klichématerialet. Av praktiska orsaker ha bilderna icke kunnat infogas i texten, utan föreligga tryckta på särskilda blad, som inskjutits på respektive ställen. Någon nämnvärd olägenhet medför det icke för läsaren.

Boken har utkommit såsom den femte volymen i serien »Skrifter utgivna av Genealogiska Samfundet i Finland». Den är tryckt på gott

papper och smakfullt inbunden i svart klot. Bokhandelspriset är Fmk 300: —. Medlemmar av Genealogiska Samfundet erhålla volymen till nedsatt pris.

J. E. R-s.

Svenska Litteratursällskapets Skrifter. Svenska Litteratursällskapet i Finland har under år 1927 utgivit icke mindre än sju volymer. Den första utgöres av sällskapets *Förhandlingar*, ny följd 3. (123 s. Helsingfors, Skrifter 190). I bandet ingår bl. a. ett föredrag av Emil Zilliacus om *Ett antikt krigsdrama*, behandlande Aischylos' drama »Perserna». Årets volym av *Historiska och litteraturhistoriska studier* (vol. 3; 273 s., Helsingfors, Skrifter 191) innehåller främst en längre uppsats av Arvid Hultin: *M. G. Schybergson*, vari en redogörelse gives för den sistnämndes verksamhet i Svenska litteratursällskapet (100 s.). Härefter följer *Professor Adolf Mobergs autobiografi* (s. 101—252), utgiven av Ragnar Dahlberg och försedd med ett kort företal av utgivaren. Ehuru autobiografien blott går till den tid, då Moberg vann magisterkransen eller år 1836, erbjuder den ej litet av intresse. I nära samband med vissa uppgifter i Mobergs anteckningar står en kort uppsats av Gunnar Castrén: *Har Runeberg skrivit orden till promotionskantaten 1827?* Ernst Nordström meddelar en avbildning av *Ett Runebergsporträtt* jämte en kort redogörelse för fotografiens tillkomst. C. A. Nordman offentliggör även ett föredrag om *Kökkenmödingskulturens ursprung* (s. 253—264). — Som en särskild volym utgiver Karin Allardt med ledning av J. E. Strömborgs efterlämnade dagboksanteckningar ett supplementband till den sistnämndes *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg*, omfattande tiden 1860—1877, (XIV + 408 s., Helsingfors, Skrifter 192). En framställning av stort intresse erbjuder V. T. Rosenqvists teckning av *Frans Ludvig Schauman*, varav första delen posthumt utgivits, efter författarens död slutredigerad av Alfons Takolander. (X + 424 s., Helsingfors', Skrifter 193). Bandet omfattar tiden intill biskopsutnämningen. Greta Hausen publicerar i ett band (VIII + 189 s. Helsingfors, Skrifter 194) Ålands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600, därmed fortsättande det offentliggörande av äldre ortnamnsbelägg, som tidigare begynts genom litteratursällskapets försorg. Av serien *Finlands svenska folkdiktning* har i avdelningen *Folktro och folkmedicin* band 5 *Magisk folkmedicin*, utkommit under redaktion av Valter W. Forsblom (XV + 759 s. Helsingfors, Skrifter 195). Slutligen har G. Rein fullbordat sin levnadsteckning av *Karl Johan Adlercreutz* i ett nyligen utkommet digert band, varom mera på annat ställe i detta häfte (XII + 822 s., Helsingfors, Skrifter 196).

(Svensk) Historisk Tidskrift. I Historisk Tidskrifts andra häfte för år 1927 ingår främst första delen av en uppsats om *Västerås möte* av Lars Sjödin. Förf. företager sig att ge en kritisk granskning av Peder Svarts skildring av mötet i hans *Konung Gustafs krönika.* — Vidare ingår bland översikterna en granskning av prof. A. Bugges *Den norske trælasthandels historie*, som av granskaren, prof. Eli Heckscher, underkastas en skarp kritik. Heckscher finner, att Bugge för den äldsta tidens vidkommande väl mycket opererar med en fri fantasi än med historiska fakta. För den tid, då ett verkligt historiskt källmaterial står förf. till buds, finner Heckscher Bugges framställning emellertid mycket givande. — I tidskriftens tredje häfte har Lars Tingsten en uppsats: *Från konventionen i Moss till den Svensk-norska riksakten*, i vilken förf. lämnar ett ytterligare bidrag till sina undersökningar om kronprins Karl Johan. — Gunnar Bolin har bland meddelandena en artikel: *Till dateringen av Erikskrönikan.* Förf. gör först reda för de olika åsikter, som gjort sig gällande i fråga om Eriks-Krönikans datering. Han underkänner både Cederschiölds datering av krönikan till åren närmast efter Magnus Erikssons konungaval och Nordfelts teori, att krönikan först tillkommit omkr. 1350. Krönikan är i det stora hela tämligen fri från tendens. Emellertid är hertig Eriks person framställd med en sympati, som är omisskännlig och som illa går ihop med dennes synbarligen ganska tvetydiga karaktär. Bolin anser, att detta står i samband dels med att hertig Erik var Magnus Erikssons far, dels med att Erikskrönikan är en partiskrift, tillkommen för att driva stormannapartiets intresse. Bäst kommer detta till synes i tillrättaläggningen av Magnus Erikssons konungaval, som utgör krönikans ståtliga avslutning och som tydligen propagerar för valriket i motsats till arvriket. Förf. gör gällande, att krönikan tillkommit i bestämd motsats till skriften *Um styrilsi konunga ok höfdinga*, som för arvrikets talan, och som möjligen var avsedd att vara en uppfostringslära för den unge konungen. Båda de polemiserande skrifterna skulle ha tillkommit vid tiden för Magnus Eriksson ankomst till Sverige 1329 och hans myndighetsförklaring 1332. Synbarligen har krönikan avfattats före år 1335, då det säges, att Magnus Eriksson *nu* var konung över tu riken, d. v. s. Sverige och Norge, medan han från sistnämnda år även härskade över ett tredje rike, det skånska. Bolin förmodar, att krönikan tillkommit som en hyllningsdikt till den unge konungen vid dennes myndighetsförklaring. I krönikan fick konungen en kraftig erinran om vad han har att tacka de svenska stormännen för; här kunde man ge en livlig framställning av hans släkts Folkungarnas lysande bedrifter samt en idealiserande framställning av hans far. Men här fick även stormannapartiets uppfattning av händelserna ett uttryck, som kunde tjäna den unge konungen till varning och lärdom för framtiden. Förf. förlägger därför krönikans tillkomst till tiden närmast före myndighetsförklaringen eller omkr. 1330.

Till redaktionen insända skrifter:

S k r i f t e r u t g i v n a a v S v e n s k a l i t t e r a t u r s ä l l-s k a p e t i F i n l a n d.

G r e t a H a u s e n: *Ålands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600.* Skrifter CXCIV. 190 s. H:fors, 1927.

Finlands svenska folkdiktning. VII. *Folktro och trolldom.* 5. *Magisk folkmedicin*, utgivet av V a l t e r W. F o r s b l o m. XV + 759 s. + XXXIII illustr. Skrifter CXCV. H:fors 1927.

G. R e i n: *Karl Johan Adlercreutz.* Ett försök till levnadsbeskrivning. XII + 822 s. + försättsbild. Skrifter CXCVI. H:fors, 1927.

F r å n S ö d e r s t r ö m & C : o.

B e r n h. E s t l a n d e r: *Elva årtionden ur Finlands historia.* IV. 1908—1917. XV + 298 s. H:fors, 1927.

I v a r A. H e i k e l: *De kristna och den antika hedendomen.* 232 s. + 14 helsidesplanscher. H:fors, 1927.

Herrgårdar i Finland, h. 26. H:fors, 1927.

H e n r i k H i l d é n: *Strövtåg i Helsingforstrakten.* Illustr. 160 s. H:fors, 1927.

H a n n e s I g n a t i u s: *Från ofärdsår till självständighet.* Illustr. 221 s. + inneh. fört. H:fors, 1927.

När Finlands öde avgjordes. Skildringar fran frihetskriget. Illustr. 154 s. H:fors, 1927.

A. W. R a n c k e n: *Carl Anders Ekman.* En konstnärsdröm. Illustr. 94 s. + släkttabell. Borgå, 1927.

R a g n a r S j ö b e r g: *Henrik VIII och hans sex hustrur.* Illustr. 251 s. H:fors—Sthlm, 1927.

A l m a S ö d e r h j e l m: *Den stora revolutionen.* I. Monarkiens tid. Illustr. 336 s. + inneh. H:fors, 1927.

H o r a c e B l e a c k l e y: *Ryktbara skönheter.* Londons glada värld för 150 år sedan. Illustr. 279 s. H:fors—Sthlm, 1927.

H e n r i R o b e r t: *Ryktbara äventyrerskor och brottslingar.* Till svenskan av Karin Wachtmeister. 257 s. + 24 helsidespl. H:fors. 1927.

F r å n H o l g e r S c h i l d t s f ö r l a g:

E i r i k H o r n b o r g: *Sjörövare.* Skildringar ur sjöröveriets historia. Illustr. XI + 262 s. H:fors, 1927.

K. J. Ståhlberg: *Parlamentarismen i Finlands statsförfattning.* 99 s. H:fors, 1927.

Edvard Westermarck: *Minnen ur mitt liv.* Illustr. 423 s. H:fors, 1927.

H. J. Boström: *Sankarien muisto.* Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja. Skrifter utgivna av Geneal. Samf. i Finl. V. 894 s. + företal + illustr. Kirja. H:fors, 1927.

Einar W. Juvelius: *Suomen kansan aikakirjat.* I. Esihistoria ja keskiaika. 655 s. + 32 helsidespl. Otava. H:fors, 1927 .

F. W. Moren: *Kring 1812 års politik.* Studier i svensk o. dansk utrikespolitik fran Pommerns ockupering 1812 till vapenvilan i Poischwitz 1813. Ak. avh. XVIII + 342 s. A. B. Seelig & C:o. Sthlm, 1927.

Arnold Munthe: *Karl XII och den ryska sjömakten.* III. XIV + 792 s. Bilaga: *Magnus Stenbocks förtvivlade kamp mot Sveriges tre fiender 1712—1713.* 119 s. Ivar Hæggströms förlag. Sthlm, 1927.

Arvid Mörne: *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken.* Skr. utg. av Sv. Folkpartiets centralstyrelse I. Illustr. 309 s. H:fors, 1927.

Holger Nohrström: *Borgå gymnasiebibliotek och dess föregångare bland Finlands läroverksbibliotek.* Ett bidrag till Finlands biblioteks- och kulturhistoria. H:fors univ. biblioteks skrifter X. 291 s. H:fors 1927.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd I: 66—70. Sthlm, 1927.

Kalender utgiven av Svenska Folkskolans vänner 1927. H:fors 1927.

Budkavlen, h. 2, 1927.
Finsk Tidskrift, tom 103 h. 3, 4, 5 o. 6.
Fornvännen, h. 3 o. 4, 1927.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 3, 1927.
Historisk Tidskrift, (Sthlm), h. 3, 1927.
Historisk Tidskrift (Oslo), 3—4 Levering, 1927.
Nya Argus, 17, 18, 19, 20 o. 21, 1927.
Svenskbygden, h. 9, 1927.
Allsvensk Samling, h. 21, 22, 23, 24, 25 o. 26, 1927.

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

Rättelser:

Sid. 162 rad 10 o. 11 uppifrån böra följa efter rad 12—14.

Stanford University Libraries
3 6105 001 327 399